

SZERÉNY VÁZLATA

a Kolozsvártt 1848-dik évben

alakult

11-dik HONVÉDZÁSZLÓALJ

és azzal kapcsolatos

erdélyi hadjárat történetének.

Wass János,
zászlóaljbeli főhadnagytól.

Ára 80 kr. o. é.

719

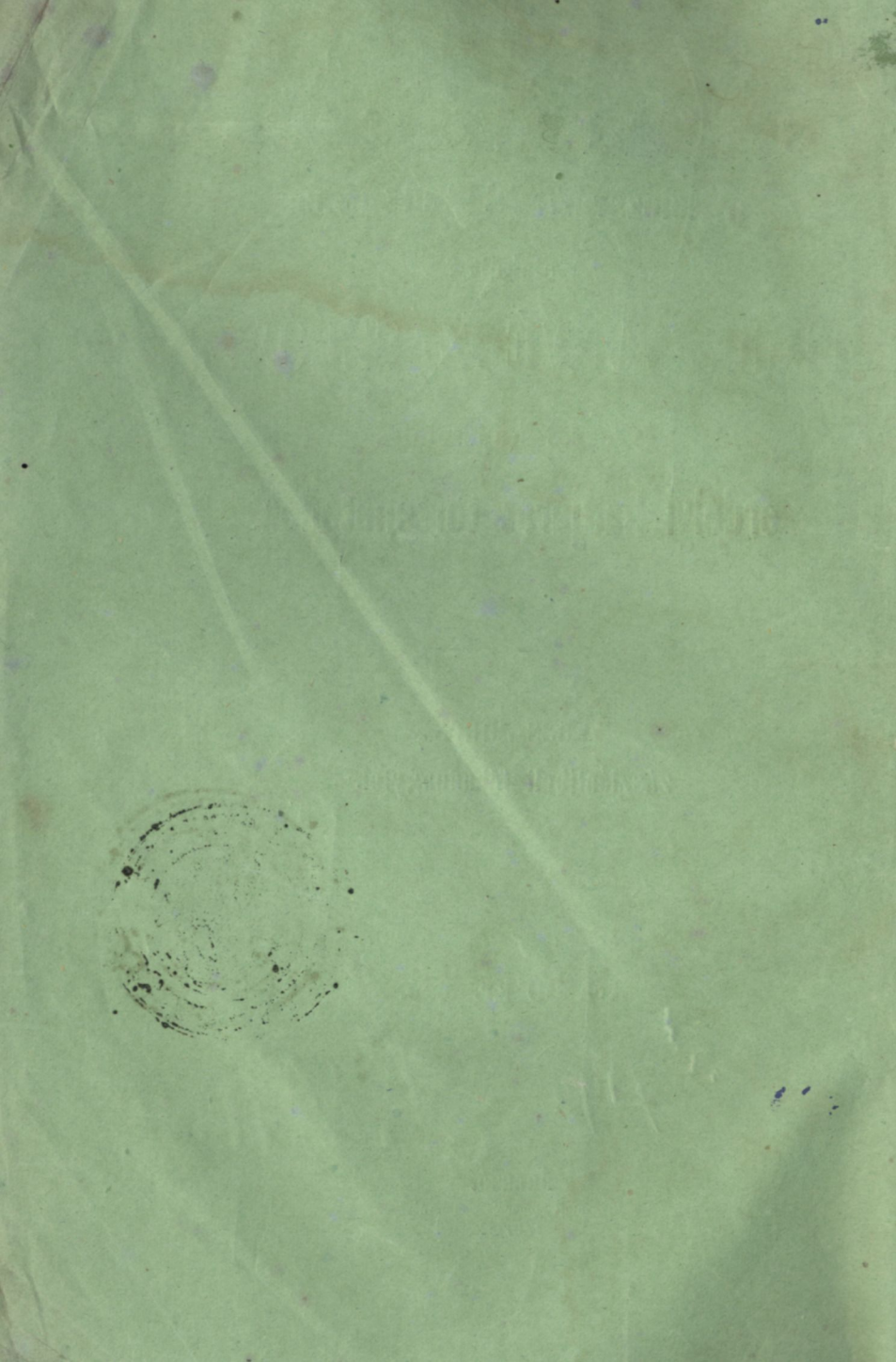
AV III

BRASSÓ.

Nyomatott Römer és Kaunnernél.

1872.

SZERÉNY VÁZLATA

a Kolozsvártt 1848-dik évben

alakult

11-dik HONVÉDZÁSZLÓALJ

és azzal kapcsolatos

erdélyi hadjárat történetének.

Wass János,
zászlóaljbeli főhadnagytól.

Ára 80 kr. o. é.

BRASSÓ.

Nyomatott Rómer és Kammernél.

1872.

Előzmények.

Mielőtt az 1848-ban Kolozsvárrt alakult 11-dik honvédszázlólaj és azzal kapcsolatos erdélyi hadjárat történeti vázlatához fognék: hiszem, hogy a nyájas olvasó megengedi nekem következő észrevételeimet:

Minden polgári álladalomban létrejött társaságban legtöbbször egy, vagy más befolyás által úgy szoktak alakulni a viszonyok, hogy ha nem is mindig, de leggyakrabban a felszín és látszat árnyékának, ne pedig a valóságnak higgyenek és tömjénezenek. És ha nem is mindig, de hányszor akarják a társadalomban a babért magoknak fejükre tüzetni azok, kik a tettek mezején polgári elhivatásuknak, s honfiai kötelességüknek legkevésbé feleltek meg? Hányszor akarják hízeltetés, cselszövény, ármány- és gyalázzal szerzett vélt érdemeiket mások fölébe emelni azok, kik csaknem egész éltükön keresztül a bűnnek fészkeiben fetrengvén, alkalmazás helyett inkább elmellőzést, megvetést vagy éppen kijátszást, mint méltánylatot, kitüntetést és jutalmazást érdemlettek volna. Kik nagyravágyás, hízeltetés, öndicséret, szájjaskodás, másoktól kicsikart dicsérettetés, nemtelen gőg és hízeltetés által legjobban tudnak ámitani, azok hiszik magokról, hogy a pályát megfutották, a kitűzött czélt elérték s a tért melyen kellett volna küzdeniök megharczolván, valósággal elfoglalták: nem jutván eszökbe, hogy az öket ismerök előtt a színezet, a tettetés álarca hamar levonatván, nem marad egyéb hátra: szánakozással vegyített megvetésnél.

Mindezeket mérlegelvén, midőn a 11-dik honvédszázlólajról, mint annak egyik igénytelen tagja, akarok szólani: lelkem vágya magamat az önérdéktől, mely oly sokakat tévutra szokott vezetni visszatartani. Lelkem vágya, és erős elhatározásom az egyenesség utján haladni, mert nem tehetem fel, hogy a zászlólajnak józanon gondolkodólag valaki rágalmozója akadhasson, vagy öndicsékvő embere tatáltassék: miért azt jelen alkalommal szerény fellépésemmel védelmezni szükség lenne. Hisz annak küzdelme, úgy is a tettek terén elvérzett honfiak emlékében tünedezvén fel, visszapillantólag int,

bátorit és ösztönöz annak nem tulzó, de becsületes és igazságos védelmére. Hisz annak küzdölme ugy is a csaták zajában elhullott, szeretett hazámért küzdött hős fiainak árnyaiban rommaradványaiban gyökerezvén meg, az időfolyamban változhatlanul ki nem kerülhető sir néma üregéből időnkint kitörve, a honszeretet vitézségét, az önfeláldozás bátorságát „míg magyar él, s Buda áll“ az utókornak intő, buzdító és követő példájára, visszakiabálja. Hisz annak elszánt nagszerű bátorságát mutatja az, hogy ezer ötszáz számat meghaladott tagjaiból Szeben bevételéig, a zászlóalj másodszori kiegészítéseig elhaltakban és sebesültekben ezer két száz embert vesztett el. Hisz annak küzdölmével tizenhárom havi folytonos harcz, nyugalom és megállás nélkül tett szolgálati készség, bátorság, elhatározottság, szívósság, magát sehol nem kimélő élethaláltusa és győzelem volt nevéhez kötve.

Egész idáig jöven, annyit érinteni kötelességemnek tartok, és a megtörtént tényekkel összefüggőleg mindent felszínre hozni el nem mellőzhetek: miszerint azon tagjai a zászlóaljnak, kik folytonosan kerültek a csatákat, félénkek és gyávák voltak, azok a zászlóaljat meg sem bírálhatják, minthogy ők minden körülményekben magokat feltalált köpenyforgató emberek lévén, részrehajlók. Azoknak, mint a zászlóaljtól a válságos időkben távol járt, azt került, és attól visszahuzódott bátortalan kicsinyhitűeknek, következőleg a zászlóalj jó vagy rossz tetteivel ismeretleneknek, és mindenütt veszedelmet látó félénkeknek, magokban sincs bizalmuk: pedig az önbizalom születte erélyes fellépés ritkán tévesztette hatását, ha csak érdek és félelem által a czél egy bizonyos időre elodázva, vagy egészen végkép el-mellőzve nem volt. Érdek és félelemnek az igazság kimondásában senkit visszatartani, abban megakadályozni, nem szabad; mert Horatius szerint: „Si fractus illabatur orbis, inpavidum ferient ruinae.“ Ha ég, föld s minden — mi ennek vagy annak köziben, fölötte vagy alatta van — összeroskad, akkor is rendületlenül kell állani az igazságnak.“ Ide értelmzőleg utat törő egyik régi költőnk Berzsenyi Dániel maga is költői nagyon magas és elragadó ihlettséggel mondja:

„Az erős nem fél az idők mohától,

A koporsóból kitör, és eget kér —

Érdemét a jelen s jövendő

Századok áldják.“

Midőn ezeket előre bocsátom, akkor minden félelmen kívül elhatározólag ígérem: miként a zászlóalj történetében nemcsak a nemes és hős tetteket, hanem annak gyengeségeit is megemlíteni el nem mellőzöm; mert Cicero történelmi adataiban egyhelyt azt mondja: „Historia est lux veritatis, magistra vitae“. A történet igazság fáklyája, élet mestere lévén“, tisztán kell elmondani a megtörténtekeket, mert a jelenen kívül — a jövőben következendő idő, abban élő és majd ott működendő kornak erélyes akaratu, tudományos képzettségü, nagyra törő, és félni nem tudó ha-

talmas emberei, fogják leghivebben megmutatni állításunk igazságát. És itt a zászlóaljban megmaradott, még létező minden tagoknak nagy figyelemmel, örökéssel és erős elhatározottsággal kell lenniök, hogy a lehető megtámadtatás óráiban védelmükkel készen állván ne csak a mult és jelen, hanem a következő jövő is legyen elismerője, vagy is a mult hív tanuja, a jelen szerény előadója, a jövő igazságos ítélőbirája a zászlóalj nemes és hős, vagy nemtelen gyáva tetteinek. Készen kell lenni minden következhető méltatlan megtámadásoknak védelemből kifolyó szerény, lelkiismeretes, becsületes és igazságos visszautasítására. És itt azt hiszem, hogy az igazságnak adok kifejezést, ha azt mondom: miként lehetetlen elnem ismerni, hogy azok, kik ezen zászlóaljnak tagjai voltak, nem méltatlanul tapodták a haza vagy is a magyar polgári álladalom szent földjét. „És a szent hazának megfizettek mindent, mivel csak tartozának“. De itt ismét viszont tekintetbe kell venni azt is, hogy azoknak, mint zászlóaljbeli tagoknak, még a tényekből nyert adatokat is öndicséretökre felhozni, ha csak magokat meggyalázni nem akarják, nem szabad. . . Határozzanak fölöttök jól, rosszul mások, úgy is a történelemnek átadott körülöttök mult mozzanatokat meghamisítani nem fogják soha; mert, mit egy egész nemzet ismert el, az annak egyes tagjai által igazságosan elferdíthető nem lehet soha. . . Mert, mit tények bizonyítottak be, az még rendszeres kritika által sem lehet viágosan megczáfolható soha. . . Mert, mit annyi elszántság, elhatározottság önfeláldozás halál és vér pecsételt meg, nem csak kitörölhetlen, de elfeledhetlen marandandó emléket mutat fel, melyet a szív érzelmeiből kiirtani, másfelé magyarázni, nem lehet soha. . . S mert, mit folytonos küzdelemből kifolyó eredmény sikerrel és nagyszerűen adott elő, azt még az ellenség sem akarta meghazudtolni soha.

Számot kell vetni a multtal, de igazságosan, mert a történelemnek az emberi nemzetet tévutakra vezetni, csalódásokban ringatni, nem szabad. Ki történelmet, vagy megtörtént véghez vitt dolgokat az utókornak akar átadni, vizsgálja előbb önmagát, vagy is lelkiismerete tisztaságát: ha vajjon képes-e onnan minden hiuságot, öndicsékvést, nemzete iránti elfogultságot számüzni? Jót, rosszat, úgy a mint történt: szerényen, tisztán, egyszerűen, hiven minden nagyítás hozzá-tétel — vagy elvétel nélkül megírni? S ha igen! akkor szolgáljon a jövőnek, hogy a multnak és jelennek nagy, szép, fényes és magasztos tettei, a hazafikebleket serkentsék dicsőségre, és hasonló követésre, — a rossz és gyáva tények utálatot költsenek fel a nemzet lelkében. S ha igen! ha elfogulatlanul tud írni: akkor használja fel a kínálózó időt, ragadja meg azon nagyszerű előtte álló alkalmat, melyben hazájának szolgálni legszentebb és mindenek felett legtulnyomóbb kötelessége. Használja fel önnön belátását, bármily kevés legyen is saját tapasztalata, és iparkodjék a neki mutatózó körülmények által oda működni, hogy a becsületes emberek véghezvitt tényei, a gázságot elkövetőktől kiválván, példát, pártolást és elismerést tanusítsanak: mig az ellenkezőt cselekvők megvetőleg és kárhóztatólag ítéltessenek

el, vagyis a jó a rosztól megtisztulván, mint legnagyobb igazság mindenki által multhatatlanul legnagyobb mértékben tiszteltessék: a rosz ellenben, mint a társadalom mótelye, lenézzessék. — Ekkor, és csak így tettünk eleget emberi elhivatásunknak. — Ekkor, és csak így fogtuk fel az előnkbe adott erkölcsi kötelemek legmagasabb teljesítésének nagyszerű alapját, az eszközök megválasztása által kitűzött és elért azon fennséges, magasztos, boldogító czélt, melyre művelődésünk előmozdítása tekintetéből szakadatlanul törekednünk kell: s melyet a szó valódi értelmében megközelíteni, létünk legnagyobb feladatának elébe adott egyik legfényesebb horderejű emeltyűje. Ezen előirt irányban szünet nélkül fogyhatatlanul haladva, nem csak lehet, szabad és kell, de kötelessége is mindenkinek az állam nagy épülete felemeléséhez, gyenge vagy erősb tehetségéhez képest, egy maroknyi porondszem oda hordásával járulni. Miért részemről a magam elébe tűzött cél elérésének megfelelni, lelkem minden erejéből, szivem minden mozzanatából, legnagyobb elhatározottsággal iparkodtam: azonban szorgalmam és szerény küzdelmem által mennyire lehetek szerencsés a közkívánatot megnyerni? azt a tisztelt olvasóra bízom. Most már az irt előzmények után megkezdem hadjáratí vázlatát azon zászlóaljnak, melynek a magyar szabadság harcban, az általa véghez vitt tények elkövetésében oly kitűnő rész jutott, — s melynek viharos küzdelmét részletekre osztván, legelőbb is szólok annak gyors alakulásáról. —

I.

A 11-ik honvédzászlóalj alakulása. Szamosujvári kirándulás. Csucsai ütközet. Szeben bevételére első kísérlet.

Midőn a csak most elősoroltak után, a kérdés alatti zászlóalj-ról néhány igénytelen szót akarok mondani, kijelentem: miként a munkálat hosszúra terjedése miatt, minden apró részletességbe nem bocsátkozhatom; mert előbbször a kinyomatásnál a költséget meghatározó körülményeknek számbavétele nem engedi meg: másodszor valamint másoknak velem, úgy nekem is minden más egyénekkel szemben, különbözök lévén a hatást akaratlanul megteremtő okok előállásai, és azokból eredő nézetek tisztázásai, melyeket mind fontolora kell vennem, a miért általános és röviden kell írnom.

A magyar nemzet a mult 1848 és 1849-ki szabadság harcban valamint Magyarhonban tíz, úgy Erdélyben is két önkéntes honvédzászlóaljat alakított, 11-dik és 12-dik szám és cím alatt. A tizenkettediket mellőzve, mely eleinte Háromszéken és később Borgó-Prundnál igen nevezetes döntő, érdem- és eredménydús csatákat vívott ki, tárgyam leginkább lesz csak a tizenegyedik.

A 11-dik honvédzászlóalj alakult Erdély fővárosában Kolozsvárt, miért kolozsvári zászlóaljnak is neveztetett. Állott a kolozsvári katólikusok, reformátusok és unitáriusok főiskoláinak tanuló ifjúságából, kevés kormányzéki és királyi táblai írkokból; s még kevesebb

ipart űző lelkes ifjakkól. Tisztjeinek nagyobb része a császári királyi sor- és határőrvidéki ezredekéből egészítettet ki. Midőn szerveződni kezdett, előbb az unitáriusok és reformátusok kollegiumában, később a Károly-Ferdinánd nevet és címet viselő ezred Kolozsvárt állomásozó egyik zászlóalja által átadott katonai nagy laktanyában szállásolt.

Innen tette századonkénti aprobebb kirándulásait, Kolozsvár körül már akkor mozgó félben levő részint fegyverrel, részint lándzsával ellátott román helységekbe, még pedig kedvező szerencsével, míg később egyik századja állomásba kevés ideig Szamosujvárra, azután Dézsre rendeltetett, hol minden nap katonai gyakorlatokat tartván, egész a naszódvidéki román határőrök ezredese Urbán elleni szamosujvári csatáig maradt. Itt egy kevésbé meg kell állapodnom, és a szabadság-harcz kezdetének elejével Erdélyben történekről egy néhány szót kockáztatnom: hogy lássuk, vajjon hol feneklett a hiba? mely később annyi nem reménylett, és általában mindent összerombolt zavaros ügyet hozott felszínre:

Urbán, hogy 48-ban a Szamos folyó mellett mindenütt Szamosfalváiig feljött portyázásaival köteleességét, az ők érdekében tőle kitelhetőleg teljesítette: azzal nem annyira a dinastiának, mint inkább a reakciónak tett legnagyobb szolgálatot: Neki mint alsóbb rendű katonatisztnek a rendeleteket Puchnertől, mint erdélyi vezénylő tábornoktól kellett venni, melynek végrehajtásában nagyon pontos levén, a győzelem kivívására mindent elkövetett, hogy fáradozása által a sikerteljes célrt részköre elérhesse. Neki a parancsolatoktól eltérni nem volt szabad; mert a felelősség, és az ellenőrével szemben lehető minden rendelkezés, az erdélyi császári hadsereg fővezérétől Puchnertől függött, a kinek Urbán alárendeltje volt, s a kivel itt megismerkedni nagyon szükségesnek látom: Puchnerrel a kormány, amint 48 előtt láttuk — igen szép és fényes szerepet játszott, ki az 1846 és 47-ik években tartott erdélyi országgyűlés királyi biztosának felülről kinevezetvén, azon idő alatt nem rossz hazafinak tüntette ki magát. Benne akkor inkább mindenki kérésére hajlandó, mindenkinek elég tenni akaró engedelkeny szelid embert, mint kemény természetű katonát lehetett látni; de később 48-ban Erdélynek királyi biztos, és egyszersmind Szebenben székelő vezénylő tábornoka volt s mint ilyen felsőbb engedelmességhez szoktatott, nagy alárendeltetés alatt felnőt katoná — nem birt akkora bátorsággal, és elhatározottsággal: melynél fogva a 48-ban felülről kapott rendeleteket visszautalni képes lehetett volna. A minden nap váratlanul jött változó és ellenkező parancsok, nemcsak magát a politikában járatlan embert, Puchnert, hanem a kormányt is kétségessékedőnek, és habozónak tüntették fel.

A pontos és magát szigorúnak mutatott, de a cselekvények terére későre lépett teljhatalmu kormánybiztos, és katoná Puchner távol esvén a kormánytól, mint nem kormányzatra termett ember, a rögtöni fellépés helyett heves menetű és tartamu oly parancsoló han-

gon vezetett proclamációkat, felszólításokat bocsátott szabadon Erdély népeihez, melyekkel nemcsak a magyarok, de még magok a románok is — a szász szomszédokat kivéve — nem voltak egészen megelégedve. Puchnernél hiányzott azon szerencsés helyzetben lenni szokott egyéni öntudat, mely a polczon ülő a teendőiben feltalálni tudja. Hiányzott azon éles feltalálás és biztos tapintat, mely által, hogy ha tettel nem, legalább szóval vagy tanácssal hatni képes lehessen. De hiányzott legfőképen azon minden vezérben megkívántató rögtöni sebes felfogás és elhatározás, melylyel a már bekövetkezett veszedelemben, a zavar tovább nem terjedése és annak megakadályozása végett, minden legkisebb félelem és késedelem nélkül fellépni kell. Ezen habozás, késedelem és kételkedés, hogy ne mondjam tévelygés buktatta meg az általok tervelt végrehajtani kívánt ügyet, melynek magát — mint katonai pályára képzett ember — akaratlanul is fel kellett ajánlania. A nemzetek között féltékenységből eredett egymás iránti hidegség, mindenfelé az országban nagy gyorsasággal növekedett; mert egyik a másiktól mindent féltvén, jogait biztosítva nem hitték. — Érdektől vezéreltetvén, egyik a másikat megérteni nem akarták, — egyik a másik felett első akart lenni, melynek folytán hovatovább mind inkább összebonyolodtak. — A magyar hivatkozott a jog continuitásra, és ezer éves birtokára, — a román elődeinek, a romaiaknak két ezer évet felül mult történelmére, Tráján hadjáratára és a magyarokénál hamarabb keletkezett első szülötlésége jogára, — a szászok hétszáz éves megállapodásukra, Geiza és második András magyar királyok okmányleveleikben nekik biztosított szép kiváltságaikra, de leginkább a bécsi kormány biztatásaira támaszkodván, a magyaroknak ugy, mint a románoknak egykint sem akartak engedni. Kolozsvárt az országgyűlés által Magyarországnak Erdélylyeli egyesülése következtében feltett, kiadott és a nemzetiségek jogait meghatározó törvényes kérdéseket, nem tudták a már megkezdett gyűlöletes féltékenység miatt tisztázni. Mind három nemzetiség követelő kezdett lenni, az oroszán részt kívánta megnyerni, és azt magának megis tartani. A szász szomszédok nagyon csorbitva látták jogaikat: ők a magok területén, a fundus regiusion, ugy nevezett „királyföldön“ nem akarták, hogy „a Város usque ad Daraus unus sit populus“. Nem hitték, hogy a szászföldön velők együtt lakó magyarokkal és románokkal jogaikat megkelljen osztani, — azoknak, mint nemzettársaiknak, nem voltak hajlandók autonomiájok, belkormányzatuk rendjéből legkevesebbet is engedni. Ennyi zavar és bonyodalom között a bujtogatók fekete sergei a zavarosban halászni jónak látván, a békétlenséget ügyes cselfogás által mindenütt annyira szították: miként már látni lehetett, hogy a nemzetiségek egymással erősen elhatározólag állanak szemben: kiknek egymás elleni nyílt fellépéseik, mindaddig kétségeskedésben és bizonytalanságban voltak, míg kevés idő mulva a kormány jóváhagyásából — Balázsfalváról Lemhényi János, Nagy-Szebenből Schiaguna András román főpapoknak mint püspököknek vezérletők alatt, és az igazgatás legbefolyásos-

sabb embereinek működésük folytán — Balázsfalván kezdett, igen erős lelkesedéssel ott élesztett és megtartott, határt nem ismerő legnagyobb dühösséggel folytatott és végzett román nemzeti gyűlés, mindent tisztába hozott. Vagyis: a szász szomszédok által mindig keményen izgatott, folytonosan a román vezetőket pénzzel ellátott, egymással kezét fogott szász és román testvérek levétvén mindketten az álarcot, a magyarbirodalom határán belől — és kívülről mindenfelől megtámadtatott, csak egyedül minden rokon nélkül magára hagyatott, és támaszkodott magyarnak keztyüt dobtak: melyet fel nem venni annyi lett volna, mint erkölcsileg és anyagilag a nemzet magáról véglegesen megfélemlkezvén, önkéntesen lemondjon lételéről, és az európai nemzeti családok nagy könyvéből saját kezüleg irtóztató bűnös gyalázatosággal törölje ki nevét, s mint kicsiny hitű öngyilkos maga mutatván fel gyávanak — nemzeti önállóságra fejlődni kezdett — politikai életét. A kormány által engedett, most említett balázsfalvi gyűlés szétbomlása után Puchner Szebenben, Urbán ezredes Naszodvidékén, a románság nem levén elegendő fegyvere, az ország minden részeiben lándzsákat kovácsoltatván, támadólag léptek fel; kiknek ellenében a magyarság magát készületlen találván, legelőbb egyetlen rendes honvédzászlóaljjal a 11-kel, és a marosszéki nemzetőrökkel állhatott sikra; mert a később létesült 12-ik zászlóalj, Maros-Vásárhelynek Nédeon tábornok általi elfoglalása után — Háromszékre huzódván, elzártsága miatt csak a Brassóban tanyászott és onnan gyakran kirándult császári katonai erővel és katonasággal tartott barcasági szász és román néppel szemben — anélkül, hogy minket segíthetett volna — harcolhatott, — mely idő alatt a 12-ik zászlóalj a háromszéki lakósoknak bizalom- és kitartásban lendületet adván, Háromszéken sokáig — Bem tábornoknak egész az országba lett bejőtteig, — tartozkodott. A mondottak szerint csak hamar, mindjárt előre így állván a viszonyok, ki sem tagadhatta, hogy nagy dolgoknak néz elébe; de senki ismét még csak távolról sem tudta kiszámítani, vajjon mi rejthető a bizonytalan időnek méhében? és mind ezeknek horderejét, bárcsak részletesen megtalálni hol lehessen?

Ezen most elbeszéllett, és leirt szükséges megjegyzések után, visszatérvén a szamosujvári csatához, meg kell említenem: miként a szamosujvári kirándulást Baldácci Mano vezette, s ugyan ő, mert úgy akarta el is vesztette. Ezen csak gyakorlat tekintetéből véghez vitt menet, vagy kirándulás, mert csatának nevezni nem lehet, a kolozsvári lelkes és fényes nemzetőrök, és a Tolnai Gábor őrnagy vezérlete alatt ott tartozkodott marosszéki zászlóalj kíséretében, a 11-dik zászlóalj legénysége első nagyobb szerű fellépésének, s egyszersmind megpróbáltatásának sötét- és fénypontja is volt, annyiban: a mennyiben a csatavesztés miatti gyalázatos szégyen, akkor még kitől sem hitt és reméltett, de később bekövetkezett fényes tettekre ragadá a zászlóaljat.

A harczfiak Szamosujvár azon irányában haladtak már, hol a két felől fákkal gyönyörűen, beültetett egyenes chaussé, országot

látható, de az ellenség kivehető még sehol sem volt. Báldacci ágyut hozatott elő, és a fákkal diszitett, Szamosujvárra bemenő nyilegyenességű országút hosszában a kolozsvári erőt, a magyarság jelenlétét, az ellennek tudára adandó: „sálvét“ lövetett. A nagy zaj és zavar közben Urbán fürdési élvezetéből, melyet akkor használt, csak hamar kibontakozván, s román határőrökből állott serge vezetésének élére állván, vezér nélküli rendtelenséggel küzdött kiseded erőnket, a magyarságot, minden oldalról megtámadja. A 11-dik zászlóalj sem a kolozsvári nemzetőröktől, sem a marosszéki zászlóaljtól nem támogatott: miért bátorságát veszítvén, csatát nem fogadott el, hanem a kolozsvári nemzetőrökkel és marosszéki zászlóaljjal együtt visszavonulását, azon az uton melyen jött, roppant sebességgel megkezdette és az ellentől mindenütt üldözöben levén Kolozsvárra meg sem állapodott.

A szamosujvárig huzódott kirándulásban esett el a zászlóaljhoz az unitáriusok kollegiumából beállott, ritka becsületes ártatlan jellemmel bírt 16 éves ifjú Komáromi Sándor, mint a zászlóalj első áldozata: kit fájdalom! nem az ellenség, hanem dühös hazafiságból eredett tul feszített buzgalomból, magát nem túrköztethető heves gondolatlanságból zászlóaljbeli egyik őrmester Timár Károly lőtt agyon. Ki a későbbi egyik csata következtében, netalán kiérdemelt bünének büntetéseül ugyan azon karját, melylyel honfúrtására gondatlanul ragadott fegyvert, veszlette el. Szamosujvárnál a zászlóalj nem nyerhetett, mert az ármány és átkos végzet fölötte ugy rendelkezett. Kolozsvárra még jól vissza sem huzódott, a mikor egy része Szamosujvára Urbán, más része a Szebent védő erőhöz tartozott Gédeon tábornok, Kállióny és Losenau dandárai ellen a feleki hegytetőre — Baumgarten huszár százados parancsnoksága alatt, a marosszéki zászlóaljjal együtt — előőrsöt állani rendeltetett. Az ellenségnek az akkori hír szerint Maros-Vásárhelyről kiindulni, s Tordán át Urbán sergével Kolozsvárt egyesülni, és a megkésztett terv szerint a magyarerőt két tűz közé szorítani kellett volna. De a Torda felől várt ellenség, a feleki hegy irányában sehol sem mutatkozván, egész éjen át csak a Szamosfalvához rendelt előőrség csatázott, mely habár Urbán visszaveretésével a Kolozsvártól, Szamosujvárig elvesztett tért visszafoglalta, még is okadatolni nem tudott felsőbb rendeletből mint két előőrsi a szamosfalvi ugy, mint a feleki állomásokat elhagyván, Kolozsvár lett ismét a zászlóalj egyesülésének központja.

Kolozsvárról minden tanácskozás, vagy legkisebb értekezés nélkül iszonyu zavar, félelem, bánat és egymást ingerlő bosszankodások között, néhány kolozsvári nemzetőr és a marosszéki zászlóalj kíséretében a harczképes fiuk kivonulván, azt Urbánnak hagyták. Fenesnek, Gyalúnak, Bánffy-Hunyadnak tartottak. És mielőtt gyermek éveiket átélte szülőtte földjüket, különösen Kolozsvárt, s azzal együtt szeretett hazájukat elhagynák, Kolozsváron felül — a zászlóaljat erősen üző ellenséggel — Urbánnak sergével még egyszer Gyalúnál az országút irányában kanyaruló hegyfokozatnál csatát kísértettek

meg, melynek rossz kimenetele, az Erdélyt Magyarhontól elszakító Királyhágón innen Sebes és Csucsá nevezetű román falvaknál, a zászlóaljbat a legkeményebb téli időben, szabad ég alatt tábort verni kényszerítette. E tábor helyen, mint az izraeliták a pusztában negyven évig, ugy a zászlóalj legénysége negyven napig megállapodott. Baldácci az egész kis tábor vezére, már az előtt jóval, mindjárt a Szamosujvári zavar után a zászlóaljtól elmaradott.

Erdély, és a zászlóalj lehető vitézségéhez kötött remény, egy ideig elveszett. Erdély visszafoglalása, a zászlóaljnak Kolozsvárra be-
menetele, mindenki előtt lehetetlennek látszott: habár a nagyobb részben iskolákat végzett, művelt ifiakból állott katonaság Kolozsvárt újból elfoglalni, a zászlóaljhoz még akkor hiában kötött nagy reményeket helyreállítani, magában elhatározta volt, melyet abból lehetett látni, hogy a zászlóalj Magyarhon, Királyhágón tuli szélső városába, Nagy-Váradra, bevonulni nem akart, elszántsága levén Kolozsvárt még egyszer meglátni, vagy a táborban elveszni. Elhatározottsága győzött és teljesült. Ugyan is: azon időben 1848-ban Decz. 15-kén a Debreczenben székelő magyar kormány által akkori kormányzó Kossuth Lajos aláírása alatt proclámáció jelenik meg, falra leszegezett ezen felirással: „Küldöm nektek Bem tábornokat, az osztrolenkai hőst, ki titeket, ha engedelmeskedtek győzelemre fog vezetni.“

Az első látásra és azt követett fellépésre igénytelennek tetsző, és visszataszító Bem tábornok, megérkezéével az eddig éhezett zászlóaljat, azonnal élelemmel ellátván, Csucsánál hagyja. Csucsától a még rendelkezése alatt volt több csapatokkal Szilágyság egy részén át Dézsfelé indul, azt beveszi. Dézsről sebes léptekkel győzelemről-győzelemre, Kolozsvárnak tartott, és a csucsai szorosnál fedezetre hátrahagyott 11-dik zászlóaljnak azon rendeletet küldött: „Előnyomulás, vagy halál.“

A parancsvétel után a zászlóalj, mely egyszerre három ponton támadtatott meg, hadi operatioit, munkálatait megkezdte. Az első és második század a csucsai szorosnál Dobai százados vezénylete alatt, gyalogságot vezető császári-királyi tábornok Várdenerrel — harmadik és negyedik század a Meszesnél Inczédi Soma őrnagy vezénylete slatt, román határőrök ezredese Urbánnal — az ötödik század Hodos nevezetű román helységnél Wass százados alatt, Moga román vezérrel — ugyan azon egy napon decz. 18-kán ütközeteket állván, azokat heves csaták után megnyerik. — Az ellenséget Bánffi-Hunyadon keresztül Gyulának üzik. Ott azon szorosnál, Csucsánál a Kőrös vize mellett, az országot hegy alá kanyaruló fordulatánál esett el az ellenség lovasságának harmadszor is a lovasság élén rohamat kísértő bátor és vitéz ezredese gr. Senquantin, ki miután előbb az ellenség gyalogságának két rohama, a 11-dik zászlóalj első és második századja által megtörtetvén, szétveretett — csak azután később kísérelt a lovassággal harmadik rohamot, mely elszánt életének halált okozott. Ott fenn a csucsai szorostól déliránynak nyuló, fákkal

benőtt, és körülövezett magas hegyháton, és alant a szorosnál, mind két helyen, természet által megerősített és erősen védett igen jó állást, volt alkalma a zászlóalj két századjának elfoglalni. Az első század fenn a hegyháton, ha az ellenség győz, a zászlóaljtól végkép elszakítva, és elfogva van; mert a vár alakot képező fennsík, az ellen győzelme által annak kezébe esvén, a század élelem hiánya miatt magát vagy azonnal megadni, vagy a hegyhát ellenkező oldalánni meneküléssel később elfogatni kényszerül.

Ott azon a helyen, a csucsai szorosnál véghezvitt kemény küzdelemben, Várdener két század honvéd ellen — három ezer gyalogságot számító erőnek, 12 ágyunak, és egy ezredes alatti fényesen öltözött, fegyverben és hadikészletben hiányt nem szenvedett, lovaságnak rendelkezett. Meszesnél Urbán ezredes ismét két század honvéddel szemközt — ezer ötszáz Naszodvidéki szélbeli román gyalogkatonasággal, ezen gyalogsághoz mért lovassággal és hat ágyuval állott csatakészen. Hodosnál Moga román vezér száz ötven számat meghaladó szélbeli román katonaságának — mely számíthatlan lándzsával ellátott népfelkelés közebe volt beosztva — megint csak egy század honvéd léphetett ellenébe. Ezen ütközetben az egy időben támadott három csapatok között Moga román vezér legtovább harczolt, — egész estig volt képes fönntartani a tüzet, míg az alkonyat sötét homálya további működésének véget vetvén, a hegyek és erdők mélységébe visszavonult. Állása igen jó volt, fák közül és mélyedések mögül védelmezte magát. Ha Várdener és Urbán nem hátrálnak, Moga más nap reggel már készen tartotta magát a harcz tovább folytatására. A küzdelem mind két részről nagyon kemény volt. Mind két fél erősen elhatározta erejét megkísérteni. A magyar hadsereg és császáriak között — tulajdonképen legerősebb csak itt Csucsánál kezdődött, a sikertelen leghevesebb egymást mindenképen megtörni akaró ellentállás. Itt Erdély és Magyarország egymásba ütköző véghatáránál, az Erdélyt Magyarországtól elválasztó hegyek gyűrületénél roppant elhatározólag akart a két hadsereg lándzsát törni, erejét megátalkodott kitartással kockára tenni, egyik a másik felett győzelmet aratni. A császáriak minden áron győzni akartak azért: mert igen sokat hittek Erdély megtartásában, innen Erdélyből remélvén meghódítani a magyar birodalom Királyhágon túl fekvő részét is. Az erdélyi magyar hadsereg ellenben Kolozsvár környékén elvesztett becsülete helyreállítását kerescvén, akkor még az elvesztett Erdély megtartására, oly magasan, mint a császáriak nem számított, egyedül csak Kolozsvár visszafoglalása volt elhatározott czélpontja. És így különböző érdek vezetvén a két hadserget, mind két fél az általa felfogott, különböző nézetből eredett hitét, és meggyőződését legmegátalkodottabb elszántsággal akarta diadalra emelni. A császáriaknak Erdély megtartásával számítások, ha egészben nem is sikerülhetett volna; de minden bizonnyal a magyar sereg Erdélyből kiszóritásával, a Királyhágon túl fekvő szabadság harczasoknak több kárt okozhatván, azoknak figyelmét az akkor ott keményen folytatott nevezetes

harczoktól inkább elvonhatják, diadalukat megingathatják, és nagyon kétségessé tehetik vala.

Moga az 1848 és 49-ki hadjáratokban oly hamar rögtönözött, és minden hadtudomány nélkül a földből előtermelt román vezetők között — egyik legkitünőbb, bátor és becsülettel működő, jóra törekvő, neizetét boldogítani kívánó, annak előmenetelét óhajító, minden önérdék nélkül fellépő tiszta lelkű egyén volt, — kit emberei kikkel folytonosan együtt éhezett, és ha volt mit: evet, kinlódott, nyomorkodott — határtalanul szerettek, tiszteltek. Kit leereszkedő, a néppel bannitudo tulajdonaiért, Jánku után leginkább és legtöbbre becsültek. Ki maga is Erdély kisebb birtokosai között, tehetős és meg lehetős jó birtokos levén, a kommunizmusnak legnagyobb mértékben ellensége volt; miért a rendelkezése alatti román erőt anynyiban, a mennyiben akkori időben eszközölni lehetett, a rablástól visszatartotta, és az ellenvétőket keményen büntette. Moga maga iránt tekintélyt, s egy táborban nélkülözhetlenül megkivántató figyelmet és rendet mindig kiváló ügyességgel fenntartani tudott. S hogy népének a szó valódi értelmében rendelkezni képes volt, azt a Bánffü-Hunyad környékén eszközölt, véghezvitt és az általa zabolázott csaták menetéből látni lehetett. Ő a többi román hadjáratokhoz mérve, rakoncátlan dulást nem engedett, melynél többet — az akkor élre állított és felfogatott viszonyok miatt — egy vezérben keresni nem lehetett.

A most leirt ugyanazon egy időben egyszerre történt csucsai, meszesi és hodosi ülközetek után, az ellenerőtől megtisztult Bánffü-Hunyadat Karácson ünnepe szombatján decz. 24-kén este, a lakosok határtalan öröme a zászlóalj elfoglalja. Két napi pihenés után ünnep harmad napján decz. 27-kén Inczédi Soma őrnagy és zászlóalj parancsnok vezérlete alatt előbb a zászlóalj Gyalunál az ellenséggel igen rövid ideig szembeszállván, miután azt a gyalui havasokon keresztül Torda felé üzné, a kolozsvári nép nagyszerű lelkesedése — és öröm rivalgásai között, a Monostor kaputól kezdve a piacon felállított katonai őrházig virágokkal hintett uton, virágokból füzött koszoru adások és ablakokból lecsüngött fehér zsebkendők lobogtatásai alatt Kolozsvárra ment bé, hol a zászlóalj előtt lovagolt Inczédi őrnagy kinyújtott karja, csaknem egész kardja markolatjáig virágokból füzött koszorukkal volt telve.

A legénység nagy lelkesüléssel azon városba, Kolozsvárra vonult be, melytől annyi remény, annyi fájdalom, annyi öröm, annyi szeretet, bizalom, bánat, megelégedés szakítá el, és viszont füzé hozzá. A zászlóalj feltartozhatlanul erős elszántsággal nyomult be Kolozsvárra, az ország azon fővárossába, hol alakult, melytől nevét oly büszkén vevé, és kölcsönözé, melynek áldozatra kész polgárai, annyi kitartásra buzdították, hívák föl, ösztönzék és bátorították, — s melynek elbájoló hires szépségü, nagy miveltséggel párosult magasztos honleányai, fölgörgetett gyönyörű zászlóját a hazaszeretet legszebb örömlángjaiból fejlődő, és forrón gyöngyellő könyecseppek hullásai

között — kedves kezeikkel tiszta nehéz gazdag selyemből fűzék, varrák, és a zászlóaljnak azon meghagyással adák át: „A minden felől megtámadtatott hazának egyik, vagy kolozsvári lobogója, ezen zászló fiaitól erős védelmet vár, s ha valaha mégis ellenség szennyes keze érintené, átok annak nem méltó fiaira.“

Ezen átok és legszebb ajkokról jött meghagyásnak mennyiben tettek eleget a zászlóalj fiai? Arról feleljen a mult, mert annak csak az lehetett tanúsága. Azon városba Kolozsvárra, nyomult be a zászlóalj, melynek a Szamos vizétől keresztül hömpölygött szép vidéke, regényes bájos fekvése, a fiatal fogékony, kebelt magához lánczoló. Kolozsvárra nyomult be, hol az akkori nagyszerű hideg és fagyos télnek daczára, kinyitott ablakokból födetlen főlvel, nemzeti szinben, s tiszta fehérben öltözött hazáját és városát melegen szerelő legszebb lányok, magasan tartott picziny kezekből elismerésök és hálajok jelcül hullatták száz, meg száz éljen kiáltások között, a virágokkal vegyült fehér zsebkendőket alá. Azon városba vonult be, hol a zászlóalj fiai az önfeláldozat, készség és honszeretet magasra fejlett erényeit annyiszor látni, tapasztalni és megtanulni tudák. Azon városnak érte el határát, lépett be kapuin és ment végig utcáin, melynek népei varázs erővel vonzották magukhoz, s melynek népeit viszont a kegyelet és tisztelet legmagasztosb és őszintébb szeretetével üdvözölve, állák a zászlóalj tagjai körül. Ennyi kimondhatlan lelket ingerlő elragadtatás, elvarázsolt szeretelittas képzelet, leirhatlan felleglő mámor, nem rég mult élvezet, s kedves emlékek viszont láthatása füzte, és csátolta a zászlóaljat oly szivszakadva Kolozsvárhoz. S lehetett-e aztán kárhoztatni a harozfiakat? ha a magát mérsékelni nem tudó földuzzadt kebel romboló áradása, magával ragadott mindent, mi csak lelkesítő fényes szép, kedves volt, és elébe állott. Hiszen itt nagyszerű vágy, amott magasztos üdv, tovább menybe ragadó Éden ringatá a Kolozsvárt oly vágyódva látni óhajtó zászlóalj keblét. És az erősen, kifogyhatlanul, oly forrón várt, óhajtott, hitt és biztatott remény, nem csalhatott többé. Annak telyesedésbe menni, annak valósággá kellett válni, s egy percz alatt mindenki saját övéi között a viszontlátás örömeitől elkábulva, és megittasodra szemlélheté magát. A halmazva tett kérdéseknek, arra adott feleleteknek, a sok kin utáni vigasztalásnak vége-hossza nem lehetett. — Mindenki érzé, hogy saját övéinek, saját kedvesseinek nyujt tanácsot, vigasztalást és a szenvedett küzdelmekért kárpótlást. Érzé, hogy ezen igen feszülten várt jelenetet, létele legszebb, magasztosabb és fényesebb perczei közé számíthatja. Érzé, hogy a hullámzatos lepkék gyönyörű társasága — körülövedzett szép társalgása által van bekerítve. Érzé, hogy dusan illatozó és elbájoló alig nyilott rozsák, s szépen kifejlett kedves liliomak között szemlélheti magát. És ezen elragadó, élvet eszközlő, és lehető legnagyobb örömekeket elővarázsló drága perczekért, mindenki életéből éveket áldozni kész lett volna: csakhogy még egyszer, ha mindjárt utoljára is, de szeretett hazája visszafoglalt fővá-

rosa nemes értelmű polgárainak, lekötelező magasztos és tündéres szépségű kedves hölgyeinek, oly régen távol volt művelt körökben, ismét ott lehessen. Kolozsvárt mulatott hosszadalmasságomért bocsánatot kérek. Legyen a tisztelt olvasó meggyőződve, miként Kolozsvár hazafias népétől, annak szépeitől oly könnyen megválni egyként sem tudtam. És, hogy mindennap közöttek, Kolozsvár művelt hazafias népe között nem lehetek, irányomban kárpótlásul ennyi elnéző kegyelettel viseltetni sziveskedjenek. Most drága bérczes hazám szeretett fővárosa derék fiai! és kedves lekötelező tündéres szépségű bájos hölgyei! bocsássatok meg hű ragaszkodásomért, és azért: ha irányotokban kötelességemnek nem úgy feleltem meg, a mint talán kiérdemlettétek volna.

A feledhetlen Kolozsvárt a zászlóalj hat napig mulatván, Január 2-án 1849-ben Tordára rendeltetett. Tordán az enyediék helyzetéről halszott rémületes hírek a zászlóalj-parancsnokot oda kényszerítették, hogy a tordai nemzetőröknek kíséretében, s azoknak támogatásuk alatt, a zászlóalj egy részét az enyediék megmentésére rendelje. Ezen idő tájban Enyedet román vezér Prodán csak rémületbe hozta, de a pusztítás megkezdését még mind hátrállatván, Enyed előtt állott. Ki később a várossal szemben azon javaslatnak látszó követeléssel lépet fel: hogy ha a város lehető minden fegyvereit a románság kezébe szolgáltatja, és a táborbeli népnek bizonyos meghatározott mennyiségű élelmet szállítand ki, azon esetre legkissebb méltatlanság sem fog a várossal elkövetetni. A megfélemlert, magát tájékozni nem tudó, elegendő erőt és bizalmat magában nem ismerő, mindenben kételkedő, habozó és bátorságát veszítő város népe, fegyvereit összeszedvén, a szavát meg nem tartó ravasz ellenségnek maga legyilkoltatására, minden meggondolás nélkül kiadja. A kézhez kapott fegyverek miatt örömeiben tomboló ellenség, szavának nem állván, nagyon durva kegyetlen vezére rendeletére, azonnal a gyujtogatásokat, rablásokat és öldökléseket, a város több pontjain megkezdette: melynek megakadályozására, tágasabb értelemben alapított Szent Ferencz szerzetes rendjének egyik zárda-főnöke Wiskoczy Henrik többed magával a román vezérrel értekezni, őt adott szava megtartására figyelmeztetni a táborba ment, mely Enyed alatt szétszórva, háttal a Marosvizének támaszkodva, össze-visszafeküdt.

Az enyediéket, ígérlet- és hitegetéssel elaltatott ravasz ellenség még ravaszabb vezére Prodán, a gyujtogatások, rablások és öldöklések megszüntetésére — újból ígértelevén, Wiskoczy örömmel tért vissza a városba magát és Enyed lakosait egészen megnyugtató. De ezen gázságot elkövetett gyalázatos álnok vezér másodszori ígérete is, sikertelen levén, ép azon idő körül folytak a bujtogatások és gyilkolások, midőn a tordai nemzetőrökkel a 11-dik zászlóalj egy része Enyed felé indulni készült. Az indulásra tett sok tanácskozás, habozás és készülődés késedelmet eszközölt, a késedelm pedig, míg a szegény enyedi lakosok egy részének, nagy bajjal csak alig kikerülhetők, nem legnagyobb veszedelmet hozott, addig a más részének

el nem hárítható halált okozott. A tordai nemzetőröktől kísért és támogatott, egészen ott nem lehetett 11-dik zászlóalj egy részének az enyedik védelmére és megmentésére tett indulása ép azelőtt: napján Enyedet meggyújtott, felégetett, és az egész városon iszanyu öldöklést és rablást véghezvitt, minden irányban pusztított csücselék nép, a magyarság jövetele hírére, vezére Prodán kiadott rendeletére, a halomra hordott rablott prédával együtt — a városból kitakarodván, a vidéken szétoszlott.

Ezen gyülevész románság, Enyed alóli szétbontakozása után, kevés idő múlva magát ismét összeszedvén, Prodán vezérlete alatt Károly-Fehérvárnak tartott, mindenütt utjában a Károly-Fehérvár körüli helységekben, el egészen Szerdahely városa irányáig, Kis-Enyedig- és le Szászvárosig üzvéen hajmeresztő, vandal módra gyakorlott, leirhatlan rokanczátlanságaikat, vezérok Prodán által biztatott azon reményben, hogy K.-Fehérvárra bemenvén, még nagyobb prédára fognak szert tenni, még több összegyűjtött, felhalmozott vagyont elosztani. Itt megjegyzendő: miként a románság csak azért pusztított Kis-Enyedig és Szászvárosig, mert Kis-Enyeden túl, azon körben egyfelől el egészen Szebenig, másfelől Vásárhelyig és Fogarasig a nagyszebeni katonai igazgatóság rendelkezett, melynek főfelügyelete alatt az ország ezen most érintett részén annyi öldöklést látni és hallani nem lehetett. Szászváros körül pedig Al-Gyógy, Bokaj, Hátszegvidéke, Déva, Dobra és Hunyadmegye több helyein, román fővezér Salomon parancsnoksága alatt már más alvezérek rendelkezései következtében garázdálkodtak, melyen túl Prodán hatásköre nem terjedhetett. Ezen most fennemlített, mindenkit undorodással eltöltő és vért fagyaló Prodán által elkövetett gaz tettekről várparancsnok Auguszt értesülvén, legelőbb az erősség kapuit előttük bezáratta, azután a várhoz tartozó alsóváros részben a rablást és öldöklést elegendőnek látván, oly kiböcsátott rendeletet köröztetett, melynek folytán a még tovább is rablást és gyilkolást elkövetők, halállal büntettetnek.

Ezen rendeletnél fogva az alig fékezhető rokanczátlanságot a városon egészben, a vidéken csak egy időre valamennyiben megszüntetvén, a gyülevész nép egyrésze, a rablással megelegedett, és rablott javakkal terhelten saját tüzhelyéhez visszavonulva maradt, míg nagyobb része vértől ázott vagyonát lerakván, újból a környékhez tartozó falvakban még ki nem prédált és általuk az előtti napokban épen hagyatott, fel nem gyújtott nemesség lakházait, tulajdon volt földes-urak hajlékait, rombolták össze. Ha uraikat, vagy más telkek magyar tulajdonosságait kézre keríthették, irgalom nélkül megölték: mert a már fölböszítve volt tudatlan nép mindent lábbal tapadott. Elöttök semmi sérthetetlen nem volt, semmi szent nem lehetett. A jognak és törvénynek hírét sem akarták hallani. Az eszét vesztett boldogtalan följingerlett nép, mindent sajátjának tartott, azon okból: miként a vezetők — az egyformaság, egyenlőség és testvériség szép szabad elvét, hogy érdek vezette céljukat annál könnyebben, hamarább

és jobban elérhessék — nekik úgy magyarázták, velők úgy értették meg. Minden falvakban — mint látók — az urak épületeit földulták, — a hajlékukban megtalált magyarságot kipusztították; minek folytán több rablás- és prédához reménységük a vidéken már nem levén, az abrudbányai havasok közé Jánku táborához huzódtak. Az Enyeden még le nem gyilkolt, félrevonulni tudott, és mindenektől megfosztott szerencsétlen enyediék, ruházat és pénz nélkül félig megfagyva, és kiéhezve tömögönkint toltak Tordára, és Kolozsvárra téli hajlékot keresendők, — kik Torda és Kolozsvár nagyratörő hazafias lelkületű polgáraitól szívesen fogadtatván, azonnal szállás-, élelem- és ruházattal láttattak el.

A románok által eszközlött és véghezvitt csak most említett embertelen dúlásban az enyedi év. reformátusok híres főiskolája igen nevezetes könyvtárának egy része, a tanoda udvarán szétszórattott, összetépett és megégettetett. Nagy értéket meghaladó pénz, és gazdag érem gyűjteménye, kiraboltatott. A fejedelem Bethlen Gábor által alapított nagyszerű intézet épülete helyiségének minden ajtói, ablakai, tüzelő-kemenczéi és ott találtatott házi butorai, vandal módra kimélet nélkül összetörtettek, szétzuzattak. Nők és gyermekek, kik menekülni nem tudtak, személy különbség nélkül a Prodán által fölbősztett vadsoport áldozatai lettek. A kegyetlenség legirtózatósb mindenféle neme gyakoroltatott. Az ártatlan két, három éves és csecsemő gyermekek lándzsára huzattak. A születendő kisdedek, annyok méhéből kivágattak. A meglett koruak tagonkénti lemetszéssel kinezattak, és gyilkoltattak. Az itt Prodán által véghezvitt legnagyobb embertelenséget és hajmeresztő kegyetlenséget leírni nem lehet. Ezekhez csak a zarándmegyei magyarokon és azok között a Brádi családon elkövetett gyilkolások hasonlíthatók. Enyed a fölbősztett népnek erőhiány miatt ellentállani nem tudván, a rablás és öldöklés addig folytatottatott, míg az egész város csaknem egészen romhalommá lett. A kegyetlenség, csak a késő kifáradásban szünet meg, és ismert el határt. Az utcák minden zugain és nyiltterein dúlás, néptelenség és halál nyomai látszóttak. Ott a fölbősztült vihar lecsendesülése után is, senki sem kereshette jó barátját, rokonát, kedvesét, hozzátartozandó övéit; mert az észrevett, magát fékezni nem tudó ellenség dühe által azonnal legyilkoltatott. E volt sorsa elszigetelt, és a magyar polgárisodás kebelétől távol-eső azon városnak, mely régi időktől fogva mindig az előhaladás fényes és magasra emelkedő lobogóját tartá kezében. És a mely város, hosszas időken keresztül a haza javának előmozdítására, annyi szolgálatra képes tekintélyeket adott át a társadalomnak. És a mely városból előbb az értelem alapját benne letett később ott mívelődött, azután külhonban a tudományok minden ágait gyakorlott, azokban jártas és nagyvilágot látott annyi tiszteletre méltó tanárok, lelkészek, és a polgári pályán működő díszes hivatalnokok kerültek ki.

A zászlóalj Tordán egy hétig mulatván, a szerencsétlen enyedi események után, január 10-kén Tordáról kiindult, s mindenütt azon

a vidéken, melyen a románság tömörülve állott, nagy akadályokkal küzdve Balázsfalvának rontott, Szancsal községében vevén Tordárolí kiindulása után három nap mulva sok kinlódással, legelőbb nyugalmasabb éjjeli állomást: honnan más nap január 14-én éjjeli szállásáról Szancsalról, Balázsfalvától egy negyed óra távolról — a hogy kilépett, a várost, semmi katonai erő benne nem találtatván — jól rendezett és czélzott két, három ágyulóvéssel bevette: miután előbb egyik román-vezér és prefekt Axentie Severu vezetése alatt lándzsával ellátott nagy számú román népfelkelés onnan elvonult. Azon Axentie vezetése alatt vonult el, ki rögtön minden félelem nélkül elhatározó tervével nagyon hamar készen szokott lenni. Ki a román vezérek között legtöbb lélekjelenléttel birt. Kinek elszánt bátorsággal párosult ügyességéről később K.-Fehérvár körülövedzésére rendelt magyar seregnek volt alkalma egynehányszor meggyőződést szerezni. Kinek azon kívül, hogy sokszor népét a becsületes tények követésére és igazság megértésére, ellenkező irányban vezette, voltak más hibái is, melyeket világosságra hozni nem akarok, mert nincs czéлом oly sebek behegedését felszaggatni, melyek kedvellenséget idézván elő, a magyar- és románság közötti kibékülést, jóindulatot, testvériséget és egyetértést hátráltathatnák: de kötelességem volt megemlíteni, mert ezzel az akkor bekövetkezett és általuk véghezvitt, már rég elmúlt tények következetes logikájának, a történelem kérielhetlen igazságának tartoztam.

Kinek a vár körül többször vezetett, az ottani magyar csapatok által megrohant, egyik rendezett csatájában fogatott el akkor tribun, és román vezér, most nemes Tordamegye egyik szolgabirája Moga József, ki a visszajövetelre becsület szavát adván, azon feltétel alatt bocsáttatott szabadon: miként a román erő fejével, havasok királyának nevezett Jánku Ábrahámmal értekezvén, őt nem annyira a magyar-ügynek, melynek igazsága Európa előtt elismerve volt, mint inkább a két nemzet közti egyetértésnek nyerve meg. De a sors úgy akarta, hogy Moga minden visszajövetel, vagy legkisebb tudósítás nélkül, a Noé holólja szerepét váltsa fel, ki ezen tetteért később magát mindig csak a Jánku általi letartóztatással mentette. Moga Jozsi különben más alkalommal, minden körülmények között szavát beváltó, bátor és ügyes embernek tüntette ki magát.

Balázsfalváról igen kevés helyt állás és időtöltés után, több teendő ott nem mutatkozván, a zászlóalj január 16-án kiindulva, Megyest balról oldalban hagyta, s a nagy hóban mindenütt Asszonyfalvának törtétt, hol a tábor más nagyobb részével Marosvásárhely felől jött, Vámos-Gálfalvánál előbb ütközetet állott, azután Asszonyfalvára bement, és Szeben-felé húzódó ellenség után vonult Bem tábornok azon rendeletét vette: „miként a 11-dik zászlóalj parancsnok, hadtestével húzódjon Vizaknára, Vizaknáról korán reggel induljon, s az ellenség balszárnyát Szeben előtt támadja meg.“

A Vámos-Gálfalvánál Bem tábornok vezérlete alatt kezdett,

folytatott és nyert csata legnagyobb tényezője gróf Mikes Kelemen ezredes ügyessége volt, ki legelőbb buzdítván bátorságra lelkesítő szavai által a serget, rohammal kezdette a harcot, és mindenütt ösztönöző elszántsággal legelől üldözte Szebenig az előtte meg nem állható ellent. Balázsfalváról a zászlóalj minden lépten-nyomon vizsgálódó ügyelettel, és kiszámított nagy elővigyázattal, de nem igen sérényen haladhatott előre, mert a Balázsfalváról kihuzódott figyelemmel kísérni kellett Axentie tábora alkalmatlansága és a nagy hó miatt Asszonyfalvaig csak lassan haladhatott, melyet elérvén, igen kevés nyugalom — étkezés — fegyverrendbeszedés — két és fél órai megtelepedésre használt időköz után, Asszonyfalváról délelőtt 11 óra tájt január 21-én Vizaknának indult, hova — az országútból kitért, mindenütt hóval fedett, járattal és töretlen ut rosszasága folytán — éjfél homályában két óraker elfáradva érkezvén meg, ugyanazon nap reggel Szebenbe, Bem tábornok által kitűzött időre és helyre, későn jelenik meg; melynek következése lett az ütközetnek minden erőködés daczára, Bem vezértábornok szemeláltára, elvesztése. Az ellenség egy része, diadal örömmel ujongva huzódott vissza Szebenbe, más része a magyarerő üldözésére Nagycsür-felé rendeltetett. Az ütközet elvesztésének oka, nagy részben a 11-dik zászlóalj meg nem jelenésében rejlik, azért: mert annak parancsnokai nem siettek a legénységet a kitűzött időben megrendelt helyre elővezetni, később azután, midőn a zászlóalj megérkezett, akkor már Bem tábornok kevés számból állott ereje megveretett. A zászlóalj megérkezte után igaz, hogy azonnal az ellenség balszárnyára hevesen velette magát, de a megfeszített erőködés hasztalan volt, mert már az előtt az ütközet elveszvéen a szerencsével járnai szokott győzelem sikerét többé helyreállítani egyként sem lehetett. Ez a magyarseregre nézve a sorsnak, de különösen az alvezérek közötti egyetnemértésnek mérges csapása volt. Ezen ütközet megsemmisülése minden ezután következett szerencsétlenségeknek főoka, mert ha a zászlóalj Szeben alá korán reggel megérkezhetik, lehet, hogy Szeben a képzelt nagy erőtől bátorságát veszítvén, vagy szépen megadja magát, vagy a harcban az előváros előbb bevételvén, a felső erődített város rész, vagy helerősség, meglevén a Vámos-Gállfálnál már felszetelt, megvert és Szebenig a magyarságtól folytonosan üldözött ellenség ijedve, önként magától megadásra kényszerítették. És ekkor szelindeki, vizaknai, piskii, megyesi el nem feledhető és ingerlő gyászos ütközetek mind elmaradnak. Erdély sorsa más alakot öltvén a dolog egészen más fordulatot veszen, a teendők más irányban fejlődnek, ugyanazért másként is rendeződnek, — és minden jobbra dűlvén, a kibékülés könnyen megeshetik, mert a mint Szeben bevételével meg kellett volna a nemzetek között oly gyászos ingerültséget szűlt, és vészt hozott állapotoknak szűnnick, ép úgy a harcnak elvesztésével önként és okvetlen következni kellett — az utóbb látott, tapasztalt és egymást üldözött véres küzdelmeknek. Ekkor a kibékülés a szászokkal és románokkal nagyon könnyen, és hamarabb eszközölhető lehetett volna, elmaradván a Hat-

vani nagy áldozatokba került, soha el nem feledhető, mit sem használt, hanem inkább fölbőszültséget okozott, többé jóvá nem tehető, abrubbányai hadjárata is, melyre még alább ismét visszatérünk. A kedélyek elein, a harcz kezdetén nem voltak annyira ingerülve, hogy jó bánásmód, érdekek egyeztetése, kivánt igazságos kielégítések és azokra tett ígéretek becsületes megtartása, hatást gyakorolni ne tudott volna. Az emberi természet föl nem hevült állapotjában nagyon sokat enged, — szép szóval, értelemmel, egyetértőleg igen sokat lehet kieszközölni, és véghezvinni, de a már felizgatott, felbőszült erőnek, ha a tért az erővel szemben elhagyni nem akarjuk, mindig csak erőt állíthatunk ellenébe. Így történt ez, az első veszített szebeni csata után is, mely előbb elvélelt ügyetlenséget, a később tett, sok áldozatok megboszulásában, a tapasztalat nagyon keményen bebizonyította.

Január 22-én történt első szebeni csatában, rossz helyen járt szerencsétlen ágyugolyó által esett el az ősz vezér egyik bizalmas embere, és jobb keze, több apróbb csaták diadalmas hőse, az erdélyi hadsereg egyik fényes és büszke katonája, a kisdud magyar haderő Rolándja, a körülményeket hamar felfogó, és könnyen megismerő, az igazságot egyenesen kimondó, a tábornokat soha félre nem vezető, őseitől öröklött, vele született bátor és hős egyik vezérkari tisztje, és alvezére gr. Mikes Kelemen ezredes. Kinek vesztesége, nem csak a sereg, hanem a tábornok fájalmát is erősen növelvén, saját kezűleg írott levelével vigasztalta meg annak fiatal özvegyét, a magas honleányi kötelemeket teljesítő, csak nem mindenki előtt ismeretes, bánatos szívű gr. Miko Rozáliát. S ma már az őseitől el nem ütött díszes család egyik fényes sarja, a zabolai családi sirboltban alussza csendes és háboríthatlan örök nyugalalmát, csalhatlan bizonyosságául annak, hogy öröm úgy, mint bánat, gazdag úgy, mint szegény, rang úgy, mint tudomány, élet úgy, mint veszteség, szóval: a halálon kívül minden e földön változandó levén, feledékenység homályába menyen át. És most az őt érdeklő, rá visszaemlékező, őt szerető és tisztelő családon, s egy két becsületes emberbarát kegyeletén kívül, már neve is az enyészet zürzavarának sötétségében veszvén el, alig említhető. Pedig! mintha még most is láthatólag lebegne magas szelleme, kihívólag bátran és büszkén nézvén azon ellenre, melyet legyőzni oly sokszor segítte. Bátran és büszkén nézvén azon ellenre, mely jobb sorsra méltó életének oly hamar és merészen gyászos véget vete. Igen! megtört és elhervadt ő élte legszebb hajnalán, ott nyugszik a küzdött és kifáradt duló csaták után. Szét nem tekinthetvén többé azon nemes nemzetre, mely századokon át bűt, s keservet annyit szenvedte.

II.

Szelindeki állomás és hadjárat. Vizaknai csatavesztés. Piskii hid melletti ütközet.

Ezen veszteség, vagy is az első Szeben előtti csata megtörténte után, Bem tábornok lehető kevés erejét koncentrálja, összpontosítja, s Nagycsür mellett elmenvén, Szelindeken (Stolzenburg) állomást vesz, azon reményben, hogy a Székelyföldről segítségére jövendő erővel, újból Szeben ellen mehessen. Szelindeken tíz napi veszteglés alatt az összes nagyon csekély magyarerő Puchnernek az ellenség főhadvezérének Szebenben tartozkodott és onnan kivezetett minden erejével két ízben, január 27-kén és 30-án csatát állván, azt mind annyiszor megnyeri, s az ellent Szebenig visszaüzi. Szelindekről a lakosok már ütközet, vagy a magyar tábor még oda be nem vonulása előtt mind elfutottak. A magyar erőnek tíz napnál tovább ott maradása nem lehetett, mert a halommal állott élelem, rossz gazdálkodás miatt mind elfogyván, annak nem kimélése oly nagy fokra hágott, hogy a hámbárokából készakarva kiontott tiszta búzát, a lovak zab helyett tejszósók szerint ették. A pinczékben jobbnál jobb borok, folyva folytak. Az apró háziállatok, halomra ölettek. A kihizott és gyengébb husban levő sertések, mind elvágattak. A szarvas marhák, naponta a szükségelt számon felül, meggondolás és kimélet nélkül leüttettek. Szóval: előrevigyázat, örködés fegyelem és ügyelet, miben sem levén, midőn minden felprédáltatott, az egész sereg február elejével Vizaknára húzódott, azon szándékkal, hogy a Székelyföldről még mindig várt megérkezendő erővel egyesülvén, Szebent újból megtámadja.

A Szelindeki ütközetek egyikében január 27-én künn az erdőn, az ellengolyótól találva, egy falóvére hullva, esett el az iskolákat végzett értelmes, szép külsőjű, szelid és erkölcsös magaviseletű, a zászlóaljhoz önkéntesen beállott, altisztságra előléptetett, Maros-Vásárhelyt volt királyi-táblai irnok Dindár János, özvegy édes anyjának nagyszerű bánatára, honvéd bajtársainak és barátainak méltó sajnálatára. Itt ezen hevenyészett, véletlenül igen hamar jött, és rögtönözött csatákban, a csucsai szorostól fogva, most kezdette a sors legelőbb ismét áldozatait, a legénység közül nagyobb mérvben követelni; mert az ellenség lelketlen rossz vezetőitől élesztett, ingerülve folytatott viszálykodás által — a csatatér hovatovább mind inkább tágult, szélesedett, és később az ott megjelent mindkét részrőlí egyénck, legellenségesebb indulattal foglalták el helyüket. A dühösség tetőpontján állott, és azért rombolnia kellett mindent, mi csak elébe vetődött. Érdek és bosszu annyira fel volt már csigázva, hogy az apafiával szemközt harczolt, mint Temesvárt a váron belől és kívül levő két hadparancsnok történetéből tudjuk, s ha a két vezér közül valamelyik a másikat elfoghatja, talán bizonyoson akkori dühében kivégzetheti vala. A nő-férfjét hatalmasan kárhoztatta, úgy a mint a nőnek kényne-kedve hozta egyik vagy másik félhez tartozni, melyhez aztán

a férjnek alkalmazkodni, nője szeszélyéhez szítani, annak magát akaratajához szabni, igen sokszor meg kellett lenni. Testvér testvérét megtámadta, minden tetteiben hibáztatta, kárhóztatta. Jó barát jó barátját börtönbe hurczoltatta, megkinoztatta. Szóval: oly merényletek és vétkek, hol akaratlanul, hol készakarva követték el, melyek a lelket fájdalom és szánakozással, egész a végletekig töltötték el. Élre volt minden állítva, fenekestől volt minden felforgatva, mert a belháborúnak magával hordani szokott minden iszonyatai, meg voltak már teremtvé. A nagy chaoszból, zürzavarból válogatni nem lehetett. Legtöbbnyire habozva, és határozatlanul kellett mindent tenni; mert, ki sem volt bizonyos a teendők célhoz vezetésében. Mától holnapig, már nagyot változott minden elhatározottság, csak bizonytalanságot, de nem valóságot lehetett látni, és kutatni. Ily állapotok között, nem hogy tudni, de még képzelni sem lehetett, vajjon egy kis időmulva — az emberi habozó elmének megállapadása, hol nyilatkozhatnak? és nyughatik meg? Az ellenfelek, egyik a másikkal ily bizonytalanságban, és legyőzhetlen megátalkodott indulatokkal állottak szemben. Kezdték, folytatták és vitték a harczot, egész a végletek kimerüléseig, egész odáig: hol az elkeseredettség azon fokra hágott, honnan visszalépni már a lehetetlenségek sorába tartozott.

Fenebb látók, miként Szelindeken minden élelem elfogyván, az egész tábor azért huzódott Vizaknára, hogy ottan élelmi készletet remélve, operatívót Szeben bevételére tovább folytathassa. Bem tábornok, hogy tervét keresztül vihesse, az általa magának kitűzött állomáson Vizaknán, az erő nagyobb részével megmaradván, a 11-dik zászlóalját egyedül február 2-kán egy század lovas katona és hat ágyú kíséretében Dévának küldötte, azon meghagyással: miszerint Zarándmegyében Brád községében állomásozó, egyik Székely-zászlóalj akkor őrnagyával, később Beke ezredes csapatjával, kinek eddig a hitt, de megcsalatott remény szerint Dévára kellett volna huzódni, egyesülvén, terve kivételére, Szeben bevételére, ismét Vizaknára jöjjön; — azonban a végzet másként rendelkezett.

Ugyanis: a 11-dik zászlóalj ellenséges földön keresztül, minden jelentékenyebb csata nélkül, február 2-án, 3-án és 4-én Kis-Apold, Nagy-Apold, Szerdahely, Szász-Sebes és mindenütt az országon a Maros vize mentén lefelé K.-Fehérvárt jobbról elhagyván, Kenyérviz, Zsibot, Benczencz, Szászváros, Pad községek — és a piskii hidon át Dévának tartott, hol Bekét és zászlóalját nem találván, Inczédi Samu őrnagy felszólítja a 11-dik zászlóalját, hogy ha valaki ajálkoznék vállalkozó egyénnel Maros-Solymosnál a Maros-vizén át Zarándmegyébe Brádra Beke után menni, jelentse magát: Szigethi Miklós akkor százados, később Inczédi felebb léptével őrnagy és zászlóalj parancsnok, jól tudta, hogy Bekének a románság közébe Brádra berelkedett, megfélemlt zászlóalja, Déva-felé Hunyadmegyének, még nagyobb románérdnek éppen torkába segítség nélkül nem fog mozdulni; miért jónak látta, Inczédi felszólítására nyolczvanad magával, mind vállalkozó, igen jó érzelmű legényekkel Brádra Beke után menni. Szi-

gethi elindulása második napján Bekét zászlóaljával együtt Brádon megtalálván, Dévára hozza, — kiket báró Kemény Farkas alezredes buzdító beszéddel fogadott, és éjjeli nyugalomra bocsátott.

A székely-zászlóalj éjjeli nyugalomra lett elbocsátása és elnyugvása után, csak hamar, midőn már a legények első állomban lennének, hátszegvárosi volt gyógyszerészegéd, akkor azon a vidéken prefekt és román-vezér Salamon, azon napon elfáradt és magokat ágyokban nyugalomnak átadott székelyeket, megérkezésök viradojára két és három óra között február 7-én reggel, koromsötétségben orozva megtámadja, — bámulandó sebességgel közülök sokat lemészároltat, egészen a piaczon felállított ágyukig hatván előre, hol a román gyülekezésnép sokaságától körülövedezett ágyuk, elrendezett vezéreik felügyelete alatt lefoglaltattak. — A románok betörése, ágyuk lefoglalása és a székelyek orozva esett gyilkoltatásuk folytán következett nagy zaj és lármadobra, a 11-dik zászlóalj legénységének hirtelen előállhatott egy része, sokan közülök füzetlen cipőben, magokra csak köpenyt öltve, a már elfoglalt ágyukat, a város végén egy házat meggyújtván, annak világánál megrohanják, visszaveszik, reggelre a várost a románoktól meglisztítják, s midőn éppen a hullák eltakarításával foglalatoskodnának, gróf Bethlen Gergely ezredes vezérlete alatt Szászváros felől többen jönnek azon hírrel: „miként Bem tábornok Vizaknánál — báró Puchner Antal erdélyi vezénylő tábornok által szétveretett, 12 ágyuja elvétetett, Bem maga is üldöztetvén, érkezendőben van, hanem addig is, mig megérkezhetnek a 11-dik zászlóalj védelemre, sebes léptekkel a piskii hidig siessen előre.“

Rémületes volt a hír. Bánat, félelem, boszankodás és megrázódás fogta el a kedélyeket. Mindenki Arad-felé visszavonulásra, nem pedig védelemre, még kevésbé támadásra gondolt. Ily kétes helyzetben, aggodalomteljes férfi nyugalommal, elszánt bátorsággal, magát a sorsra bízva törtetett a zászlóalj Piskiiig előre: hol Bem tábornokkal találkozáván, a megvert hadvezér a hidra mutat, s a hidnak védelmét rosz németséggel ejtett ama nevezetes szavakkal ajánlotta: „Die Brücke verloren, Siebenbürgen ist verloren.“ „Ha a hid elveszett, Erdély is el van vesztve.“ Mely szavak a három nap mulva bekövetkezett piskii ütközet alatt is több versen ismételtettek. Igaza volt-e a tábornoknak vagy nem? azt csak ahöz értő hadműtanban jártas stratégisták bírálhatják meg: nekem czélom csak az igazságot felderíteni, csak a megtörtént dolgokat visszaidézni, csak a szemmel látottakat körvonalozni, hogy a mult legyen a világosságban egyenességben és valóságban a jobbak kívánalma, — a jelen a becsületesség tisztasága, — a jövő, a vonzalom óhajtott igazsága. Vagyis: a multban megtörtént, és véghezvitt jó vagy rosz tettek, említessenek úgy, a mint elkövetettek: világosan, egyenesen, igazságon és valóságon: mert ez a jobbak kívánalma. A jelenben, a multnak ellentétében, gyakoroltassék minden ember által a becsü-

letesség tisztasága, és az erkölcsiség magasztossága, mert ez minden országnak alapja, támassza és talpköve, mely nélkül rabigába dül. A jövőben a láthatlanság fátyolával beburkolt bizonytalanságnak megfoghatatlan, széles határában, legyen mindig a vonzalom csak jót és egyenességet várható igazsága, melynek óhajlása, minden jóra törekedő honfinak szent kötelessége. És így múlt, jelen és jövő, mind egyik, csak az egyenes igazságnak kellene, hogy legyen kifolyása, pedig fájdalom! a legszentebb cselekedetek leírásánál, hányszor mutatkozik hiány? és annak körvonalozásánál történik érdekből vezetett, egészen rossz akaratú, cselszövényes ellenkező előadás.

A Vizaknánál megveretett hadsereg, már a csata folytán, anynyival inkább végeztével össze levén zavarodva, oly rendetlenül húzódott Piskiig, s onnan Déváig, hogy a különbözőféle nemű és rangú katonaság összevegyülése, csak szálingózva, elfáradva és kiehelve érkezett meg Dévára. Bem tábornok a febr. 4-én csett vizaknai ütközet után, azon az uton, melyen előbb a 11-dik zászlóalj Dévát elérte, az ellentől üldöztetvén Szász-Sebes- és Szászvárosnak tartott, — s mind két helyen csatát kísértvén meg: nagy veszteséget szenvedett. Szász-Sebesnél február 5-én vesztett, Szászvárosnál 7-én reggel a Vizaknától odáig megmaradott serge szétveretett. Szászvároson serge tönkretétele után igen sokat időzni kedve nem levén, ugyanazon nap február 7-én délután már a piskii hidnál termett, hol rendezteit sietve meg tévén, éjjeli nyugalomra Dévára ment. Déván leveretett erős nyugtalansága közepén, midőn tervre-tervet készítene, de ő maga is szerencséjétől elhagyatott további győzelmére, mit sem építtene, reménytelenül legnagyobb szükségében, a vele játszó sorsnak legkényesebb idejében, kimondhatlan határtalan öröme Arad felől segítséget kapván, erős lehangoltsága valamennyiben enyészni kezdett s azonnal az ütközetre megkívántató terv elkészítésével foglalkozott, melyet rövid idő alatt rajz szerint bevégezvén, más nap Piskinél végre is hajtott.

Piskinél volt a zászlóaljnak péntek nap február 9-én 1849-ben kora hajnaltól kezdve, egész sötét estig ama nevezetes és minden tekintetben híres csatája, ha Erdély elvesztését, s Erdélynek elvesztése után az Erdélyben létező magyar elem sorsát vesszük vizsgálati eszleletünk alá. Itt ezen Erdély sorsa felett küzdő helyen, a két ellenlenerő aránytalansága miatt, három egy ellen tört. A magyarok közül mindenki nemcsak saját életét, hanem társáét is védelmezte. Erdély három nemzetisége: szász és román, a császári katonasággal együtt, a magyar különválva egyedül, rendületlen bátorsággal állottak sikra, létezők biztosításáért lánzsát törendők. Mindkét fél, egyik a másikat felfaló elhatározottsággal, megátalkodott iszonyu fánátizmussal, és változhatlan azon erős hiedelemmel jelent meg a kiválasztott, és elfoglalt csatatéren, miként ott neki győzni, vagy halni kell. De mindkettőnek szándéka nem telyesedhetvén, lássuk melyik nyerte el a törte-nélemnek átadott, s mig magyar él, addig örökre fennmaradandó dicsőséget nyert diadalának cserkoszoruját?

Lássuk melyik halántékára tüzetelt a sok áldozatokkal kiküzdött diadalnak azon győzelmi füzére? melynek keretére illesztett virágai között leginkább fájdalomra emlékeztető mirtust mutató növények, vannak képviselve. — A küzdőhomok, melyen Erdély népeinek csatája Piskinéél megkezdte telt, elől hátul, jobbról balról, hullákkal volt telve. Testvér, testvért, jobarát, jobarátot, lábainál vérben fuldokolni látott, mely mindkét ellent még dühösebbé tette. A hid, és annak minden deszkája, alatta özönlött vize, a vértől pirosan párologott. A hid melletti fogadóban, fenn a házakban, alant a pinczékben és a fogadó körül a magukat nagyon jól viselt Biáncsi és Schifkovich ezredekől oda védelemre huzódott, legények minden kérelem daczára, személykülömbőség nélkül, a zászlóaljbeli honvédek és Máriaiak által halomra szuronyoztatván, egymásra hullottak. Az akkor még kilencz száz egynehányból állott zászlóalj minden második embere elesett vagy megsebesült: úgy, hogy később márczius 2-án és 3-án történt megyesi küzdelemben, már csak négyszázötven szolgálatképes embert számíthatott, — s azokat is a szünet nélküli hosszú menetek, egymásra következő kemény ütközetek, annyira meggyengítették, hogy velek sikerrel valamely nevezetes döntő csatát megkísérteni, már csak nyugalom után lehetett.

Ezen mind két haderő által erősen küzdött kemény harcban, legtöbb érdeme volt a 11-dik zászlóaljnak, mely hajnaltól kezdve déli 12 óráig tartotta fel az ellent, míg Déváról Bem tábornok a segédszolgálatokkal megérkezett.

Az ütközet megkezdése napján hajnalban, a hid közelében a tűz körüli beszélgetés folytán, Inczédi Soma őrnagy, és Kovács nevezetű heves szócserét váltanak. Kovács százados az ő állítása szerint akkora bátorsággal birt, miként sem stratégia, sem taktika őt megfélemlíteni nem tudja. Inczédi ellenben a taktikában magát nem félőnek, de a stratégiában — addig, míg a taktikában, gyakorlatban benne nincsen — tartzkodónak lenni állította. Az ebből eredett kemény szóváltás, Kovács százados sértegetése, magatartása, ingerkedése, durva vitakozási modora, s több ott elkövetett méltatlan tettei kényszerítették Inczédit az elégtétel követelésére, melyet Kovács százados elfogadni, vagy megadni nem akarván, a keze alatti lovasságot Inczédi ellen alármirozza, s midőn a 11-dik zászlóalj is Inczédi őrnagy vezérletére a lovasággal szemben szintén fegyverben készen állana, jönnek a figyelésre kirendelt előőrsök azon jelentéssel: „miként az ellenség jütközetet kísértendő, sötét oszlopokban Szászváros felől sebes léptekkel az országot irányában egyenesen a hidnak tartván, visszatartóztatathatlanul nyomul előre.“ A mily sietve jött a hírtétel, az ellen oly sebesen a hid előtt a zászlóalj háta mögött termett, melyre a kérdés alatti tisztak megdöbbenvén, Inczédi őrnagy zászlóalját azonnal sietve, egészen a hid irányának jobbra átfordította, s az ellennel

szemközt három századját csatárláncban a hidnak rendelte, többi megmaradt századjait előre még egy kevés ideig tartalékban hagyta, de ezen századok is később csatába elegyedvén, délig Bem tábornok megérkezéig, minden tartalék, vagy fedezet nélkül voltak kénytelenek harcolni.

Az említett tiszték közötti viszály eszközlé, hogy az ellenerő a legénységet helyén találván, magát a zászlóalj és mellette volt lovasság, minden félelem és zavar nélkül csatára készen elrendezve szemlélheté, s így a fölkonczoltatás, vagy legkisebb, de még is legrosszabb esetben az elfogatás áldozatának kitevésétől — mely által az egész tábor erkölcsi erejét és bizalmát veszti el — megmentetett. Itt azonban meg kell jegyezmem, hogy ezen nap csatáját megelőzőlt éjszakán, oly homályos sötét idő mutatkozott: miként nem hogy távolról, de még közlelről sem lehetett az ellenség működését kivenni. Az előörsöknek az ellen jöveteléről tett késő jelentését, hogy a zászlóalj és mellette volt lovasság maga előnyére mint előbb is említettett — felhasználni tudta, azt csak a felhozott tiszték közötti zavarból eredett bonyodalomnak köszönhetta.

Ezen ütközetben a 11-dik zászlóalj elől harczolt, s mind háromszor a hidért volt küzdelem — és visszavonulással az ellenséggel szemben a maga helyén állott, küzdött és fedezett. Az ellenségnek másodszori hidra lépése — és a magyar seregnek visszavonulásával, a zászlóalj legénységének egy része, a hidon szuronyait Bem tábornok feje felett tartván, őt az ellenség golyózáporától mentette meg. Az egész ütközet, de különösen a hid háromszori visszavétele, mind szuronyviadal által eszközöltetett. A hidnak az ellen merészségétől azután későbbre történt harmadszori elfoglalása, oly sebességgel és kiszámított ügyességgel, az ellen részéről mindig újabb, meg újabb fehér szijas csapatoknak előtörtetésével vitetett véghez, hogy a kised magyar hadsereg bátorságát egészen veszítvén, sebes léptekkel húzódott vissza, azon reményben: miként már többé az ellentállás sikere lehetetlen lévén, a visszavonulás Arad-felé meg van kezdve.

De Bem tábornok a megfélemlert hadseregbe új bátorságot öntvén, azt a csatahelytől, a hidtól, vagy a hid előtti fűzektől, mint egy két ezer lépés távolra, le Dévának menve, az országtutól balra, egy déliránynak nyuló hegytetőre, azon parancscsal vezette fel, hogy ottan mindenki további rendeletig, legnagyobb csenddel a hegyormóra le-húzódván, várakozzon: míg az ellen részint szétszórt csatárláncban, részint egész tömegekben kibocsátott gyalogsága, a hegyközép vagy hegyhát irányáig jön: mely húzódása az ellennek a magyar-hadsereg letelepedése után csakhamar megtörténvén midőn az ellen minden erejét egész hadoszlopokban kifejtette volna, hirtelen a Bem által adatott jelre az ágyuzás megkezdésével, a sereg élén a 11-ik zászlóalj az egész magyar táborral együtt oly hatalmas szuronyviadallal kezdett támadást intézett, melyet az ellen — legnagyobb elszánt bátorsága, ügyessége és áldozni tudó készsége mellett is — visszartartani nem tudott.

Itt ezen hegyháton elvesztett roham után, az ellenség még egyszer a hidnál összecsoportosult. Itt volt az erő utolsó megfeszítése. Itt kezdette az ellen utójára bátorságát veszíteni. Itt lehetett látni mindkét felett, a győzelem által kivívott babérért, a dicsőség megszerzéseért, vagy a halál rémes birodalmáért küzdeni: még a hidnál harmadszor megpróbált és visszavetett szuronyviadal után, iszonyu sebességgel a hidon áthuzódott, soha többé jarra vissza nem térvén.

A magyar hadsereg részéről sikerrel megkísértett, a már említett hegyoldalon megkezdett, és végrehajtott hid melletti roham után, az ellen visszahuzódván, helylyel — közel mindenütt lehetett látni: miként dühében a hid előtti fűzek tövénél ágyu és apró golyó által elesettekről a ruházatot letépvén, a megmeztelenített hullákra szalmát hintett, s azokat a szó valóságos értelmében megperzseltte. Mely gyalázatos gaz tette az ellenségnek, már az akkori hadjárat alkalmával igen nagy mértékben volt elítélve, midőn most huszonhárom év múlva, a porosz francia háboruban magának magas miveltséget igénylő, mind untalan polgárisodást, erkölcsiséget, tudományosságát emlegető, híres nagy német nemzetnek hősei, még a földgömb összes vad népeinek szokásain is tultettek. Csupán vallásos indulatból, keresztényi szeretetből, német civilizátori elvből minden kigondolható, semmitől visszanevetendő, gyalázatos erkölcstelen eszközökkel, élethalálra kintoztak egy jobb sorsra érdemes szabad nemzetet, hogy telhellen hiu nagyravágyó önkényüknek eleget tehessenek. Hogy megfojthassák és szétzuzhassák a polgárisodásnak azon hatalmasra fejlődött működését, és magasra nőtt, szép gyümölcsöket termő izmos ágait, mely a szabad gondolkodás által tett előhaladásnak — legfőbb biztosító kelékeül szolgál.

Az itt leirt ütközetben Piskinél háromszor veszett el a hid, s ugyan annyiszor vételett vissza. Az ellenség bárha rendszeren huzódott hátra, de mégis tökéletesen megveretett, annyira: hogy sötét estére érve, tömegenkénti rendszeres visszavonulását megkezdette. A szabadságért harczolt hat ezerből alig állott magyar hadsereg, késő sötét este a harczternek egészen ura lett. Huszonkét ezeret számító fegyveres erőt, s számlálhatlan landsturmot, népfelkelést állított az ellenség sikra, mely összetömötült népfelkelés, az ellent mozgásaiban hátrállatván, nagy részben volt talán megveretésének is oka. Ezen rendszeres katonai fegyveres erő a népfelkelésen kívül sok író által csak 14 ezer emberre számíttatik, de Szászvároson az ütközet után, másnap megtalált ellenség létszámából 22 ezeret számító császári sor ezredbeli katonaság jelenléte mutatkozott: melynek tiszta valóságát, az akkor Szebenben és Szeben körüli falvakban elhelyezett katonaságot tartalmazó élelmi szerek jegyzeteiből pénzfizetési lajstromokból és a kormánynak Erdélyben küldött katonai erőt illető rendeleteiből — lehetne leghivebben megtudni.

Az ellenség harminczhat ágyuval részletenként felosztva, mindig desárzsat, sortüzet lövetett, melynek ellenében a magyar hadsereg, nyolcz ágyunál többet elő nem vezethetett. Ezen ütközet nagyságára

lehet következtetni onnan, hogy az eltakarítatlan mind két fél által ott hagyott, megbüszhődött hullák, a léget sokaig főjtó és tikkasztó gőzben tartván, megvesztegették.

Ott áll még ma is Piskiné minden emlék nélkül a történelemnek tanuságára azon nagyszerű csatatér, mely annyi becsületes hazafinak, apának, anyának, annyi szeretőknak és viszont szeretteknek kedvesét magában zárja el. Mely Erdély legszebb erejének, tántoríthatlan büszke fiatalságának sirhantjait betakarva fedi. Ott azon hely, melynek minden darabocskja földje, tere, ürege, dombja, völgye lépésről lépésre, az ellen és honfiak vérével vegyítve van festve. Ott a Sztrigy pataka környezeténél azon csatahely, mely csodákat mutat fel. Ott Erdély csaknem szinte véghatáránál — azon csatatér, melyen, ha az ellen huszonkét ezerből állott fegyveres erején kívül, annak népfelkelését is számításba vesszük, a magyar hadsereg egyhatod rész erővel, erős küzdelemmel, megfoghatlan férfias bátorsággal, a győzelem dicsőségét ki erőszakolta. Ott a messzi távolban lezajlott csaták után, az elhullott hősök nagyszerű sirkertjében árnyak kelnek, és járnak, kihívólag intvén, és ösztönözvén mindenkit egy emlék, egy egyszerű kő, az elhullott hősöknek megfelelő, méltó és illő jelvény felállítására: nem engedvén egyképen is a multakat, a történelem kiszámíthatlan kárára, az idő enyészetének adni át. Nem engedvén egyképen is az idegen vándort, hogy azon tájék mellett úgy haladjon el: miként a visszaemlékezés által előidézett nagy tettek véghezviteléből, mit se láthasson maga előtt többé csodálandót. Nem engedvén, hogy a századokban csak egyszer történhető nagy események, feledékenységbe menjenek át. Ott dühösségig fánátizált két elem, szász és román egyesülése, a részökre állott császári hadsereg közreműködése, jó fegyver, ágyu, elegendő löpor, és golyókészlet, fényes ruházat, katonai rendszabályokban otthonosság, szigoru fegyelem, és bő élelem, szóval: feléjek hajló minden kedvezmény, és kényelem akart elnyelni, semmivé tenni egy maroknyi magyarságot; de erős kitartás, Istenben és igazságban bizalom, mindvégig, egész az oroszok bejöttéig, megmenté a gyalázat, szegény és végmrolástól a magyart. Ezen ütközetben nem csak a gyalogság, hanem minden rendű lovasság, különösen a Vilmos huszárok igen jelesen viselték magokat.

Megtörtént az is, hogy a Mátyás huszárok, minden harcászati szabály és gyakorlat ellenére — báró Kemény alezredes rendeletére, az ellen gyalogságának támadására, atakra vezettettek, hol a magát szeretettni tudó, ritka becsületes jellemmel bíró hazafi és bátor katona, deli természetű Horváth Miklós százados egyszerre hét lövés által földre terítettvén, gyönyörű halállal vészett el. Itt ezen irtózatosan rémitő csata tomboló viharában pusztult el a 11-dik zászlóalj egyik nagyra törő tisztje, a férfias erőt mutató bátor, vitéz és szellemdús Szentpéteri testvérek egyike, ki Dées városa egyik kitűnő vegyes kereskedésében, mint könyvvezető kereskedősegéd szolgálván, hazafiságból lett katona. Másik Szentpéteri testvér, ki a Károly-Ferdinánd ne-

vet viselő ezred első zászlóaljából, mint 48 előtt már ott szolgált főhadnagy, lépett át a 11-dik zászlóaljba, Szeben bevételénél sebet kapott, karja műtéten ment át, melynek következése halálát eszközölte. Mindkét testvérnek eleste a zászlóalj igaz bánatát, s özvegy édes anyyuknak csaknem tébolyodásig kilábalhatatlan fájdalmát, vonta maga után. Itt ezen minden felől halált szóró csata szélvészének orkánjában, a zászlóalj sok nemes keblű altisztjeitől közvitéseitől, büszke és magasra emelkedett erejének diszétől fosztatott meg. Itt ezen vést hozó, mérget lehelő, borzasztóan boszus csata dühében, tömegenként hullottak az ellenek is soha ki nem pótolható legbátrabb, kitünőbb és jelesebb harcztjai. Itt ezen csaknem mindenkit lefelől, halált kereső csata zajos menetében, vesztette életét az ellenség dragonyosait vezető, bátorság és győzelemre buzdító derék és vitéz ezredese, báró Losenau. Itt a piskii csata irtózatos dulásában, egy eltévedt apró golyó által, ágyuk meletti működésében roncsoltatott össze Bem tábornok balkezének kis uja is, melynek, midőn bekötését az orvos véghezvinni akarná, azon kérdést intézte hozzája: „Vajjon forradás, vagy elmetelés által fog-e a javulás hamarabb megtörténni?” Mire az orvos válasza volt: „miként hajlott koraaknál a metelés műtétele inkább célhoz vezet, mint más nemű gyógyítás által lassan készülni szokott forradás eszközlése.” Jól van, mond egész hideg vérrel Bem: úgy hát csak hamar le kell vágni, mert ezen ujjamnak úgy sem vettem még egyszer is hasznát.” Az előtt harmad nappal a vizaknai csatavesztés visszahuzódásával, üldözés közben, Szászváros és Pad nevezetű románok által lakott község közelében, Bem jobb kezének közép uja is az ellentől elővetvén, csak azelőtt kevéssel metszetett volt el, melyre a véghezvitt műtét után Baier tábornokari őrnagynak azt a megjegyzést tette: „Csak nézze, azok miatt a rut kutyák miatt ujjamat le-metszteni kellett, már ezután írni sem fogok tudni.”

Nem rosszul küzdött a hidfőn a zászlóaljjal szemben, az ellen részéről a szász szomszédok miveltebb osztályából Szebenben felállított, rendezett, gyakorlott és a piskii csatában megjelent, magát „Löwe batalionnak” nevezett fiatal szász csapat is. Ezen bataliontól támadtatott meg, s csaknem szinte Bem tábornok helyett fogatott el báró Kemény Farkas alezredes, ki a Bem tábornokhozi kor és hasonlat miatt vételet a hidfő irányában, oly erősen üldözőbe: azonban a 11-dik zászlóalj ügyessége, bátorsága és elszántsága által az egész batalion visszaveretvén, mentetett meg báró Kemény Farkas alezredes, s töretett meg azon csel, mely kibékülés ürügye alatt, az ellen által hidra hozott fehér zászló, vagy zsebkendő kitűzésében, lo-bogtatásában mutatkozott.

Nevezetes még az is, midőn ez alkalommal, három huszár az ellenség egy század lovaságát, a Maros- és Sztrigy vize által kępőződött gyönyörű térségen megszalasztotta, melyre Bem tábornok el-

mosolyodván nagyon komoly magatartással megjegyezte: „Das ist österreichische Taktik.“ „Ez osztrák hadászat.“

Ezen ütközetben a kised magyarserget képező erő részleteinek mennyisége állott, a Magyarországról Aradfelől, Dévára febr. 8-kán legszükségesebb időben érkezett, a 48-ki szabadság harcz alatt a császári sereztől átjött, magyar fiakból alakult Máriássy ezred egyik derék, bátor és vitéz zászlóaljából, — a 4-dik honvédszászlóalj 120 embert számított egyik századjából, — a 24-dik fehér sipkás és fehér szürös még nem egészen felszerelt és kiegészített honvédszászlóaljából, — a 31-dik hiányzott számú honvédszászlóalj és bihari nemzetőrökből, mely most elő számlált erő, a legválságosabb időben, a piskii csatát megelőző nap kapcsolódott, avizaknai csatától még megmaradt, az ellenség által el nem fogatott Bem seregéhez. Jelen volt még a zarándmegyéből Brádról, Dévára csak az előtti napokban érkezett, egyik határőri székely zászlóalj, Beke ezredessel, akkor még csak őrnagyával, mely zászlóalj az ütközet hevében az ellenség túlsokaságu hatalmas erejétől megrettenvén és elein az ellenség részére mutatkozott győzelem nagyságától tévelygésbe jövén erős szitolódások közt a harcz folytán akart az ellenhez állépni, melyet Bem megakadályozandó, elretentésükre egy csapat katonaságot velök átellenben felállított, mind addig: míg később megint a magyar sereghez fordulván a hadiszerecnese, az előbbi tetteket megbánt széke!yek is harczba bocsátkoztak, s mind végig halálba rohanó elszánt akarattal, az ügy szent érdekében, hiven és becsülettel küzdöttek, megmutatván a székely krónikában róluk nem hiában irt, és emlegetett bátorság és vitézség velök született erős kitartását. Itt volt a 11-dik honvédszászlóalj, és az egész forradalom alatt többnyire mindig a zászlóalj oldala mellett tartzkodó, Kolozsvárt a zászlóaljjal egyszerre alakult egy osztály Mátyás huszárság, kik egy részről a már említett Kovács nevezetű százados parancsnoksága alatt állottak. Ezen kívül a Würtemberg és Vilmos huszároknak egy-egy századjából, egy néhány székely lovaskatonasággal vegyült azok társaságába elegyedett, és velök páronkint járt grés svalizserek összegéből gyült és vergődött fel Bemnek azon hatalmas kised ereje, mely Piskinél Erdély sorsa felett mind végig oly elszánt kifáradhatlan lélekjelenléttel küzdötte az élethalál harczot. Mely tábor minden egyéneinek, egész nap hossza folytán megátalkodott álhatatossága erőt adott, és a nem reménylett nyert győzelemnek akkor igen szükséges diadalát — az ellentől kezőkre keritvén — nagy bátorsággal ragadták el.

A piskii küzdelmet, bevégezvén, nem hagyhatom említetlenül: miként ezen csatater földult küzdhelyén, bár merre tekintettünk, mindenütt nagyszerű látvány tünedezett fel előttünk. — Itt fejetlen és lábatlan megcsonkított, eszmélet- és élet nélküli hullák. Amott szálnalmat gerjesztő, bús hangjaikkal borzadalmas jajgatást előidézett, segedelemért kiáltó, irtózatosan összemarczangolt még élő, emberi alakot ábrázoló ellenség, és honvéd egymás mellett feküve, egymással összevegyülve adák jelét — a mindjárt bekövetkező, erősen kinlódó,

már hamar kimuló gyászos életüknek. Itt a csak nem rég halált hirdető sok ember élete felett rendelkező három, és hat fontos ágyuk használhatatlan maradványai széjjelszorva rémesen tünedeztek elő. Amott vértől ázott, és csak akkor halomra hányatott, az előtt behidálásra használt dészákák, irtózatosan és megdöbbenőleg valának szemlélhetőek. Itt az ágyus és huszárlovak haszonvehetetlenné vált sokasága, bénán és megdermedve hevert. Amott az ellenségtől már tovább nem vihetett, azokról mindent letakarított, üresen hátramaradt, romlás és enyészetre visszaemlékeztető podgyászszekerek számlálhatlansága foglalt helyet. Mindenütt az egész csatatéren csak borzalomtól jajgatás, rombolás és a halál megdöbbenő néma birodalma ütötte fel fejét. Mindenütt az egész csatatéren, az egész igénybe vett harcmezőn, kirívó volt a méla és bús elhagyatottság. Nem lehetett ott azon a helyen úgy vonulni át, hogy az emberi kedély megilletődés, fájdalmas gondolat — és legnagyobb megrázkódással ne teljen el. Mindenütt az egész csatatéren levertség, bágyadtság és borzalommal telt fájdalom vala csak látható. És úgy tetszett, mintha a képzelődő emberi természetnek — a hullák ötlet kergető szakadozott visszakiábálásai lennének nyomukba. Úgy tetszett, mintha az egész csatatéren, a halottak összeesküdt minden lelkei erős boszúért sohajtoznának.

A 11-dik zászlóalj az elhullottak feletti bánat miatt, sokan közülök egyik testvérét, másik jó barátját nem láthatván, rémes gondolatok és érzelmek között az ellent üldözve, egész táborral együtt Piskitől nem messze, Pad nevezetű román faluba Szászváros irányában éjszél előtt 11 órakor érkezett meg, hol a községi lakósnak a tábortóli félelemből eredett elfutások, jelen nem létök és élelem hiánya következtében, minden étkezés nélkül elnyugodván, más nap szombaton 24 óra eltelle után Szászvároson reggelizett, hol a korán hajnalban igen sietve távozott, feledékenységből ott hagyott ellenség létszámát, ereje mennyiségét megtalálván, ugyanazon nap délelőtt február 10-kén Bem az egy napra élelemmel ellátott magyarsereggel kiindult, és alkonyatkor már Alvincz közelében volt. Alvincztől nem messze, az országot melletti Alvinczhez tartozó vendéglőben az ellenség ötven emberéből állott előőrsét elfogta. Az Alvinczen beszélt ellenség katonáit, kik a magyar tábort még más napra várták, készületlen találván megszalasztotta. A tiszteket kiknek egyrésze meztelen futott el, ágyokból kiszöktette, és magát az ellenség erejéhez képest maroknyi kis tábor, Alvincz előtt hosszú sortűzeket rakván, éjjeli nyugvásra megtelepítette, azon kiadott parancscsal, miként egy tűz mellé őt, hat embernél löbbnek helyett foglalni nem szabad azon okból, hogy a kicsiny haderő, az ellenség előtt soknak tűnjön fel.

III.

Alvincz melletti manoeuvrezés, hadtaniműködés.

Az Alvinczeni meghálás után, más nap vasárnapra viradólag febr. 11-én kezdődött azon fényes manoeuvrezés, hadtaniműködés, melyhez hasonlót Bém tábornok, hogy az ellenséget kijátszodhassa, egész táborozási ideje alatt nem mutatott föl.

K.-Fehérvár és Szász-Sebestől csaknem egyenlő távolban, Fehérvár és Szász-Sebes között, hol mind két helyütt az ellenség tömör ereje állott, a Maros balpartján elnyúló gyönyörű síkságon, a természet által alkotott termőföld egyik legdusabb és gazdagabb vidékének részén, fekszik Alvincz. A kised, de bátor magyar hadsereg két tűz közébe levén szoritva, mindenki az előzményekből azt hitte, hogy ütközet fog lenni, még pedig az akkori körülményekből ítélve, rossz sikerrel, és nagy veszteséggel, holott a vezérnek a fehérvári és szász-sebesi erő által oly kényes két tűz közébe magát beékelte helyzetből menekülni, nem pedig ütközetet kíséreni, volt feladata és szándéka.

Ezen alkalommal este báró Kemény Farkas alezredes és Bem tábornok között, ki előtt báró Kemény nagy kegyeletben állott, következő párbeszéd fejlődött:

Tábornok ur! Fogunk-e holnap harcolni?

Meglehet, hogy igen!

Vajjon lehetséges-e a győzelem sikere?

Minden bizonnyal!

Mily helyütt fog a csata történni?

Ugy látszik, hogy ön mindent akar tudni, hanem bátor vagyok én is önhöz egy kérdést kockáztatni: Tud-e ön haligatni?

A hallgatást—tábornok ur! volt a felelet azon hiedelemben báró Keménytől, miként most mindeneket megtudand — legnagyobb kötelességemnek fogom tartani.

Jól van, mond Bem, egész elhatározott nyíltsággal. Ugy, hát én is tudok és fogok is haligatni; mert, ha gondolnám, hogy a fejemenni főveg akaratomat gyanítja, azt is ellökném magamtól.

A most leirt párbeszédnek nagyon sokat hasonló példájából, mely még egyszer a táborozás kezdetén csak hamar, gr. Mikes Kelemen ezredes sürgős kérdezősködéseire megtörtént volt, nagyon könnyen okulni lehetett volna, minthogy báró Kemény, Bem tábornoknak gr. Mikessel ily módorban véghezment szóváltását igen jól tudta, de bizott azon kegyben, melylyel őt Bem minden esetleges találkozás és társalgás alkalmával, többször kimutatott rokonszenvénel fogva mások felett nagy mértékben kitüntette és elhalmozta. Báró Kemény Farkas bátor és jó katona volt. A reá bizott legkényesebb helyeket utolsó állásig és emberig védelmezte; de önerejétől legkisebb ütközetet rendezni, annak helyes jó állásait előre maga idejében elfoglalni, és azt megnyerni, nem tudta. Stratégia és hadi taktika tőle

távol állott, minthogy magát nem katonai pályára, hanem állam kormányzási politikára képezte volt. Hazafiságból lett katona, melybe később magát beletudta találni. Leereszkedő nyájas kedélyességénél fogva, magát nagyon szeretetni tudó kedves egyéniség volt. Igen szerette a tisztek között lenni, — mindig volt valami megjegyzésre méltó mondandója. Hol jelen volt, mindenütt az egész társaságot elevegségbe hozta. Nem lehetetj táborozási ideje alatt oly elkölteni valója, melyből tiszttársait bármily kevés mértékben ne részesítette volna. Ki az oroszok bejötte után menekülvén külhonban Nagy-Británia fővárosában Londonban, mint ritka becsületességéről ismeretes hazafi halt el.

A csak most leirt párbeszéd után más nap reggel Bem, sergének nagyobb részét az országúton előre K.-Fehérvárnak indította, és ezen részt ő maga vezette. — kisebb részét egyedül a 11-dik zászlóaljat Szász-Sebesnek küldötte, azon parancsral, hogy a zászlóalj kibontokozva, homlokegyenest a szántóföldeken mindenütt keresztül, további rendelkezésig lassu léptekkel Szász-Sebesnek tartván, törjön előre.

Ezen parancsra zászlóaljat vezető Inczédi őrnagy jelenti, „miként verloren posztra, elveszett helyre nem megyen.“ Mely tiszta és egyenes nyilatkozat folytán Inczédi őrnagy, a vezér általi föbelövetés alól csak nagy bajjal, az idő hiánya, rövidsége miatt, s később a zászlóaljnak Megyesre menetele után is, csak sok kérésre menekülhetett meg. Látván Inczédi, hogy jelenleg nincsen mit habozni, hanem szoros fegyelem és engedelmesség a katonának kötelessége, azonnal zászlóalját a kitűzött és parancsolt hely Szász-Sebes felé katonai ügyes tapintattal utnak indította, s midőn nagy ovatossággal az ellenség ágyutüzébe még bele nem ment volna, hirtelen futár érkezik azon rendelettel, „hogy a zászlóalj tömeget alakítva, sebes léptekkel térjen vissza, Bem tábornok at utólérendő,“ — ki már akkor szinte egész sergével Fehérváron és a Maroson innen a Maros balpartján fekvő Maros-Várodja feletti halmokra fölemelkedett volt. A mily hirtelen jött az értesítés, és tért meg a zászlóalj, oly villámsebességgel rontott ki Szász-Sebesről is az ellenségnek gyalogsággal vegyített lovassága.

A zászlóalj a Bentől kapott parancsvétel után, Inczédi vezérelére Lámkerek mellett az országútra magát kivágván, jobbra át alakulással, többször történt megfordulással és sortüzeléssel védelmezte magát mindaddig: míg a Maros-Várodjai magaslat alá érvén, Bem tábornok a zászlóaljat mentendő, a hegytetőről az ellenség lovasságát, a még oda nem érkezett zászlóaljon keresztül ágyutüzeléssel köszöntette. Míg ezek Szász-Sebes felől történtek, az alatt nyomult az ellen fehérvári ereje is a helyszínére, — s midőn az ellen Szász-Sebesi és fehérvári mindkét ereje, Maros-Várodjánál a hegy alatt találkozott, akkor már Bem tábornok minden ereje, a Maros-Várodjai hóval fedett járatlan hegytetőken levén, magát és csekély számú erejét, a bezáratás- és körülkerithetéstől megszabadította. Igaz, hogy az esz-

mében megfogamzott menekülési terv kivitele, merész és nehéz feladat volt. Annak sikerülhetését, Bem tábornokon kívül előbb senki sem hitte; de az erős küzdelembeni kitartást, később örvendetes siker koronázta. Az ágyuk a Bem által kiszemelt hóval fedett töretlen iszonyatos nagyságu magaslatokra, ötven, hatvan ember által kemény munkával, és nagy veszéllyel hurczoltatván fel: győzött az éles elme által kigondolt, mindenki előtt bámult hihetetlen erőnek kifejtése, melyet azon alkalommal Bem tábornok nagyon hősieles lelkesültséggel és minden rendelkezéseiben egész hidegvérrel kimutatott.

Ha báró Puchner Antal erdélyi commendirázó-generál, vezénylő tábornok, midőn Bem hadtani működését megkezdette, nem várokozik, hanem Szász-Sebes és Fehérvár felől azonnal kiront, az egész kised magyarerő nagyobb részét elfoghatta volna: melytől, hogy Bem igen sokat tartott, rendelkezéseiből látni lehetett akkor: midőn Inczédi zászlóalját a szinte elveszített helynek elfoglalására kiparancsolta. Bem ugy számított, hogy ha a kirendelt hely tarthatatlanná válván feladatik: míg a feladott helyen a zászlóalj lefegyvereztetik, addig idő szükségeltetvén, az erő nagyobb részével Maros-Váradja felett menekülend. Vagy is vegyük a dolgot világosabban: Bem jól tudta, hogy a 11-dik zászlóalj lefegyverezésének, vagy ellenség általi elfogatásának véghezvitele, ha csak ugyan annak megtörténni kell — idő előtt meg nem eshetik és ő czélját a menekülésben tökéletesen elérheti. A számítás, mint láituk, mind két esetre — a zászlóaljnak ellenség általi meg, vagy nem támadására nézve — nem csalván, jó és helyes volt, mely által Bem magát és táborát minden veszedelmen tultette. Puchner, Bem sergének mindjárt az operatio kezdetén, Alvinczen lett kétfelé huzódása által tett manoeuvre miatt — azon hiedelemben tápláltatott, hogy Bem Szász-Sebest és Fehérvárt egyszerre akarja ostromolni; mert a látszathól. Bem sergének felosztásából. ugy tűnt ki: Várta tehát az általa tökéletesen hitt, de Bem által semmi áron véghez nem vihetett fejevári ostrom megkezdését, addig támadni Szász-Sebesről nem akarván. Bemnek azonban szándéka más volt: ő Megyesen át magát a Székelyfölddel okvetlen érintkezésbe akarta tenni, nem pedig ostrom és csatározás folytán, igen csekély számra lepadott erejét gyengíteni, vagy azt az ellen nagy ereje által épen semmivé tenni. Bem, kinek elszánt állhatossága, vakmerő bátorsága és erős akarata volt, az egyérzelműekkel, a haza megmentésében vele közreműködőkkel sergének összeköttetését ki eszközölni, azt minden áron elérni is akarta, melyet teljesítendő, mint később látni fogjuk, az ellenségnek Megyesnél határolt véghelyiségénél — hol az ellen és magyarság demarcationális, elválasztó vonala. a nem magyar ajkuak véghatára felállítva volt, három nap mulva előbb erős lelki küzdelem, de később a czél elérésével nagy örömek között végre is hajtott. Bemnek előre kellett számítani. Neki jól kellett tudni, hogy erejének egy része, s azok között a híres 12-dik zászlóalj Bukovina felől Urbánnal szemben áll, — kinek betörése minden órán remélhető volt. Kit előbb még ártthatatlanná kellett

tenni, s azután Puchnerrel Szeben előtt, vagy más helyütt bárhol ütközetet állani. Minék sikert remélhető megkísértése, csak úgy lehetett eszközölhető, ha előbb Bem, a mint őt hite, reménye és meggyőződése táplálta, Megyesen át a Székelyföldről új erőt kaphat; mert az alvinczi vagyis Piskinéél volt erőt feláldozni lehetett ugyan, de Puchnerrel szemben, épen a vár közelében győzni lehetetlen volt. Károsnak látta Bem az Alvincz melletti csata elfogadását még azért is, mert veszteség esetére, távol levén a Székelyföldtől, nem volt mire támaszkodni, magának és sergének támpontot találni, ha csak iszonyu megfeszített küzdelmek közötti visszavonulásával, Arad-felé nem hátrál, de ekkor aztán nem kellett volna a piskii ütközetet kiállani, sem a kiállott harc után Alvinczig feljönni, hanem mindjárt a piskii ütközet után Arad-felé huzódva, Erdélyt egyenesen feladni. Már pedig Erdély megtartása volt a legfőbb cél. Ezért küzdött Bem oly elszántan Piskinéél. Ezért tette ki magát és táborát élethalál harcznak. Ezért kísértette meg a roppant küzdelemmel folytatott, csaknem lehetetlen és kivihetetlen győzelmet, melyet újból kockára tenni, taktikátlanság vagy árulás lett volna, melyet oly magas hadvezéri talentomról és tiszta jellemről, mint Bem feltenni nem lehetett.

Mind ezekből tisztán kifejlődni kellett, miként az alvinczi harcnak elmaradása, önként magától következett, melyet Bemnél kevesebb katonai tehetséggel ellátott hadvezér is, ha jól számított — nagyon könnyen felfoghatott. Bemnek Puchnerrel szemben, a mint említettektől döntő ütközetet kellett volna kiállani, melynek ideje a kevés magyar-erő hiánya miatt, még nem volt elérkezve. Egyszerű csatározás, csak erőt fogyasztott, de célhoz telyességgel nem juttatott. Tegyük fel, hogy Piskiihez hasonlólag Alvincznél is koszoruzta volna Bem sergét győzelem, — verte volna szét az ellen minden erejét, — legkedvezőbb esetben kényszerítette volna vad futásra, melynek aztán akaratlanul is következése lesz, az ellennek Szebenig kísérése, vagy üldözése, de Szebennél már az üldöző sereg megállásra lett volna kárhoytatva, mert a védelemre erősen elkészült város-sánczokkal, redoutakkal és palisádokkal, minden felől ellevén látva, a magyarsereg kicsinyiségéhez képest, az ellenség vert nagy hadereje, a sánczokba vetvén magát, iszonyu erőt fejtett volna ki, melyet Bem csekély ereje, nem lévén még akkor elegendő ágyu, harczhoz megkivántató löpor s más egyéb hadi készletekkel egészen felszerelve, igen könnyen gyanítani lehetett, hogy a szégyentelyes piskii csata elvesztése után megátalkodott dühös ellenséget, jól befészkelte helyéből kimozdítani sehogy sem tudta volna. Tudni kellett Bemnek tisztán, és világosan még azt is, miként a piskii kudarczától fogva, az ellenségnek katonai becsülete győzelmet, vagy halált kívánt, melyet a piskii ütközet után következett megyesi nagyon kemény harcban, már látni lehetett, hogy az ellenség a visszatorlást minden áron kimutatni igyekezett.

Észrevevén később Puchner, hogy Bem Fehérvárt, és Marospartot a Maros jobb partján balról elhagyja: és hogy az Alvinczről

Szász-Sebesnek irányzott erő, a 11-dik zászlóalj is Lámkerék irányában az országutra magát kivágván, megfordult, csak azután rohant nyakrafőre, akkor pedig rohanni késő volt, midőn a magyarerő nagyobb része, magát a veszedelmen tultevén, az ellenerőtől már, mit sem tarthatott.

Van-e ebben igazság, vagy nincsen? Erről csak a helylyel és akkori körülményekkel ismereteseke tanuskodhatnak. Erről csak a magas hadtudomány adhat illetékes véleményt, melynek, ha győzelmet akar kivívni, minden legkisebb tért, alkalmat, cselet, időt fel kell használni: mert győzelmet vagy diadalt csak annak szabad aratni, ki ügyes belátásánál — mindent felhasználó teleményeségénél fogva, az ütközetre megkivántató helynek jobb állását, hamarább, elfoglalni tudó serénységgel bír. És kinek vissza nem rettenő, félni nem akaró erős bátorságán kívül, minden lehető eshetőségeket kiszámítani, és kiszámányolni, magas hadvezéri értelme, tudománya és talentoma van.

IV.

Megyesi ütközet. Szeben bevétele. Bánáti had járat.

Alvincznél kétfelé szakított Bem tábornok serge, ügyes cselogás által ismét egyesülvén, s Alvincz előtti nem legkedvezőbb állásából kiszabadulván, a Maros-Várodjai hóval fődött hegytetőkről, járatlan utakon Oláh-Dályán és Girbon keresztül húzódott Vingárdra. Vingárdról sok fáradság és nyomor folytán iszonyu hegyeken, völgyeken, oldalos helyeken, gödrökön és árkokon át tévegde modjára kanyaruló bérczeken magát tultevén, Megyesnek roncsoltatott, hol a sereg tíz napi ott mulatása és megnyugvása után kezdődött a megyesi ütközet márczius 2-kán pénteken, miután előbb Bem tábornok az ellenség Bukovina felől betört, Urbán ezredes által vezetett erejét, dandárparancsnok Riczko felügyelete és vezérlete alatti erővel, különösön a Székelyfiak müveltebb osztályából válogatott, és alakult 12-dik zászlóalj nagy közremüködésével, Borgo-Prundnál visszaverte. Urbán, mint fennebb láttuk, a 48-ki harcz kezdetével, egész Bánffy-Hunyadig és Meszesig hatolt előre, s mint dühös magyarellenes és legerősebb császári érzelmü katona, mindent megkisértett, melylyel a magyarerőnek végromlást, a császári-seregnek győzelmet eszközölni reménylett. Meg volt benne a bátorság, de hiányzott azon tapintat és hadvezéri tehetség, mely a fellelkesülve volt, már Csucsánál nagy romlást kiállott, sok nyomor által megedzett, összetartani kezdett magyarságnak ártani, képes lehetett volna. Nem tagadhatni azonban, mi-ként ő, és Heydte a császáriak között — mint portyázó dandárvezérek, amaz Deés, Szamosujvár és Kolozsvár környékén, ez Szeben, Fogaras, Brassó és Barczaság vidékén, Három- és Udvarhelyszékeken a magyarerőt legtöbbször zaklatták, annak működését nem kis mértékben hátráltatták. Urbán ezredes, Inczédi Soma őrnagygyal szemben, a Meszesnél keményen tartott ütközetet elvesztvén, Kolozsvártól nyu-

gotnak huzódó Nádos vize tórségén, hol még csatát akart megkísérteni, megállapodott, mely feltelt szándéka nem teljesülhetvén, Kolozsvár, Válaszut, Apańida, Szamosujvár és Déés környékéről — Borgo-Prundig visszalépet. Később győzelme és előnyomulása nem sikerülhetésében kétségbeesvén, szégyen és fájdalomtól üzetve, hazájából idegen földre Bukovinába volt kénytelen román határőrökből képezett sergével menekülni. Kit nyugtalansága, — még egyszer erejét megkísértendő — ott sem hagyott el, betört az országba, egész a határszélekig nyomulván előre. De a hadi szerencse, részére most nem kedvezvén, Bukovinába visszahuzódott, hol mind addig maradt: míg sok bajjal, ígéretekkel, és nagy áldozatokkal segítségökre megnyert oroszok, az országba bejöttek. Borgo-Prundnál a csak most említett, Urbán ellen folytatott csata visszaveretésének áldozata lett, a mindenki által szeretve tisztelt, lováról véletlenül lelövetett, dus életerőt mutató, gr. Mikes Kelemenhez sokban hasonló, fiatal nagyon derék, és kedves kedélyes hadparancsnok, Riczkó. Kinek halála hire, mint vész futván végig táborát, iszonyu zavar és fájdalom közben, megállították a csatát. A tábor lelki küzdelem — és bus sejtelemtől meghatottan, bosszútól izgatottan, dühösön kiáltá: „Ismét egy áldozat mely kemény visszatorlást követel.“ Riczknak halála, Bem előtt is azért volt oly erősen megdöbbenő feledhetlen veszteség; mert az erdélyi hadseregben annyira hiányzott vezéri tehetséggel birt, elhullott fiatal életerő, Riczkóban ismét egy kipótolhatlan vezérletre termelt egyénnek áldozatát hozá. Az erdélyi magyar-hadseregnek igen sok képzett, jeles alárendelt alvezérei voltak; de, hogy önerejükön működni, „erős veszélyben a táborozási hadjáraton segíteni,“ nagyszerű döntő ütközeteket magokra megnyerni, a hiányt ki- és helyre pótolni, a mutatkozó körülményeket felhasználni, a csatát minden pontjain célirányos rendeleteket tenni, azokat véghezvitetni és azon kiadott rendeleteknek alapján győzni, képesek voltak volna, arról szó sem lehetett. A Magyarországtól mindig kevésbe vett, elhanyagolt és elhagyott Erdély polgárai, hadjáratban úgy — mint közigazgatási kormányzatban Bemre támaszkodtak. Benne volt minden reményük és bizalmuk, kinek látása és parancsa, az erdélyi magyar honvédre, mint talizmán hatott, melynek képzelt erejével tömögönkint rohantak a legdühösebb küzdelmeken átment ütközetek megnyerésének kivívására.

A Borgo-Prundnál vesztett csata következtében, Bem tábornok Urbán ezredet Bukovinába visszavervén, a legjobb időben, a megyesi ütközetet megelőző nap este érkezett ismét Megyesre. Másnap reggelre kelve, midőn a 450 főre lepadott harcza menendő 11-dik zászlóalj a megyesi piacon felállítva lenne: Bem tábornok szekerem, Czech már akkor tábornok lóháton, a zászlóalj elebé jönnek. Czechnek kardja hegyén — egy földig lova lábáig erő, nemzeti háromszínű szalaggal ellátott koszoru levén, jelenti, vagy is a zászlóaljjal inkább tudatja: „miként Bem tábornok üdvözölvén a zászlóaljat, értesíteni akarja, hogy jobb, bátrabb és elszán-

tabb katonája, még a Lengyelhoni annyi áldozattal véghezvitt ostrolenkai küzdelemben sem volt. A legénység minden tagjainak érdemjelt adna, ha annyi érdemjel birtokában volna, de ezt nem tehetvén, érdemjelül a zászlóaljat ezen nemzeti szalaggal ellátott koszorúval tiszteli meg, s egyszersmind a magyarországi 3-dik és 9-dik zászlóaljak példájára vörösispikával ajándékozván meg, megkívánja, hogy valaminek eddig minden általa vezetett ütközetekben elől és győzelmesen harczolt, úgy most is menjen előre — megmutatván, hogy a haza és Bem tábornok bizalmát, nem méltatlanokra ruházta át.“

Mely előzmények után, Czech zászlóra kötvén a nemzeti szalaggal ellátott koszorút, a zászlóalj kicsinysege miatt, az akkori vezénylet szokása ellenére páronkint, férfi nemes büszkeséggel, de fellevén lelkesülve iszonyu elszántsággal, nagy elbizakodottsággal, élet és halál között rontott az ellen azon szárnyára, mely hátul Nagy-Ekemező faluja. balról pedig a Nagyküküllő vize által volt kerítve és védelve. Itt Nagyekemező, Kapus és Asszonyfalva felől a Küküllő balpartja gyönyörű szép terén, Megyes irányában kezdett a két ellenerő kibontakozni. Itt báró Puchnernek az ellen fővezérnek alvezérei, az eddig gyakorolt és véghezvitt táborozásaik között — legtöbb katonái talentomat, rendet, ügyességet és a küzdelemben elhatározott bátorságot tanusítottak. Itt más nap reggel, a második napon tartott ütközetben báró Puchner alvezérei éber figyelemmel, erős lélekjelenléttel, győzni vagy halni jelentek meg a Nagy-Küküllő vize által mosott, szép rónaságot képező gyönyörű csataterén. Itt a piskii csatavesztésből eredett gyalázatos szégyent lemosni, az ott elkövetett hibát helyrehozni, az ellennel minden áron becsülettel megmérkezni, s azt legyőzni, volt elhatározott szándékuk Mennyire, és miként teljesítették azonban elhatározottságukat és feleltek meg a császári kormány által tőlük annyira várt, és óhajtott cél sikertelmes eredménye elérésének? azokat a későbbi tapasztalatok bebizonyították. A megyesi ütközet után nagyon könnyen észrevenni lehetett, miszerint gyakorlat- és hadtudomány nélkül vezér, ha még a szerencse üldözése is hozzá járul, bármily nagy számú rendezett haderőnek közreműködésével sem képes, a nyert előnyöket felmutatni. Itt ezen ütközetben, Puchner gyengélkedő egészsége miatt egy kevés ideig az összes császári erőnek Kállány tábornok rendelkezett. Jelen voltak több apróbb alvezérek. Közreműködött az Olaszhonból akkor érkezett, és nevéhez nagy reményeket kötött Van der Null grádiskai háttőr ezredes, báró Stutterheim ezredes, Uracca alezredes, mind hárman dandár parancsnokok. Mind egyiknek ereje külön, külön három ezer emberből, és 12 ágyuból állott, — ezenkívül még a 12 ezeret jóval meghaladó császári főszereg, — Heydte őrnagy portyázó csapatai, melyek Ujegyházra rendeltettek, Szebenben négy ezer muszka fedezet, mely előszámított erőt, Urbán ezredest nem is említve, még

támogatva volt a K.-Fehérvári fedezet által, — Brassóba ismét három, négy ezer rendes serezből álló erő, vagy talán több is készen állott, mégis részökre, mind ezen kedvező előzményeket, fölhasználni nem tudták.

A megyesi ütközet szuronyviadallal kezdődött, de az ellen jobb szárnya nem mozdulván, attól alig száz lépés távolra a szuronyviadallal támadott tömögéből csatárláncz fejlődött. A zászlóalj a csatárlánczat erősen tartotta, midőn Nagy-Ekemező felől az ellenség bal-szárnyáról — gyalogsággal vegyített lovasságot vezettek ellene, — s habár több tisztjei sebesültek, rendületlenül állott sem előbb, sem hátrább nem mozdult, nagyon figyeltek egymás működésére, a csataterén előfordulható változásokra, jobb vagy balra eshető buzodásokra. És ha olykor a magyar ezredek sorai között ingott is a sulypont, de mindig ellenségre függesztett szemekkel vártak a teendőkre még estére érve, a kétségbe esett örvöngésig fánatizált legénységből az országúton Magyar-Kapus előtt második szuronyviadal rendeztetvén, az ellenség Asszonyfalvára (Frauendorf) visszavetett. A szuronyviadal, minthogy Inczédi Soma őrnagy akkor már segédével Keresztes Kálmánnal együtt sebet kapot volt Szigethi Miklós százados vezérlete alatt ágyucsata között eszközöltetett. Inczédi egyik lába czombján sebesült hadsegéd Keresztes Kálmán lóvaról véletlenül lebukott és az előbb említett Nagy-Ekemező felől jövő gyalogsággal vegyített lovasságtól elgázoltatván csaknem halálra zúzatott, — ki teste különböző részeinek több helyein talált sérülései folytán, nagy nehezen és igen későre lábbadozott fel. Inczédi után szolgálati minőségben Gr. Bethlen Olivér százados következett, ki sötét estig tartott ezen első napi megyesi ütközetben jelen nem lévén Maros-Vásárhelyről csak késő este, csata után érkezett meg: miért a Gróf keze alatti 4-dik századot az első napi csatában Csiki hadnagy sem lévén jelen, ezen soroknak írója, mint főhadnagy, egyedül vezette.

Gróf Bethlen Olivér, hideg vérű bátor katona volt, nem a csata miatti félelemből hiányzott a századtól, hanem az előre ki nem számítható körülmény, és mindenkivel játszani szokott sors, épen akkor találta Maros-Vásárhelyre vezetni. A most jelezett második szuronyviadal megkezdése, következőleg történt: délután három és négy óra közben, az ellenség feltarthatlanul mind addig tört előre, míg annak egyik löporos szekerét Bem tábornok este felé Magyar-Kapus előtt észrevevén, fölvetette. A császári seregnek ezen fellobbanásból eredett nagy vesztesége, az első meggyuladott szekértől több löporkészleteket tartalmazó szekereknek légberepülése, az ellenség ott elhullott sokasága készítette, bátorította és határozta el a zászlóalj, a második szuronyviadallal megkezdett, fényes diadalt eszközölt, nagyszerű hatást mutatott, és előidézett tettek véghezvitelére. Itten könnyen azt mondhatná valaki, lehetetlen; mert annyi szuronyviadalt kezdeni, kiállani, véghezvinni képtelenség. De ki a magyar katonai jellemet, az 1848-ki és 49-ki hadjáratokat figyelemmel kísérte, nemcsak a 11-ik zászlóaljban, hanem az egész forradalmi, vagyis inkább nemzeti önállóságért,

szabadságért küzdött hadseregben, fel kellett ismerni azt a lelkesedétségből eredett elhatározottságot, melynél fogva az ellenség legelső megpillantására, rüstelvén a czélnélküli lövöldözést, és amiatti sok várokozást, mindig szuronytsegezve kezdte a csatát, vivta és erőszakolta ki a győzelemből kifejelett diadalt.

Az első napi megyesi ütközetben Inczédi őrnagytól kezdve, ki a zászlóaljzat férfias bátorsággal és kiszámított biztonsággal vezette, 11 tiszt sebesült, melyből látni lehetett: miként nemcsak a legénység, hanem a tisztek is kötelemüknek becsülettel megfeleltek. Az itt véghezvitt első napi küzdelemben előbbször — Szász-Sebesen az oroszok előli visszahuzódás alkalmával másodszer — lövetett át balkarja az irónak is. A császári sergek leverésére nem kellett itten bátorítani senkit. Mindenki vetélkedve akarta kicsikarni az ellenség kezéből a győzelmet, míg a koromsötétség mindennek végett vetvén, egyik éjjeli nyugalomra Megyesre, másik Asszonyfalvára visszahuzódott, mindenik magának akarván fenntartani a győzelem dicsőségét. Itt tapasztalható volt, hogy a küzdőfelek közül egyik sem akart hajlandó lenni a másiknak győzelmet engedni. A két felbőszült ellenség közül mindegyik a másiknak romlására törekedvén, nem akart más alternatívát, más talányt felállítani, mint valamelyiknek végpusztulását eszközölni, mely aztán az ők hiedelmük szerint egyiknek boldogságát munkálhatta volna. Mindkét fél erős elhatározottságot mutatott magát meg nem adni. A győzelemért minden erőt megfeszítettek egyik a másik ellen minden kivihetőséget felhasználtak, mert itt a két sereg annyi vivott csatát és egymással kemény tusák után, tudni és elhatározni akarta: melyik rendelkezhetik Erdély sorsa felett? A császáriak túlnyomó többségükben, nagy hadikészetük sokaságában bizonyosnak hitték, mint egy a kezökben tartották győzelmüket. A kevés számból állott szabadságért harczolt honvédek, férfias bátorsággal párosult erkölcsi és anyagi erejükben bizván, az ütközetet egy nap el nem dönthették, hanem annak új erővel kezdendő folytatását más napra halasztották.

Másnap márczius 3-án napfelkölte után még későre, az ellenség Asszonyfalváról több colonnékbán, hadoszlopokban kiindulván, minden pontot erősen megvizsgálva, mint egy kételkedve magában, lassu léptéssel mozdult előre. . . Mely második napi harcznak minden küzdelem, lehető erőmegfeszítés és elszántság mellett is, eredménye: a magyar seregnek Segesvár felé huzódása, és ottani megállapodása lett.

Az első napi csatában igaz, hogy a császáriaknak nem sikerülhetett, előre tervelt céljuk elérése: a magyarság balszárnyának csaknem egészbeni bekerítése: de a második napi kemény küzdelemben azt szerencsésen végrehajtották; melyet Bem megakadályozni nem tudván, visszavonulását megkezdte. A magyar sereg Megyestől távozva mindenütt gyorsított lépéssel a Nagy-Küküllő vize mellett fölfelé huzódva, tartott Segesvárnak. Az üldözésre rendelt ellenség lovassága, gyávaságból-e vagy a neki kiadott parancs alapján? nem tudhatni: de csatába vegyülni nem merészelt. Szinte Erzsébethvárosig a ma-

gyarszerget csak távolról kísérte, hihető azon elvet tartotta maga előtt: „arany hidat a futó ellenségnek.“

Ha ezen ütközet után a császáriak három napot nem várokoznak, hanem azonnal folytatják a még csak megkezdett, de nem végzett harcot, és a Megyesen nekik mutatkozott szerencsét föltudják használni, Bemnek sergét semmivé tehetik, s Erdély egész sorsa kezökben van. A császáriaknak épen ezen felhasználható, lehető nagy előnyük miatt, a megyesi csatavesztés, visszavonulás és zavar után, félelem fogta körül Erdély egész magyarságát, nem hihetvén többé a vezér ügyességében, nem a megrongált és összeroncsolt, kevés számból állott hadsereg bátorságában, nem a szerencsében és az isteni gondviselés azon szent kegyelmében melylyel idáig a magyarságot mindig védette. . .

A történetek után Bem tábornok sebesen visszavont hadtestével, az utjában volt magyarságot bizalom és kitartásra buzdítván, szoros egyetértésre intette, hogy célját elérhesse, s Erzsébethvároson át Segesvárhoz jutott. Segesváron kívül az ellenség késedelmét és hibáját hasznára fordítván, magát rendezni, erejét cselből besánczolni kezdte épen úgy: mintha valósággal azon helyen ütközetet kellene megkísírtenie. Ha a császáriak Megyesnél nyert fényes küzdelmek után, előnyomulásokkal nem késedelmeskednek: akkor Bem tábornok, alvinczi helyzetét is ide értve, másodsor van bekerítve, azzal a különbséggel: hogy Alvincznél egy részben előre készen levén terve, önként és számítva ment a veszélybe: míg Megyesen nem akarva, az ellenség által hajtatott csaknem kelepczébe.

Bem a Segesvárnál színlett bekerítésről, vagyis megkezdett körülsánczolásról az ellenség vezérét báró Puchnert, az ellenségnek elfogott, jól megfizetett saját spionja, kémje által tudatta, melyről Puchner értesülvén, Köhalom és Szent-Agotha felől a magyarságot megkerülni, a Székelyföldről elszakítani és körülfogni akarta: de szándékával és roppant elbizakodottságával felkellett hagyni, azért: mert Bem tábornok mindezeket jól tudván, nem sokáig töltötte idejét a sánczolással, mely ugyanis csak az ellenség félrevezetésére, megejtésére, kiállítására rögtönöztetett elő: hanem azon az uton, melyen jött, minden dobszó és lárma nélkül a kiadott parancs szerint legnagyobb csendességgel Megyesnek visszaindult, s midőn Puchner tábornok Segesvárnál a magyar serget bekeríteni és elfogni akarná: Bem az ellent hátul hagyja, hihetellen gyorsasággal és merészséggel márczius 11-ikén Szeben alatt termik, s az országba már akkor alattomosan bejött, oroszzerő által védelmezett, redoutakkal és palliszádokkal ellátott, keményen megerősített várost, rohammal beveszi. Az oroszokat elüzi. Veres-Toronynál az országból kiveri. A Segesvárnál téntra vezetett, csel által rászédett, Szeben felé visszatérő Puchnert Szeben körül harmad nap mulva, saját általa felállított telepeiből szoró ágyutüzzel fogadja. Szeben előtt megveri, Fogaras és Brassónak kergeti. A tömösi szorossan át Erdélyből kiüzi. És így rossz számítás, az ellen kicsinybe vétele és erős elbizakodás miatt, a már részére készen

állott diadalt elvesztvén, szánandó szégyen és gyalázatnak ment elébe. . . .

Nem csak itt Szebennél különösen, mint a keze alatti zászlóaljjal az ellenség szemmel tartására és üldözésére kirendelt egyik tényező erő, hanem más alkalommal is mindig kitüntette személyes bátorságát Tolnai Gábor őrnagy, azon általa alakított maroszeki-zászlóaljjal, melyet, mint jó hazafi mindjárt elein, az 1848-ki harcznak kezdetén, ügyessége által ő maga szedett össze, állított elő, rendezett és igen sokszor saját pénzével is látott el, s mely zászlóaljat folytonosan egész a dévai fegyverletételig jó és balsorsban, diadalban úgy, mint veszteségben, igen szerencsésen, nagyon férfias elszántsággal, bizalommal és lelkesedéssel, azon általa felajánlott és kinevezetett tisztnek közreműködésével vezetett, kik Maroszek igen értelmes fiatalságának lelkét képezték, s kikből ma a jeleni alkotmányos korszakban is Maroszek tisztviselőségének egy része teremtve van. Kik Maroszek birtokosságának azon részéhez tartoznak, kik az értelmesebb és előkelő vagyonosabb osztály közé szoktak soroztatni.

Tolnai Gábor nem a most említett maroszeki másodsor alakitott zászlóaljjal, hanem kezdetben legelőbb családos emberekből gyülekezett, és szervezett meroszeki első zászlóaljjal — azon időben találta Küküllőmegyében Cserged, Szent-Pál, Ugra, Radnoth és Kutyfalva körül a románokkal szemben portyázásait üzni, a czintosi román tábornok figyelemmel kísérni, midőn Gedeon tábornok Maros-Vásárhelyt bevévén, a Maroszekre visszamehető utat egészen elzárta. Most már két ut állott Tolnai előtt: vagy Maros-Vásárhelyt a fegyvert Gedeon előtt lerakni, vagy a mezőségen keresztül Kolozsvár felé menekülni. Tolnai jobb sugallata, tiszta lelkiismerete és erélyessége, melylyel emberei felett rendelkezni mindig képes volt — győzött, — s mint jó hazafi és becsületes ember, magát önként a nyomor, küzdelem és bizonytalanságnak kitévén, az utólsót választá: — Bergenyéről és Bándról némi kis zavargások megszünése után megindulván, Tordán át Kolozsvárnak huzódott. Kolozsvárról menekülni kényszerülvén, a Királyhágón innen, a Csucsai szorosnál részint a 11-dik zászlóalj mellett tartzkodott, részint a Csucska körüli falvakban elszállásolva volt, mindaddig: míg Bem tábornok a magyar kormány rendeletéből az erdélyi magyar hadsereg megmaradt romladékait Csucsánál átvette. Később azután Tolnai, Bem tábornok vezénylete alatt utját Déésnek, innen ismét Kolozsvárnak és Maros-Vásárhelynek folytatta hol családos emberekből alakított volt maroszeki első zászlóalját elboesattá, képezvén az első helyett, egy második maroszeki zászlóaljat — Maroszek igen lelkes fiatal ujonczáiból. Ezen maroszeki második, vagy másodsor alakitott zászlóalj volt az, mely mindenütt becsülettel állotta meg őrnagyával együtt a számára kimutatott helyet s mely a küzdelemben úgy — mint nyugalomban, rend és engedelmességhez volt szoktatva. Látván Bem a rendezett zászlóalj ügyességét, pontosságát, bátorságát és erélyességét, Tolnai sok tekintetbeni jártasságát és levékenységét, a harczra képes fiatal nemzetöröket 87.

szám alatt rendes honvédszászlóaljá átváltoztatta, megrendelvén: hogy ezután nem mint nemzetőrök, hanem mint rendes honvéd katonák szolgáljanak. Az elmondatokból világos: miként Tolnainak a nemzeti szabadság harczban, mint igen nagy birtokkal ellátott magát feláldozó bátor és hidegvérű egyes fiúnak, családjá utolsó ivadékának az egész zászlóaljban mindenki felett legtöbb érdemei voltak; melylyel másokat kisebbiteni koránt nem akartam, hanem ezzel az igazságnak tartozván, csak kötelességemnek kívántom elegettenni.

Egész időig szülőföldem Marosszék határáig jutván, a 11-dik zászlóalj történeléhez ugyan nem tartozó, de mint szülőltje, lekötelezettje és haládatos gyermeke a legelőbb világot láttam helynek, megengedik ottani barátim, rokonim és honfitársaim, kit közülök a sors és körülmények, rég kényszerítettek más helyütt állomást venni, hogy egy lelkiösmeretes ellenállhatlan kötelesség teljesítését, mely a távolban is erősen nyomja lelkemet, megtegyem: s melyet, minthogy báró Orbán Balázs Székelyföld leirója szerzőjével ellenkező meggyőződésben vagyok, tornyosuljanak fejem felett a láthatáron bármily vésszel járó terhelt fellegek, tegyem ki bár magamat legerősebb megtámadásoknak, lépjek fel bár ki ellenem, mindig az igazság érdekében nyílt sisakkal állok szemben, és végre koczkáztassak bár mit is, de legyenek meggyőződve ottan tisztelt barátim és pályatársaim, hogy szepőltenül minden érdek nélkül léptem fel, melyet tenni kénytelen voltam, azért: mert meggyőződésemmek ellentállani nem tudtam.

Magyarország 1848-ban volt kormányzójának Kossuth Lajosnak felhatalmazottja, Mack ezredes — mint az 1851-ben kezdett, 52-ben és 53-ban folytatott, létrehozni akart europai általános nagy forradalomnak tervezője, eszközlője és előkészítője az egész felkelési ügyet Évszaki rendszer nevezet alatt emissáriusok, kiküldöttek által benn a Magyarbirodalomban közölvén, a Királyhágon innen eső részben, legelőbb Erdélyben, maros-vásárhelyi ev. ref. tanár Török János, Töröknek sógora udvarhelyszéki Gálfi Mihály, háromszéki Teleki Horváth Károly és utánnok még sokan mások elfogadják: melynek később Török János, Gálfi Mihály és Horváth Károly, tiszta és nemes keblű, hazájok jövőjéért rojángó, és annak helyzetét jóvá tenni akaró hazafiak, mint ezen tervelt, de keresztül nem vihetett forradalmi ügynek leginkább beavatott válnakozói, áldozatul esvén: 1854-ben márczius 10-kén Maros-Vásárhelyt kivégeztettek. Kiknek kivégeztetésük legelőbb okozójául Báró Orbán Balázs Székelyföld leirása 4-dik füzetében marosszéki kis-görgényi Biró Mihályt mondja és vádolja. És említett füzetének 155, 156, 157, 158 és 161-dik lapjain a könnyen hívő báró, oly rágalmakat és vádakokat emel Biró ellen, melyeknek, ha csak egy tized része is igaz lenne, Biró Mihálynak számára még csak büntetést sem lehetni kigondolni. . .

De, ha megfontoljuk, hogy Biró Mihály ellenében az egy alaptalan gyanunál, még eddig elő semmi okadatolt bebizonyított alaposágot ellenségei felhozni nem tudtak: ha megfontoljuk, hogy épen ellenkezőleg egész életén keresztül 48 előtt úgy — mint 1848- és

49-ben Marosszéknek egyik alkirálybirója, hazafi kötelmeit sok más utána következett, és jelenben hivataloskodók egy részénél pontosabban erkölcsösebben és lelkiösmeretesebben folytatta: akkor lehetetlen fel ne jaidulnunk, különösön, ha látjuk, hogy az igazság rovására — a bünös és vétkes felemelkedik, míg a mindig jellemes, becsületes, lelkes és erkölcsiségről ismeretes hazafi csak gyanura eltéltetik, — ha megfontoljuk, hogy Biró Mihály szellemi felemelkedése képzettsége, erkölcsi és anyagi erejének állása, nemcsak akkor és most, hanem még forradalom előtt is sokra becsültezt, mert mindig igen tiszteltre méltó emberi, polgári és felebaráti szeretet kötelmeiből kiindult és abból eredelt jogoknak hódolt, és oly lekötelező jóindulatot tudott mások iránt mutatni, hogy az ily ellene koholt gázságot, róla még ellenségei is becsülettel és igazságosan fel nem tehetik, — ha megfontoljuk, hogy egy személy elbukása nem nagy horderövel bir ugyan a közállományra nézve, de elvégre mégis zsibbasztólag hat a jobb érzelműekre, és azokra kik a vészes napokban teljes erejükből életök minden perczeit az ügynek szentelték, mégis utoljára jutalmul sárral doboltatván, csak gyanura kortes fogásból vérarulóknak kiáltassanak, — ha mind ezeket mondom meggondoljuk: lehetetlen, hogy a bámulat, álmélkodos és legnagyobb fájdalom föl ne dulja keblünköt.

A bünös, hogy bünhödjön, és méltó jutalmát vegye tetteinek, a polgári társadalomnak törvényekre alapított szabályai rendelik, de csak azután, ha az elkövetett tényálladék, a bünnek véghezvitele tiszta és világos, mert azt mondja a törvény: „inkább száz bünös meneküljön, mint egy ártatlan elveszen.“ Valakinek erkölcsi becsületében gázolni, annak lételét koczkaztatni, azt egyesített erővel megbuktatni, nagyon könnyü dolog; de vajmi nehéz feladat, annak aztán helyreállítása. Példabeszéd mondja: „Kinek bódult, vesztett hírét költik, el kell annak veszni.“ Azért minden véleményünk kimondásában, elítélésünknel ép ugy, mint felmentésünknel hozott itéletünkben, fontolóra kell vennünk, hogy mindig az igazság sinórmértéke legyen előttünk. Az erkölcsi gyilok és testi büntetés használatát, ha még most a 19-dik században is megtehetjük, csak szép szó és jó tanács gyakorlatba vétele után s ha embertársunkat megrögzött rut feltételeitől eltértenünk nem lehet, csak akkor szabad és kell de nem más külömben, elövennünk, és foganatosítanunk, mert nagyon könnyen megtörténhetik, hogy a kiből a polgári álladalomnak még erkölcsös, becsületes és jámbor tagja válhatott volna, azt hevenyészett, igen hamar elstetett, tulbuzgóságából eredelt bánás móddal elrontván, épen elveszítjük. . . .

De vegyük a dolgot közelebből, vizsgáljuk meg ugy, a mint valósággal áll, tisztán, világosan és igazságosan: Báró Orbán Balázs által Székelyföld leírása 4-dik füzete 161-dik lapján említett azon kis-görgényi fényes palota — melyben a mindig egy ágon lejövö családnak jelenben utolsó ivadéka Biró Mihály lakik, s melyben atya, nagyattya és szülöattya is lakott — nem egyéb, mint egy régi di-
vatu vág felosztásu, igen egyszerű két szobával, kamarával, kony-

hával és pitvarrai, vagy ha úgy tetszik előszobával ellátott földszinti falusi épület. Így vagyunk a leírásban fölhozott műkerttel is: a műkert még az ősök által gyümölcsfákkal levén beültetve, azoknak közei, vagy helylyel — közel látható részecskéi konyhavetemény termesztésére használtattak, és jelenleg is arra használtatnak: melyről hogy így — és nem máskint áll a dolog, egész Marosszék tanuskodhatik. . . Valamint tehát a fényes palota, az egész műkerttel együtt hamis feltevéseken, nyugszik, és még csak könnyen porladozó porondra épített alapokan sem állhat meg: úgy a Székelyföld leírása 4-dik füzetében említett, több ottan következő tételek is — melyeket csak Biró Mihály ellenségeitől tudott meg azoktól értesült, és irt le, de személyesen egyszer nem látott a könnyen hívő nemes báró — koholmányok hamisak és igazságtalanságra vannak fektetve. . . Ha a Székelyföld leírója mások szavára nem hajlik, Kis-Görgénybe személyesen elmenyen, a híres palotát fényképezteti, sok kedvetlenségnek elejét vette volna. . .

Ebből mindenki világosan láthatja, még az alig fölnövekedett, eszmélni tudó gyermek is — igen könnyen felfoghatja, hogy a vád, csak gondolumnak, hamis okoskodásra épített igazságtalanságnak megfontolatlan és nagyon könnyű hizsemű hypothezise, feltevése: mégis mindezeknek ellenére a pesti előbb tartott esküdszék báró Orbánt fölmentvén Biró Mihályt elítéli. Én nem akarom az első esküdszék eljárását megtámadni kárhoztatni, de hogy ezen ügyben a dolog érdemére nézve nem minden körülményeket megfontolva, és alaposan járt el, merem állítani. Az egész ügyet éberfigyelemmel kísértem, és igazán megvallom, nem tudtam az ebből kifejtett magas politikát felfogni. és tanulmányoson kiaknázni; mert, hogy csak politikából, valami különös általam megfoghatlan magasabb szempontból, valakinek erkölcsi becsületét megőlni lehessen, előltem semmi becsüsel, és legkevesebb igazsággal bíró státus-tudomány. . .

Magam is Mack ezredes által vezetett forradalom létrehozása előmozdítására 1851-ben Biró Mihály által szólítottam fel, de azért befogva és letartóztatva nem voltam. Ha Biró Mihály áruló volt volna, akkor igen feles számból álló menekülteket, kik azon időben házánál gyakran megfordultak be kell vala fogatnia: de akkor, nem hogy tőle az ő házatól tartani, hanem még a vidékben is befogatásokról hallani, azoktól félni, legkevésbé lehetett.

Adatokkal kell itt előállani, mert a hol erkölcsi halálról van szó, hol egy személynek becsülete meggyilkoltatása van kérdésbe hozva, azt csak amugy könnyen, mint szokták mondani félvállra, csak gyanura, s épen elleneink népszerűtleníteni szándékozó fondorkodására vinni keresztül, legvétkesebb polgári bün. . . Legyünk uraim igazságosak, hogy mások is legyenek irányunkban azok. Fontoljuk meg, hogy magát egy mindig erkölcsösön viselt, csak gyanura elbuktatni akaró embertársunknak ügye van szőnyegre emelve, melyet mindaddig míg meggyaláztatására adatok hiányával vagyunk, minden becsületes embernek a gazok és fondorkodók gaz légioja ellen védeni, szent kö-

telessége. . . Tegyük az ügyet egészen magunkévá, s gondoljuk meg, hogy a bűn elkövetésének gyanúsítása, mily meglepő fájdalmat okozna saját lelkiismeretünknek is — kivált, ha tudjuk, hogy abban ártatlanok vagyunk. Mutassunk utat, hogy felebarátunk magát a képzeletre alapított vád alól kitisztítván, a rossz akaratuaknak nyelve valahára megszűnjön, és elnémuljon, vagy ellenben — ha vannak — mutassunk adatokra, de igazságosakra, melyekkel vádlottat, mint bűnöst vádolni és elítélni lehessen. Nyiltan kell fellépni és bizonyítani, mert ez minden becsületes embernek kötelessége. Ezt akarja maga a vádlott is, hogy tudja bűnhődésének okát. Ha pedig nincsen miért bűnhődni: hagyjunk békét az erkölcstelenek gaz működése által előidézett, csak koholmányokra alapított, ezen piszkos ügynek tovább folytatásával. . . Szálljunk magunkba! és ne compromittáljunk ártatlanul senkit, mert ez a bűnök leggyalázatosabbja közé számítandó. . . Én megvagyok győződve, hogy Biró Mihály ügyének tisztába kell jönni, mert azt az isteni gondviselés szent kegyelme, maga is úgy akarja, annyal inkább: mert vádló báró Orbán Balázs által — Biró Mihály ellenébe előállított tanuk között, egy sem találtatott olyan, ki maga személyében a maga által látottokat és hallottokat bizonyította volna, mind csak az elhaltaknak életökben tett, azoktól hallott és mondott, értesítések alapján tanuskodtak, kiknek ilyen módon előadott bizonylataik egy törvényszék által sem bevehetők. . .

A szerzőtől, vagy vádlótól említett szebeni vizsgáló törvényszéknél szolgált, jelenben élő törvényszéki két bíró, kik a szerző előtt csak eskü pecsétje alatt de nem nyiltan állították Biró Mihály árulását, mint homályba burkolt, nyilvánosan fellépni nem akart, szemeket a világosságtól megóvni jónak látott egyének, mint az emberiségnek fölvilágosodására nem igazságot, hanem kárhozatos sötétséget kereső baglyok, nem lehetnek olyan tanuk, kiknek hitelére valóságot fektetni lehessen; mert szíves lesz nekem megengedni a tisztelt szerző, ha azon most említett sötétségben tapogatódzó tanuknak vallomásaikat minden józanon gondolkodó becsületes embernek kétségbe kell hoznia. . . Világosabban szólva: azon tanuknak a szerző előtti állításuk, melyeket Biró Mihály árulásáról mondtak, vagy igazak voltak, vagy nem: ha igazak voltak, akkor nem volt szükség, azon nagy nevezetességre emelkedett, oly híressé vált igazságnak, vagy a tisztelt szerző engedelmével inkább zavarnak, mindenki, de különösen Biró Mihály ellenségei előtt titkolt eskü pecsétje alatt szükségtelenül beburkolt és az arra kiválasztott feladó táiban elkészített, minden felől körülzárt, felfalni óhajtott ügynek étkét oly tébolyodottan tálatlatni fel asztalra, hogy még a Biró Mihálylyal ellenségeskedők is erős étvágyuk enyhítésére, a beburkoltság — és körülzártság miatt, hozzá ne férhesenek. . . Ha nem itt megenged nekem a tisztelt szerző, mert kételkedni lelkében kinek sem akárook, ha mégis azon hiedelemben vagyok: miként itt az ügy keresztülvitele foganatosítására nézve mások által feladott és készpénz gyanánk elfogadott téma föltét kiszámítása, eleitől fogva végig elhibázva levén, minthogy igaz nem volt nagyon ro-

szul ütött ki: — és ezzel azt gondolom előbb tett állításom második ágára a „nemre“ is megfeleletem. . . Illusztráljuk az ügyet tovább: — Valakinek éhsége lecsillapítására, valósággal minden kifogáson kívül okvetetlen meg kell lenni a szükségelt enyhítő adagerőnek mennyisége, melyet az éhező, ha felhasználni tud, tisztában áll a magaelébe kitűzött cél elérésével, élete megmentésével. Ha pedig ellenben nincs bizonyítva, csak állítás szerint van mutatva, valakinek éhsége lecsillapítására szükségelt adagerőnek létele, akkor az éhező kitűzött célja, élete fenntartása, veszítve van. Ép így áll és vezet célhoz szerzőnek említett eskü pecsétje alatti két tanuja is, mert milyen tanu lehet az: ki az egyenesség útjára, nyílt térre világosságra kilépni nem merészelve, csak állít de nem bizonyít: erkölcsileg egy becsületes embernek életét ölvén meg. Bizonyítás nélkül a legszentebb ügy is, csak alaptalan feltevésnek, de nem igazságnak marad. . . Biró Mihály és szerző b. Orbán Balázs közötti perben, láthatólag fel vannak hordva a tételek, ép úgy mint szerző leírásában élre állítottak, melyeknek minden pontjai ügyvéd Füzeséri Géza által nagy értelemmel, és szép logikai renddel vannak megczafolva, melyet maga a szerző is az esküdszék előtt tartott védbeszédében annyiban beismer: a mennyiben az általa fogalmazott famosus leírásban, ha nincs is rendszeres alap, de a feltételnek, a hazaárulásnak, igaznak kell lenni: az az: csak ki kell mondani a báró ur nézete szerint egy történelmet alapító nagy hirre vergődött tekintélynek, s azonnal mindenki által el kell hogy fogadtassék. . . Itt megbocsátt nekem a tisztelt báró! de magával jön ellenkezésbe. Én rendszeres alap nélkül semmiféle tételnek igazságát el nem ismerhetem, mert ezt nekem a logika szabálya tiltja, és meg nem engedheti. Nem szabad figyelmen kívül hagynom, még azt is: miként ezen ügyben, úgy társadalmi mint polgári törvények értelmében mulaszthatlan hazafi szent kötelem, megvizsgálni: ha vajjon a magát ez ügyben illetékes bíróságnak föltüntetett maroszekei bizottmány — mily alapon, mily bizonyítottékok nyomán? mert ez a fődolog: — s mint magát föltolt hivatottnak érzett bírósági személyzet, mily okadotolt közvéleményre fektette Biró Mihály ellen ítéletét? mert szerzőnek Biró Mihály ellen felhozott állítása, melynél fogva nevének felolvasásakor morális halottnak declarállatott, nem egyéb, mint mesterségesen kortesfogásból előidézett zajos és puszta kiabálás, melynél más okmányt felhozni sem a magát jogosan vagy jogtalanul erkölcsi forumnak decretált bizottmányi gyűlés, sem szerző nem tudnak. Ezen okmány pedig úgy, a mint előállítva van: Europa összes polgári becsület bírósága előtt meg nem állható. . . Ez csak mint előbb említve van, kortes fogásból eszközlött hibás, és jogtalan jegyzőkönyvi beiktatás, melynek azon jegyzőkönyvből kitöröltetése, Biró Mihály által jogosan, méltóan és igazságosan követelhető.

A józan és önálló közvélemény — mely nem az egyesek érdekeitől vezéreltetik, nem mesterkélve, hanem önként születik — lehet csak a társadalom polgárainak erkölcsi magoktartása felett illetékes és igazságos bíró, de a jelen esetben határozatlan, habozó, legrész-

rehajlóbb, hajlongó, igaztalan és bünösnek mondható. . . Ennek igazolására sajnoson kell visszamutatnom a szék politikai életének 60-as évekbeni folyamára: Azon években, az első tisztuijtás alkalmával, a szék morális ereje parályzáltatván, a megvesztegetéssel járnai szokott nép bizalmán közügyvezetési szerepre vergődött néhány hősök oda-működtek, hogy a világ előtt teljesen bebizonyított köztudomású tények daczára a gyalázat, gazság, s az ártatlanok kiontott vérének terhelő bünétől tisztuittassék meg, és a társadalomnak leendő hasznos polgárként adattassék vissza egy ember, kit megnevezés nélkül is mindenki ismer. Kinek gyalázatos tettei emlékét — a rablott vagyon után — elgazdagodása mutatja, — s bárha örökre kirablott és megöletett ártatlanok vérének átka fogja kísérni, mégis az említett egyént az általuk alkotott és kierőszakolt közvélemény, a szék egyik tekintélyes hivatalnokává emelte. Ezen önmagokat feltolt hősök, kények, kedvek szerint aláztak, és magasztaltak, saját személyek érdekében mutatkozó körülmények szerint közvéleményt alkottak, mert övék volt a félrevezetett ügyből eredett hatalom, csak az általuk erősen hitt dicsőség elérése, nem. . . És ha a nemes bárót is a véletlen, vagy az ök számítások kezeik köze nem juttatja és jóhiszeműleg készpénz gyanánt öndicsérő és dicsekvő suttogásaikat nem vette volna: akkor indifferens, részrehajlatlan egyéniségek felvilágosítása folytán, a Biró Mihály ellen hiresztelt közvéleménynek alaptalanságát, meglelte volna abban: hogy Biró Mihály úgy, mint később Antal Imre, Berzenczei László s több mások csak azért tétettek népszerűlenné, mert különben nagy akadályul szolgálhattak volna sok kicsinyeknek, hogy nagyokká ne lehessenek. Azonban, ha csakugyan a nemes báró még mindezen felvilágosítások mellett is, Biró Mihályt gyanura hibásnak és elítélendőnek vélné, a másikat ellenben köztudatban bebizonyult nyilvános gazsága után is föloldozván, a társadalomnak visszaadni ohajtaná, nagy igaztalanságot követne el. . . . Én igazán megvallom, nem hihetem, hogy a 19-ik században, oly közvéleménynek adjanak helyet, mely magát okadatolni nem tudja. Többször lehetett már látni: miként nem minden közvéleménynek, volt mindig igaz alapja. . .

Elérni kellene már azon időt, melyben a magyar az irigységet és önösséget, az erkölcsiség eme nit hibáit levetkezvén, mint az egész európai népek családjában csak egyedül rokontalan, legyen egyetértő egymást testvériesen megbecsülő, csak gyanura hamisan nem vádaskodó. Ha a rosz hajlamokan, indulatokan, cselszövényes terveken és átkos gondolatokon, a lelkiösmeret tisztasága fog győzedelmeskedni, elmaradnak azon szenyas jellegek, melyek a magyart minden korban képesek a végromláshoz vezetni. Képesek mindent úgy intézni, hogy a haza drága szent földjén élv, üdv, jókedv és boldogság helyett, mindenütt a pusztulás, és kárhozat nyomai legyenek szemlélhetők. . .

Nem levén báró Orbán Balázs által felhozott több vádlottak viszonyjaival körülményesen ismeretes, azokról nem szólok: de vala-

mint Biró Mihálylyal, ugy néhai Lázár Jánossal is — az érintett rágalmozási ügy minden tétele, hitelt nem érdemlő ily alapokra van fektetve. Lázár János, ki 1848 előtt Maros-Vásárhely várossa nemes közönségének több mint 25 éveken át közbizalom útján választott főbirája volt, szakadatlanul és pontosan mindig a nagyobb rész, a többség megelégedésére viselte hivatalát. Igen fiatal korában vette át a város igazgatását, s mint idegen, a városnak nem szülöttje, nagy képzettsége — és erélyes ügyes maga alkalmazása által tudta csak elnyerni az akkori időben igen diszes, fényes és jövedelmes ezer ezüst forint honoráriummal járó városi főbiróságot. Hosszu kormányzási ideje alatt minden ügyeket oda fordította, hogy mindenütt rend uralkodjon, mely nélkül kormányozni nem lehetett. Hogy mindenütt tekintélyvel környezet fellépése által, a rendfenntartásában magának érvényt, elismerést és bizalmat szerezzen, különben 48 előtt M.-Vásárhelyt, hol a feles számu igen diszes és tisztos polgárokon kívül, a királyi tábla elnöke, és itélőmesteri három irnoki széken — ezer két háromszáz kir. táblai irnok, és csaknem két igen nagy számot jelelt főiskola volt, rendet tartani nem lehetett volna. Tetteiben minden szigorú pontossága mellett is — miért nem mindenkinek nyerte meg hajlamát — nagyon sok szép érdemes és dicséretre méltó volt; mert, hogy mindenkinek eleget tehetett volna, arról szó sem lehetett. . . Ily hivatalos helyzetben találta Maros-Vásárhely volt főbiráját, néhai Lázár Jánost, Török és társainak életüket megsemmisítő, s rájuk nézve szerencsétlen gyászos kimenetelű 1854-dik év, melyért báró Orbán Balázs által Székelyföld leírása 4-dik füzete 159-ik lapján, bármily bünös lett volna is, a vádlott, nagyon gondolatlanul és helytelenül a jelenben ugyan — de vádlottra nézve már tul a siron támadtatott meg. És ez, mi a bárót terheli, mely minden felebaráti szeretetet és erkölcsi kötelemekkel járó magas kegyeletet a nemes báróból kialunni engedett. . .

De, hogy a nagy közönség is tisztába jöjjön és tévutra ne vezettessen, foglalozzuk ezen hamis adatokon nyugvó ügygyel egy kissé bővebben: A vádlott, mint nem ama változó természetű, hanem egész életén keresztül tetteiben következetes, és hajthatlan egy elvet követő, igaz, hogy folytonosan kormány embere volt, attól megválni, mi áron sem tudott, de ép azért, mint elveihez hívséges, ahoz ragaszkodó, és abban változhatatlan, — mindenki meggyőződése szerint nem egyebet, mint a becsület és erkölcsiség útját követte. És, mint Károly-Fejérvártt a kis papok nevelő intézetében fölnevekedett, papi pályára képzett, mivel tudományu, az intézetben lelkebe csepegtetett igen buzgó vallásos érzelmü, férfias szolid gondolkozásu, előrelátó, tervelő, vállalkozó és végrehajtó egyéniség, lehetetlen, hogy a Székelyföld leírása 4-dik füzete 159-dik lapján báró Orbán Balázs által irt erkölcstelenséget embertársai ellen elkövette volna, mely a szabad lélekkel és magas gondolkodó tehetséggel felruházott embert egész erkölcsi valójában rázza meg. Lehetetlen, hogy oly gaz cselekedetnek véghezvitelét, mind fölvilágosodott, és előbb papi pályára képzett val-

lásos érzelmű ember, ő maga megtegye, de sőt még mások által is elkövetetni, megengedte volna.

Meg kellett volna gondolni a nemes bárónak, hogy a holtakról, kik magokat védeni nem tudják, vagy jót, vagy csak igazat, vagy semmit. . . Én, megenged nekem, a nemes báró, de úgy tanultam volt, hogy mindenki irányában kegyelettel kell viseltetnünk mindaddig, míg nem mendemondákra fektetett ellenkező elvekről vagyunk meggyőződve, mert igen helyesen és jól eltalálva jegyzi meg a latin közmondás: „quisque censendus est bonus, donec probetur esse malus.“ „Mindenkít jónak kell tartanunk, míg ellenkezőről nincsen világos tudomásunk“. . . Hígyje meg a nemes báró! ez azon felséges, üdvös és magasztos elv, melynek szoros megtartása és követése által nem fogunk egyszer is magunkkal zavarba jönni, mint jelenben a nemes báró mások szavára a hajlangók és hízélgök szennyes csoportja unszolására épített alaptalanságok irkálásával magát megcsaladni, tévutra vezetetni és vizrevitetni engedte. Leirt és kiadott történelmét, az ügy ezen ágára vonatkozólag meghomályosítván, csak gondolatot, melyből megtörténtekeket tanulni és okulni nem lehet, de nem történelmet, megtörtént dolgokat adott át az utókor további vizsgálódásának kiindulhatására és kutatására. . Ellenben nem erősítem azt is, hogy a nemes báró, M.-Vásárhely tisztelt hazafi polgárai között ne találjon akár hanyat olyat is, ki néhai Lázár Jánosról rosz indulattal fog lenni, de bizonyosan a jobb érzelmű és nagyobb rész, mindig tisztellel meghajolva fog rá visszaemlékezni. Mindig bámolni fogja azon embert, hazafit és tisztviselőt, ki mint nemes székelykatona eredetű idegen földről Csik-Vacsárcsról M.-Vásárhelyre kiszármazván, ott annyi értelmesekek között, minden rokonsági egybeköttetés nélkül állandólag, huzamos időre a legfényesebb és diszesebb hivatal elnyerését vitva ki magának. . . Bámolni fogja azon embert, ki mindenki irányában mindig leereszkedő szolgálatra termelt képességgel kívánt a hozzá folyamodóknak — minden félelem vagy hivatala elvesztése kockáztatásával rettegés nélkül — igazságos elégtételt szolgáltatni. . . Ki hosszasan hivataloskodó pályáján úgy, mint családi és baráti körben a jobbak megefégedését, bizalmát és szeretetét, mindig kitudta érdemelni. De legyen bár mikint is ezen ügy a vádlott ellenségeitől jelenben a vádlottra nézve eldöntve, nem fogja még is annak tetteit hosszú időken keresztül a háládatos utókor elfeledni, és meggyalázni. . .

Külömben mindezekről eltérve, nekem erős hitem és meggyőződése, hogy az idő, mely sokaknak előkészítője, teremője és érlelője majd tisztába fogja hozni, és megmutatni azon hatalmasan emelt vádznak valótlanságát, mely még a sirban, a halálban is a szellemi élet és erkölcsi becsület meggyilkolására — nagyon kiméletlenül levén irányozva, csak a nem felt rágalom és hamis képzelődés magasra emelkedő régioját fogja tudni nevelni. . . Igen! nem valóságot, csak az álnok fondorkodás eliminázott, és magasra kifejlett gázságát, csak rágalmat fog láttatni az idő, mint a társadalom rétegeibe beható, legjobb vizsgálódó és tanító, előbb vagy később az igazságot kimutató,

a hatalmas vád alól felmentő, és végkép elenyészteő igazságos ítéletet fog a világ elébe bocsáttani, ép oly határozottan, mint a jobbak által rég óhajtott bizalom, hit és remény egyenes eljövételére épített várakozás és előre oly tisztán látható bizonyos győzelem azon magasztosságának telyesülése, mely követelni és kiszolgáltatni fogja a fényes elégtétel által eszközlött kárpótlást. . . Megsemmisíti és porba hullani engedi a rágalom és kárhoztatás két élő fegyverét használok veszedelmes legióját. . . Vagy is: idő fog jönni, melyben ezen igaztalanul vádolt ügyben, a homály oszolni, az elme világosodni kezd, és megsemmisít minden oly hiedelmet, és közvéleményt, melynek alapját feltalálni, sehol sem lehet. . . Bocsánat a kitérésért, de kötelességemnek ezen irányban úgy a mint érzettem, lelkiismeretesen kívánván eleget tenni, most már visszatérek a zászlóalj története tovább folytatásához.

Fennebb említettem: mikint Bem tábornok Puchner erdélyi vezénylő tábornokat Szeben előtt megvervén, Fogaras és Brassónak kergette, s a két országot a déli vonalon elválasztó tömösi szoroson át Erdélyből Romániába kiűzte.

Az Erdélyből kitakarodott megvert ellenerőnek rendelkező Puchner tábornok mint hadvezér, táborával együtt túl a haza határán, a messzi távolban, Románia fővárosában Bukarestben szégyen és fájdalomtól leverette kényszerült magának állomást keresni, vagy ellenkezőleg az említett állomásért magát talán megalázva, idegen hatalomnak könyörögni, hol a táborral együtt nem a legkedvesebb fogadtásban részesültek. De bárhogy és mint történt legyen is, valónak fog maradni mindig: mikint saját harcosai visszajövet ottani megállapodásokról, nem a legkedvezőbbben emlékeztek. Mely megbukásoknak, aztán idegen földre kényszerült menetelüknek okát, abban kell keresni, hogy a Megyesen nyert küzdelem után, igen kevésbe vették a magyar haderőt és annak vezérét Bem tábornokat megkeríteni, vele a fegyvert letéltetni akarták; de céljukat siker nem követvén, ellenkezőleg a tért feladni kénytelenek, Erdélyből kitakarodtak, és saját maguknak soha el nem feledhető nyugtalan érzelmet, és végromlást okoztak; mert a nem reménylett szerencsétlenségből eredő bánat, akkor és ott nyilatkozik legerősebben, és marczangolja a lelket legjobban, midőn az életen kívül már minden veszítve van. . .

Ily szerencsés hadjáratból kifolyó eredmény után, míg az országban mindenütt Szeben bevételét és az ellenség kitakarodását plákátok, falragaszok hirdették, — Erdély magyar lakosai örömmel voltak eltelve, s míg Bem tábornok becsületes lelkülete, mindenkit a magyar-kormány iránt hűségre intett, buzditott, ösztönzött és bátorított, s a szebeni lakosak minden politikailag vétkes egyéneinek ámnestiát ígért, és adott addig a még megmaradott reakciónak másik fészke, Abrudbánya környékéhez tartozó románság, kiket Jánku vezetett: úgy a K.-Fehérvári erősségben várparancsnok, s egyszersmint várbeli katonaság feje August, ki a várerőnek rendelkezett, ez benn a várban, amaz künn a váron kívül a havasokon, folytonosan szították a tüzet. Kik

nem az ök részükön voltak mindenkit gyanúsítottak. Az ellenségeskedésnek, rágalmazásnak, akadékoskodásnak, szóval és tettel elkövetett bántalmazásoknak vége hossza nem volt. Szöttek az ármányt minden ellen, mi csak magyarkormánytól jöhető volt, el annyira, hogy a reakciónak hydrafejét, az ellenségnek hatalmas, erős, büszke fészket a várat, legnagyobb igyekezettel is bevenni, s künn a havasok közibe huzódott románert — megzabolázni nem lehetett; hanem ellenkezőleg egész forradalmi harcban, az erdélyi magyar hadsereg egyik igen tekintélyes részét, e két erő tartotta sakkban. A már csak 350 legényre lepadott, kicsinysége miatt szinte használhatlanná vált 11-dik zászlóalj a vizaknai kapufelől szuronyt szegezve rontott Szebennek, magát a nagypiaczon a város bevétele után katonai szabály szerint legelőbb fölállítván. Az ellenségnek Szebenből kitakarodásával a 11-dik zászlóalj — a már előre megmaradott kevés számból álló legénységnek nyugalom ígértetvén — a városban hagyatott, — hol kilencszáz egynehány Udvarhelyszékről sorozott, és Szebenbe hozott ujonczokkal magát ellátván, kiegészítettet. Ujonczainak felszerelése után Szebenben igen rövid ideig mulatott. Szigethi Miklós kinevezett őrnagy vezérlete alatt K.-Fehérvár alá, Fehérvár alól a Bánáthba rendeltetett, hogy az Erdélyből kivert és előbb említett egyik aldunai tartomány Románia fővárosában Bukarestben megtelepedett, de onnan Fehér-Templomnak huzódott, Fehér-Templomon át az országba betörni, Temesvárt az ostrom alól felszabadítani akart ellenséget, s annak vezérért Puchner tábornokot föltartóztatassa. Itt Szigethi Miklós őrnagy vakmerő elszánt bátorsága, és a zászlóalj vitézségének eredménye lett: hater ez elhányt dobott fegyver, az ellenség minden podgyásza ottmaradása s nyakrafőre történt vadfutásbani visszahuzódása.

Ezen nagy horderejű döntő ütközet után, a magát annyira kilette, és kitüntetett 11-ik zászlóalj, a Szászán május 14-én kibocsátott napi parancsban megdicsértetvén, annak altiszteiből más zászlóaljokhoz több tisztek nevezettek ki. Ha Szigethi Miklós őrnagy ezen ütközetben vakmerőbátran és elszántan nem viseli magát, mindenütt biztatólag elől nincs, nem bátorítja az ujonczokkal kiegészített, akkor ellátott, ütközetben legelőbb még csak most vezetett zászlóalj legénységét, az ütközet kimenetele kétes lesz; mit Bem tabornok jóltudván, a szászkai kiadott napiparancsban, nem csak a zászlóalj vitézségét dicséri meg, hanem Szigethi Miklós őrnagy vezérletét is kitünteteti, ki ujonczokkal ellátott zászlóaljjal — oly dús eredményt tudott fölmutatni.

Itt meg kell jegyezmem: mikint a zászlóalj a folytonos járáskelés kemény és hosszas harcokban több, mint két harmadrészét elvesztvén, annak ujonczok általi kiegészítése megrendeltetett. És ezen rendelet, mint előbb említve volt, Szeben bevétele után a zászlóaljhoz Udvarhelyszékről jött, oda beosztott, jókinézésű és jól megtermett növésű legényeknek helyeik elfoglalásával, azonnal foganatosított is. Kik a katonai fegyelemben, rendben és ügyességben a zászlóalj régi vitézeinek, kik magoknak erkölcsi és anyagi felsőbbbséget tulajdonítottak és igényelték, engedni mit sem akarván, a nemes vetélkedés az uj és régi

vitézek között annyira fejlődött, miszerint a mindenkitől hanyatlásnak indulni hitt zászlóaljban mindent megelevenítő, virgoncz fiatal erő, annak jó hírnevét veszíteni, vagy épen elenyészni, mi áron sem engedte. Gyakran megtörtént, hogy az ujoncz, a régi katonával egyszerre rohanván harczba, azt a küzdelemben segítette, védelmezte és mindvégig, egész a fegyverletételig, a zászlóalj becsületét fenntartotta. Mely ujoncz fiatal katonaság, a régiebbeket erkölcsi felsőbbbségökért mindig megbecsülte, azoknak tanácsával élni szeretett, de harczban nem engedett. Nagyon büszke volt, és sokat adott rá, hogy ő a 11-dik honvédzászlóaljnak tagja lehetett, és abban szolgálhatott.

V.

Jánku elleni hadjárat az abrudbányai havasokon.

Dunán túl kergetvén Bem tábornok az ellent, s megmentvén a hazának földjét a maga előtt mindent összeromboló bosszus seregtől, — meg a temesvári ostromló tábort a támadástól, kisdéd erejével Erdélybe visszahuzódott; hol az abrudbányai havasokon tartozkodó románságon és a k.-fehérvári erősségen kívül több ellenség már nem mutatkozott. Kiket Bem tábornok az ügynek megnyerni jónak látván, a 11-dik zászlóaljat Abrudbánya vidékének hegyes, völgyes, járatlan utak, rengeteg mélységek és erdők között szétszórvá lakó, természet által erősen védő környékére — azon román erőnek küldi, hol azelőtt kevéssel csapatvezér Hatvani minden erejével, egész seregstől odaveszett.

A zászlóalj az indulási parancsról Junius elejével már értesülvén, egész bizalommal nézett a jövőnek elébe, kicsinységnek tartván rendetlen bármily nagy csorda csapatokkal küzdeni, s már előre a győzelmet, mint bizonyost kezeiben tartván, önbizokodva ment a havasok között mindig előbbre, míg nem Abrudbányát és Topánfalvát, e legfőbb két román fészket, gyüleseiknek főhelyét, mint központot elérte, nem számítván azon szívós kitartásra, engedelmességre és fegyelemre, melyet a havasok büszke királya Jánku Ábrám, a románok felett gyakorolt. Kinek parancsa előttök szent, sérthetetlen és áthághatlan volt. Ki a maga iránti erős lekötözöttséget és szeretetet, mindig újabb, meg újabb elkövetett tények fölmutatásával tudta folytonosan kieszközölni, éleszeni és fenntartani. Kit népe a közöttök levő vallásos buzgoságnál fogva Istentől hivatottnak hitt, s ugyan azért félt, tisztelt és szeretett. Ki környezetében mindig csillámlóbban és fényesebben jelent meg, mint mások, mi által öt övei, kiket mindig féken tudott tartani, mint egy elbűvölve, csak nem imádtak. Mely bizalmat egyenessége, és népe iránt többször kimutatott és kimondott igazságos ítélete, tanácsa — eljárása — és oktatásai által eszközölt, érdemlett és vivott ki magának. Volt benne valami olyan társai által megközelíthetlen magatartás, feszesség és ügyesség, miért őt hivei Királyuknak büszkén nevezzék. Ki kezdetben Maros-Vásárhelyt egész jó indulatból

származott odaengedéssel, szent István birodalma épségbeni megtartása mellett beszélt, buzgott, lelkesült, küzdött és harczolt; míg később dühös patriotismusból, nemzete iránti rajongó szeretetből kezdődött, és végig megmaradott lelkesedés túlfokozata, mások általi ingerlése, de különösen csapatvezér Hatvani rossz eljárása, s szavának meg nem tartása miatti bosszu, fájdalom és félelem, tett az ügynek oly legyőzhetlen hatalmas ellenévé. Kivel, ha Hatvani szavának állván, a kibékülés megtörténhetik: ma nap a magyar és román testvérek közötti egyetértésből jöhető viszony egymáshozzi vonzódás és szeretet, bizonyosan keményebb alapra fektetve volna. Mert hogy a nemzetek egymáshozzi kölcsönös jóindulata, közös viszonya, eloldhatlan kapcsolata, soha ki nem hűlő testvéri szeretete, minden útó gondolat nélkül folytonosan, több időközön át biztosítva legyen, és fennálhasson, oda az állam és nemzeteket kormányozó, politikát űző diplomatikus státus férfiakon kívül tapasztalat szerint még egyéb is kívántatik: magának a népszerűséget szerzett, és bizalmat alapított ugyanazon nemzet fiainak, ha lehetséges, minden áron megnyerése. Mert legyenek bár e bizalmat nyert férfiak, a nemzet félrevezetői, kártokozói, de mégis az általuk elbódított nemzet hite szerint, csak ők vezérelhetik az óhajtott eredmény és cél elérésére, mindaddig: míg a nemzet bizalma és szeretetébe magokat betudják hizelegni, és fészkelni. Csak ők nyújthatnak a kibékülésre és egyetértésre biztos kezet, míg a „hosánát vagy fesitdmeget“ kiáltó népet önösségből, vagy a nemzet érdekéből féken tudják tartani. Csak ők kormányozhatnak mindaddig: míg a világoságnak és igazságnak a jobbkattól annyira óhajtott és várt nagyszerű országa el nem jövend. Míg a magoknak tudományt, és erkölcsiséget affektáló nagyban követelő egyéniségekről a gázság, hiúság, szégyen és gyalázattal bélyegzett, rég bemohosodott, erős gyökeret vert álca le nem rántatik: addig nem lesz képes senki sötétséghez szoktatott szemekiket, még a fénylő, melegítő és éltető nap, a tudomány világosságára is felnyithatni. Melyekre a 48-ban megkezdett, 49-ben folytatott és végzet magyar hadjáratok, legnagyobb tanúsággal szolgálhatnak. S ha mindezek nem elégségesek, ott állanak a 49 után véghez vitt önkény uralom kormányzatai, hol az ezekhez hasonló elkövetelt tényeket, több példányokban és igen gyakran lebetett látni.

A mondott előzményeket a zászlóalj tekintetbe nem vevén, nem gondolta a természet által már magában annyira megerősített helyre hol minden öt, hat percznyi távolságot, vagy is minden pontot, nagy küzdelemmel lehetett bevenni. Nem számított azon otthonosságra, hol minden füvet, fát, kőszirtet, dombot, völgyet, tért a románok pontosan ismertek. Nem hitt az eszközök felhasználásában, hol a kőszirtetek megmászhatására, vasmacskákkal látták el magokat. Nem nézett azon vakbuzgó fánátizmusra, melylyel a fölböszített románság, a magyarelem irányában viseltetett.

A most érintett, és folsorolt tények, előre eszméletbe és számításba nem jöven, de sőt még csak távolról sejdítve sem levén, nem

hihette senki a később bekövetkezett, megtörtént szerencsétlenséget. A zászlóalj mindenre, csak a visszavonulásra nem volt készen, annyira, hogy élelmet is csak előnyomulással remélt az ellenségtől eszközölhetni. Fölmenetel — vagy előre hatolás alkalmával, az ellenségnek a románereőnek támadása, mindig váratott; de igen kevés, csak egy-egy lövés, vagy épen misem mutatkozott; hanem a zászlóaljat két napi megtelepedés, és ott mulatás után, élelmet az alatt sehol sem kapván, a hozott élelem is már fogyandó félben levén, az ellenség egyszerre minden ponton, elől hátul, jobbról balról, támadni kezdte. Támadása szünetlen és folytonosan újabb, még újabb ellátott, jó rendben elővezetett tömögökkel történt, melyek a zászlóaljat egy percz alatt helyt állásában egészen körbe vették. Minden tett mozdulataik, nem hitt és remélt, kiszámított pontossággal vitetett véghez. Magokat, mindig az általak ismert, és tudva levő hely fekvéséhez alkalmazták. Egyik tömögnek a más általi felváltásában, legkisebb rendtelenség sem mutatkozott. A zászlóalj legénysége háborgatásának semmi szünete, szakadatlanul mindig védelemre kellett készen állani. A győzelemről szó sem lehetett, annál kevésbé a kibékülésről a már egyszer megcsalott ellenség, még csak hallani sem akart. Mindenki menekülésről gondolkodott, s azonnal a visszavonulás Zalathna-felé megkezdett.

Minden órai és félórai távolságra azon ut, melyen előbb a zászlóalj jó kedvel, félelem és küzdelem nélkül haladott, Zalathnán és Abrudbányán keresztül egész Topánfalvaig, most torlászokkal volt el látva. A hidak mindenütt felszedve. A legvastagabb fák akadályul az országuton keresztül fektetve. Minden kigondolható eszközök, a visszavonulás meggátolására elő teremtvé. Hova tovább, mindig több, és nagyobb bonyodalmak leküzdésével kellett megmérkezni. A legénység az ágyukat az eltorlászolt bevágott szoros utakon, elrontott hidakon, vagy azoknak árkaik, élethalál közt hurczolta keresztül, melyeknek legyőzésére új erő és kölcsönös bátorság jelenléte szükségeltetett. Egész hosszú uton legnagyobb éberséggel — és kitartó munkával kellett vesződni: míg erős küzdelem nyomor, fáradság, éhség, sebesülés, halál és vesztéssel K.-Fehérvártól nem messze Magyar-Igen helységében megállapodott. A zászlóalj legénysége a sok roncsolódás, küzdelem és álmatlanság között — az éhségtől annyira kiürülve és a fáradságtól kimerülve volt már, hogy utójára sem állani, sem menni, csak ballagni tudott. A kiéhezett elfáradott legénység, a meghatározott helyre Igenbe szekereken hozott kenyér kiosztására, mit sem várakozván, azt az éhségtől üzetve, a szekerekről maga tépte, szedegette le, lépven ismét vissza a felállitva volt zászlóaljba, ki-ki maga helyére.

Szigethi Miklós őrnagy, minden torlasz megbontásán személyesen jelen volt, biztatott, bátorított, mégis éberséget mutató lankadhalan ügyessége mellett is, utójára a zászlóalj csüggedni kezdett; mert a fáradság, éhség, sok járás és kevés alvás az erőt már kimerítette volt. Itt ezen vészes csatában sebesült meg jobb karján, a K.-Ferdinánd

sorezred egyik zászlóaljától szolgálati minőségben, mint őrmester, a magyarokhoz átjött, és főhadnagynak előléptetett, Tordamegyei Mező-Kapusi szép külsővel ellátott, öles növésű, eszes fiatal katona Boér Miklós, kinek csak hamar nem sok idő múlva, Mező-Kapuson bekövetkezet halálát, ezen sebesülés igen nagy mértékben segítette elő. Családja nagyon sokat vesztett benne. Emléke nem csak előttük, hanem bajtársai előtt is, még sokáig feledhetlen leszen, mert benne a családon kívül többé nem a bátor és ellenével nyíltan szembe szálló kemény természetű katonát, hanem egy szerény, nyájos és mindenki kötelességére szeliden emlékeztető, leereszkedő jó barátot látott.

Az abrudbányai csatározásnak meghiusulását, már előre látni lehetett, mert a Hatvani serge felmészároltatása után, magának erős elbizakodást és nagy bátorságot vett, fegyverrel és lándzsával ellátott hatvan, hetven ezerből állott román-erőnek megfékezésére, egy zászlóalj nem lehetett elegendő. A kibékülés más eszközökkel, nem pedig egy maroknyi erőnek ellenség földére lett betörésével történhetett volna. Itt igen sok képen lehet oszkodni, de bár mikint történt legyen is, a következés bebizonyította, hogy ezen csatározás Bem tábornok egész táborozási ideje alatt legkevesebb eredményt mutatott fel.

Mielőtt ezen havasi hadjáratot bevégezném, itt helyén látom megemlíteni: mikint az Abrudbánya és Topánfalvának irányzott katonai kirándulás, a zászlóalj egyik legveszedelmesebb hadjárati közé tartozott. A havasi járattal és ismeretlen helyek kanyaratai, egyik hegynek, bércznek másikkali egybeköttetése, a lapályok kiterülése, a völgyek bemélyedése, azoknak különböző iránybani elágazásaik, mint egy tömkeleget, tévegdét képeznek, melyekből az otthoniatlan utmutatás nélkül kimenekülni, minden fáradságos igyekezete mellett sem tudott. Az utak, minden perczen eltévesztők voltak, melyekből, ha nagy bajjal is, de szerencsés volt az, ki becsülettel, szépen és nem nagy veszteséggel kibontakozhatott, — s melyeket — még szerencsésebb volt az, ki oda nem menve, magát kelepczébe nem vezetettvén, végkép elkerülhetett: azonban az akkori körülmény, helyzet és viszony, az említett utak és hadjáratnak elháríthatásával, vagy kikerülhetésével nem rendelkezhetett, annak meg kellett történni; mert az ország végképeni meghódítása, és a fővezér e hadjáratbani rossz számítása, hatalmasan követelte. A sors a megcsalatkozott végrehajtásban, mint láttuk, a 11-dik zászlóaljat szemelte ki, melynek ellenállani nem lehetett. Itt a rengeteg havasi helyeken fekvő utak vezetésére, ahoz értő, és azt tudó egyeniségekre lett volna legnagyobb szükség, de azokat sem erőtetett főlsszel, sem pénz ígérettel járó haszonvágygyal feltalálni, kinek sem állott hatalmában. Ott mindenki egy öntetű akarat és elhatározás volt a jelszó. Ott megvesztegetés utján nem lehetett boldogulni. Oly embert találni, kiben titkaik felfedezése iránt legkisebb jó reményű hajlamat látni lehessen, még csak gondolni is rossz volt. Ott mindenki szolgálatban úgy, mint szolgálaton kívül, egyetértőleg egy célra működött. Mindenkinek a magyar-erő-

vel mindvégig dacolni és magát soha meg nem adni, és alázni volt legnagyobb és elhatározottabb feladata.

Ezen havasas helyek egyikének, a zászlóalj külön működő 5-dik századjának közelében, egy kedves magához csalogató, meglepő szépségű, búbajos völgy gyönyörű öleiben feküdt a románoknak jeles és a vidéknek nagyszerűen parancsaló, külsinra egyik fényes imaháza, melytől az utak mindenfelé ki, és széjjel ágozvak, s mint a tündér az erdők rengetegébe messzítávozvak. Itt ezen völgy csak most említett elragadó szépségű területén a zászlóalj külön munkálódó 5-dik századjának egyik félni nem akaró, jól megtermett álléta tekintetű, csak akkor kinevezett, és előléptetett Kis Mozes nevezetű fiatal vakmerő alhadnagya, harmad magával nyugtalan kíváncsiságból elmaradván, midőn az említett imaházban merész vizsgálódásukat vakmerőséggel üznék, elkövetett önbizakodásuknak kiérdemelt büntetésekül a minden felől véletlenül előjött és őket megrohant románoknak áldozatai lettek, kiknek hullái, az imaházzal át ellenben az ut szélére, mintegy ingerkedésül a századbeli visszajövő katonaság szemléletére kitétettek. Legboszantóbb volt az, mikint azon helyen valamint menet, úgy visszajövet is a me rényletet elkövetők közül kit sem lehetett találni. A zászlóalj a havasi hadjáratnak kétfelől Zalahna és Brád irányában indulván, a most felhozott esemény, Brád felől felmenő havasi út mellett, Brádtól mintegy két óra távolra esett. A 11-dik zászlóalj ezen századja a Brád felől felment járattan és ismeretlen havasi utokan egész Abrudbányaig, hatolni nem tudván, négy napi minden cél elérése nélkül tett járás-keles és kóborlás után Brádról visszafordulva Hunyadnegyének tartott és mindenütt a Maros folyása, a Maros balpartja környezete irányában az országuton és Maros jöttin fel K.-Fehérvár alá sietett, hol az Abrudbánya felől már előbb oda megérkezett zászlóalj többi századjaival melyektől az előre kidolgozott haditerv sikerülhetése tekintetéből kész akarva szakítatott volt el — találkozáván, ismét egyesült. Az ily szerencsétlenül kiűtött csatamenet után, a zászlóalj Magyar-Igenből a K.-Fehérvári erősség Borbánd felőli körülkerítésére rendeltetett, hol az oroszoknak az országba lett másodszeri beütésekig maradt, mely idő alatt a zászlóaljnak semmi jelentékenyebb csatája, az egy őrjáraton, s Axintie csapatainak visszaverésöken kívül magát elő nem adván.

Az őrizet más részén, Marospart felől Stein ezredes vezérlete alatt a vár 24 fontos bombákkal ostromoltatott, de a Ferencziek imaháza, és azzal egybekötött kolostora meggyulásán, elégésén s a püspöki Székese gyháznak orgona felőli része betöredezésén kívül minden nevezetesb eredmény nélkül, melynek okát nem a Stein árulásában, melylyel akkor Steint aaptalanul és hamisan vádolták, hanem az ostromló eszközök hiányában, a sereg kicsinységében, de különösen a vár erősségében hősies ellentállásában és védelmében kell keresni: mert valakiben árulást épen forradalomban, abnormis helyzetben, összevissza zilált és kuszált állapotban, okkal vagy ok nélkül, nagyon könnyen lehet találni. Akkor rendesen kevés kivétellel a legrosszabb és hibával leginkább megrakott emberek, szoktak az állam legnagyobb kárára

szerepelni. Akkor minden áron az önhasznokat vadászók, a magok érdekében szájaskadók akarnak a hont megmentő legkitünőbb hazafiak lenni. Akkor csak ők tesznek mindent s szakadatlanul szokott folyni legnagyobb mértékben a mások elleni gyanúsítás, és vádaskodás. Akkor a becsületes emberek megbuktatására kigondolt hazugságok, hálóba kerítések és hizelgések vannak napirenden; mert félnek, nehogy a jelesebbek kitünése, az ők tetteiket, semmiségöket még jobban elhomályosítsa.

Mindezeket, és az ezekhez hasonlókat, nem csak forradalomban, hanem a most nem rég mult válságos átalakulási időszakban is megvetéssel lehetett látni, tapasztalni és kárhoztatni. Megvetéssel, szégyen és bosszankodással lehetett észrevenni, hogy toladoktak behizelgés, álnokság, rágalom és gázság által előre, az üres főt magasan tartó és hordó, minden bűnben és gázságban benne fetregő, legaljasabb és szennyesebb erkölccsel bélyegzett léha egyének. Undorodással és megvetéssel tapasztalni, hogy követtek el minden istentelenséget, ármánykodást és árulást. Hogy hazudoztak jobbra, balra, mások becsületének meggyalázására, s magok gázságoknak felmagasztalására. Hogy könyörögtek, sirtak, rittak, fondorkodtak, soha meg nem tartandó nagy-szerű ígéretekkel tettek, csak hogy egy darabka konczot, minden legkissebb érdemeiken kívül, telhetetlen étvágyok enyhítésére megnyerhessenek. . . Hogy és mily merészen léptek fel némelyek az elbódított népek hátán, és követeltek népotismus, sógorság, komaság utján, legnagyobb alázattal földig meghajlott kérés, csuszás, mászás és lényalás után, legjövédelmesebb hivatalokat: azt mindenki tudja. Nem határozott nálok a hivattal járó terhek elhordozásának igen, vagy nem tudása. Övék volt a megyében minden állomás és hatalom, de talán az egész megyének földje is; mert, ha tőlök függött és lehetett volna, ha a törvény némelyeknek nem áll ellenökbe, minden erőt nagyon könnyen kerítnek kezökre, melynek elérésére legelőbb is a körülményeket számbavevén, hivatali hatalmukkal éltek vissza. Valamely erőszak keresztülvitelére midenkire ráparancsoltak. Kik önkényüknek nem engedelmeskedtek, kik az ők tekintélyeknek nem hódoltak, üldözték, azoknak fenyegető leveleket irtak, ha ez nem használt, megbizottjaik által rémitették. Mindenkit terrorizáltak, nyomor-gattak, kinoztak, uton utfelen arczul csapták, még talán halálra is vertek. Ezeknek megválasztások és helyeiknek elfoglalásuk után, nem volt kinek a sérelmet feladni: mert az alsóbb rendü politikai tisztviselőknök nagyobb részök egy kézre dolgozván, a fennebb levöknek mindent rosszul informáltak, azokat nem jól értesítették és csak azoknak deferáltak, tettek szerintek egyenességet és eszközlöttek hamis-ságból nem tisztaságot, mert az ügyet elismerök előtt az lehetetlen volt haem az igazságot az ők nézetük alapja folytán is csak némüleg igen kevés mértékben sem megközelítő ítéleteket: kik az ők megválasztásukban részt vettek, annak elősegítői voltak, s kiket jöhető alkalommal ismét újból felhasználni reménylettek. Most már, ha az ilyen egyénekkel szemben becsületes embernek igazza lévén, maga

igazságos ügyét megnyerni akarta, annak elvesztésében bizonyos lehetett. . .

Hiszem, hogy az általam most megirtak, sokaknak inyek ellen fog lenni, hanem kik nem tették, ne vegyék magokra. . . S akkor remélem, mikint egymás mellett jól megférhetvén, a béke közöttünk megmaradhat. Kik pedig a fondorlatokat elkövették, megérdemlik, hogy gaz tettök a világ előtt szemökbe mondosson azon reményben: hátha jobb lelkiösmeretek unszolására, a kisirtetek órái megcsendülvén bűneiket megbánva, jobb utra térendnek. De hagyjuk gaz működésüknek felszámíthatlanságát és folytassuk tovább a zászlóaljnak K.-Fehérvár körüli eljárását:

Az 1848 és 49-ki hadjárat folytán K.-Fehérvár alatt volt a zászlóaljnak legelőbb megpihenése. Szünet nélküli mozgása után, annyira várt és óhajtott megállapodása. Ott a horbándi malom melletti előőr-sen voltak az estéli tábori elbeszélések, egymás közti ingerkedések a multnak — a véghezvitt csatáknak szabad bírálata, azok becsmérlete, vagy dicséréte, — a gyöngébb harcosoknak — szelidebb vagy keményebb megtánadása, biztatása és bátorítása annyiban, a mennyiben mindenki azt magának kiérdemelte. Ott voltak értekezések a vár alatti helyzet elfoglalásáról, a vár őrizet mikinti elfogásáról. Okoskodások történtek és rajzok készítettek a vár bevételeéről. Mindenki az általa felvetett, állított és javasolt tervet akarta legjobbnak hinni, előtérbe léptetni, és ha kell érvényre juttatni; melyből kemény vitakozások, szóváltások, de nem kedvelenségek fejlődtek ki. Minden szóharcznak kedélyesség, egyetértés, legőszintébb kibékülés, jókedv és nyájosság lett vége; hanem aztán jövőbeni maguk alkalmazásuk rendje — és módja feletti surlódások, mint például: a legelső ellenség bármily nagy számból álló csapatainak kegyelem nélküli szétpal-lása, annak minden irgalman kívül harcz képtelenné tétele, már hevesebb tűzbe, keményebb szóváltásba, dühösöbbség indulatba hozta a jóra törő fiatal fogékony keblet. Tűz sugárzott mindenkinek szemeiből. A még egyik meggondolná, addig a másik erősítette, hogy az ellen-ségen tul fog adni. Egyik a másiknak a dicsőség diadalában, a csaták kivívásában legkevesebbet sem akartak engedni. A nemes büszke harcznak végehossza nem volt, s ha végződött: kezdődtek a számlál-hatlan sokaságu mesék, elbeszélések, az „ezer egy éjszakának“ történeteit tul haladó mendemondák, melyeket az idegennek kielégítő és elragadó örömmel lehetett hallgatni. Minden nap eleven színben, fel-lekesezés, elragadtatás — és képzelődésben mulatták magokat. A jó kedv önkéntesen következőn fogyhatatlanul jött. és soha sem hagyta el őket. A várnak vagy önkéntes megadását vagy kiéheztetés — vagy erő általi bevételeit tökéletesen hitték, mely irányban nagyszerű csaló-dásaikat csak később az oroszok bejötte után vehették figyelembe. Az erősségben elhelyezett őrkatonaság, a körülette működött, őt körülzárt magyarságot minden tul nyugtalanította. Az ott igen nagy mennyi-ségben főlhalmazott ágyugolyókból — és az ellentállás folytatására megkivántató hadikészletekből — naponta az alsó városra, és a vár

körül fekvő térségekre roppant sokaságban szórtak szét. A vár előtt elhaladt egyszerű gyalog vagy lovas honvédre három, négy ágyulövést tenni, kicsinynek tartották. Ott akkor a vár körül övedzése előtt járni csak nagy ügyelettel lehetett. A vár körüli erő működésének még igen kevés ideje volt hátra, mégis az orosz intervencióról nem lehetett tudni.

Vége felé járván a magyar nemzet küzdelme egész nagyszerű dramájának, itt a csak most erősoroltak után magokat igen sokan hamissan feltolt különböző czelokért küzdött egyéneknek különböző szereplése, eszembe juttatja: mikint elvül tüztem volt ki magamnak, az igazságtól el nem térni. Mindenkinck elkövetett cselekedetét, meny nyiben magának a becsültetést, vagy megvetést kiérdemelte, emlékezetbe hozni. És ugyanazért, habár én a zászlóalj csak általánosságban akartam érinteni, de nagyon szerényen elősorolván annak egész történetét miután még kevés mondani valóm van hátra nem tehetem: hogy az ottan működött több jeles egyéniségek között, annak egyik századosát Zeyk Ferenczet meg ne emlitem: ki a Károly-Ferdinánd nevet viselő ezred 48-ban Kolozsivárt állomásozó batalionjából, mint kadét őrmester, a 11-dik zászlóaljba ministerialis kinevezés utján egy ranggal fennebb hadnagynak léptetett elő, — s mint a zászlóalj első kinevezett tisztjei, a zászlóalj igen sokáig nagyon ügyes tapintattal, bánásmóddal és értelemmel egyedül rendezte, gyakorolta, tanította és vezette: mely által magának az egész zászlóaljban legtöbb érdemeket szerzett; mert betanítás, magok rendes és helyes alkalmazások, idő és körülmények felhasználása nélkül, a később bekövetkezett Erdély legnevezetesebb ütközeteiben kevesebb erélyel, ügyességgel és bátorsággal jártak volna el. Itt meg kell említenem, hogy Erdélyben a honért küzdő, vagy hont-védő csapatok között leghamarább a 11-dik zászlóalj esvén szervezet alá, igen sebbesen növekedett létszáma is, úgy, hogy augusztus havában, már nyolczszáz egy néhány honvédet számíthatott. Kiknek vezérletével azért kellett Zeyk Ferencznek oly sokáig küzdeni, hogy a seregredeknéli tiszttek, a nemzeti csapatoknál állomást elfogadni, még mindig vonakodtak, — s csak később october és november havaiban kezdették, helyeiket elfoglalni. Betelvéen a zászlóalj tiszttekkel, Zeyk Ferencz az első századhoz tétetett által, mely századnál, mindvégig, soha egy óráig is a zászlóaljtól távol nem levén, megmaradott. Minden ütközetben elől harczolt, hiven és becsülettel szolgált, magát nagyon kitüntette. Akkor viselt felső katona köntöse, összevissza volt lödözve, lyuggatva a nélkül, hogy ő maga egész táborozási idő alatt, csak egy sebet is kapott volna. Leereszkedő barátságos modorával, mindenkit megnyerni tudott. Bátor, értelmes, józan életü husz — huszonegy éves nagyra törő fiatal katona, és magát szeretettni tudó kedélyes egyéniség volt. Kit nem csak zászlóalja, hanem azon kívüli tiszt barátjai is sokra becsülttek. Hibát el nem néző pontos, szorgalmas, munkás és gondos katona volt.

VI.

Orosz intervenció. Bem menekülése. Dévai capituláció.

Az oroszok Beszterczét, Szász-Régent, Marosvásárhelyt, Segesvárt, Szebent Bem tábornok minden ügyessége, s haditaktikája daczára elfoglalván, mint a medréből kiütött ár, Lüders orosz tábornok vezérlete alatt Szász-Sebesnek rontottak, magok előtt üzven sergével együtt Bem tábornokat is, habár az oroszok az előtti napon augusztus 10-én Bem tábornok által Szeben alatt megverettek. Az oroszoktól szétüzött, és magának félszet vett magyar-hadsereg egyenként, páronként, tizenként, kisebb és nagyobb csapatokban, úgy a mint lehetett, legnagyobb rendtelenséggel, felbomolva és kiéhezve érkezett meg Szász-Sebesre, honnan Bem tábornok az erőt Beke és Stein ezredeknek átadván, nagyon csekély kísérettel Temesvár alá indult. Harmad nappal később jöttek az oroszok is.

A szebeni catastropha vagy csata megvesztése előtt csak kévéssel, a segesvári csatában augusztus 7-én Fehéregyháza helysége mellett felállítva volt, jól rendezett ágyugolyó által ejtetett el egy nevezetes orosz vezér Szkáriátin, melyre a fölböszült oroszok, az ottani magyar csapatokat szétvervén, a magát más nap reggelre összeszedett magyarerő Székely-Keresztúron, minden vezér nélkül áthúzódott, s Maros-Vásárhelyt néhány órai nyugalomra megállapodott. A vezérok elvesztése miatt még jobban fölböszült, nagyszámu erejökben bizakodó oroszok Fehéregyháza községén átmenvén, a megszalasztott és elért magyartáborban iszonyu pusztítást vittek véghez. Fehéregyháza még 1848-ban october 26-án az ott táborozott székelyektől véletlenségből felgyújtott, — ugyan azon évben — a császári-királyi hadsereg, a szászok és románok landsturmja közreműködésével — a gróf Hallerek ősi kastélyok kiraboltatott. A kastélytól távolabb eső csürkertheni gazdasági épületek érintetlenül hagyottak. Az uradalom örökös urai Ferencz és József grófok, mint a diszes család derék ivadékai, a hazának sokat szolgált, és fényes hivatalokat viselt ősök nyomdokaitól elmaradni nem akarván, hazafi kötelmeiket teljesítendők, ezen rablás ideje alatt távol az ősi fészektől táborban voltak. S midőn később a dolgok megszünte a zaj lecsendesülése, a kedélyek megnyugvása, és féligmeddig kibékülése után, vandal módra összevisszarongált és pusztított birtokaikat kezökhez venni akarnák: a haza ügye szolgálatában minden érdek nélkül tett fáradozásaikért, mint Felség sértők és hazaárulók, nagy kiterjedésű jószágaiktól megfosztatván, bebörtönöztek, hol a fenyegetés, bántalom, lenézés, kinzás és lelkifájdalom minden nemeivel találkoztak, a nélkül, hogy a nemes érzelmű és háttározott lelkületű büszke önértetű grófoktól vallomás útján valamit kicsikarni lehetett volna. Később a Bach és Haynau kormányainak megszüntével, a Schmerlingféle valamivel szelidebb igazgatás állván elő, a sokat szenvedett grófok, szabadon bocsáttattak. Összevisszarongált — és a kormány rossz gazdasági kezeltetése miatt kisoványo-

dott birtokaikat kegyelem után nagy hajjal visszakapták. A sok nyomort és kedvetlenséget kiállott, de megaláztatni nem tudott grófok, családi és birtokaikat ismét elfoglalván, ma, mint családot alkotó igen tiszta érzelmű igaz hazafiak, a tisztelet, becsület, szeretet és barátság legkedélyesebb megnyerő és igen vendégszerető, legjobb társalgó emberei közé tartoznak. Kik az 1848- és 49-ki fényes, de oly gyászos kimenetelű nemzeti harczban, a haza megmentéséhez tanácssal és pénzzel nem kis mértékben járulván, erkölcsi és anyagi erejük egész súlyát, ritka hazafi érzülettel, és félni nem akaró bátorsággal vetették mérlegbe, melynek később díját a csak most említett szenvedéseikkel, és több éveken keresztül minden fekvő vagyonuk ideiglenes elvesztésével, gazdagan fizették meg. . .

A segesvári csatában vészelt el a nemzet kiszámíthatlan kárára, a magyar költők egyik legnevezetese, Petőfi Sándor. Ott a segesvári csatában Hejjasfalva irányában, az ellenség üldözése miatt kész akarva utat tévesztve, egy náddal takart lápos ingoványos, sülyedéssé helyen, estvéli homályban hullott le lováról s találatot meg Bem tábornok is. Ki azután később három huszár által a büszhődt mocsárból kiemeltetvén, Székely-Kereszturra vitetett. Kereszturról kevés megállapodás után a sárból kimosokodván, a vert tábor után Maros-Vásárhelyre ment, — honnan Segesvárnál keményen megveretett táborral együtt Szebennek indultak, az ott kapott oroszokat Szebenből kiűzván, Szebent bevették: de más nap Lüders orosz vezér egész táborával Szebenhez érkezvén, új küzdelem fejlődött: melyben Bem tündöklő hadvezéri talentuma egész súlyával, hámulandó hidegséggel, nem csak Szeben alatt és körülötte, hanem benn a városban is minden tért, pontról pontra védelmezvén, a legdühösebb és elkeseredettebb utca harczba elegyedett: mely véres utczai küzdelemben, Bem harczosainak életüket nem kímélő szokása szerint, hátrálni nem akaró makaczsága miatt, nem csak a magyar hősök gyilkoltattak, hanem az oroszvezérlét előre rohanó emberei is halomra lövettek. Minden számítás, kitartás és helytállás mellett, a megfélemlített magyarság Szebenből kitakarodván, csak a harcz elvesztése és városbéli kivonulása után nagyon későn Szebenben kívül vette észre, a hozzá képest mérhellen kiterjedésben szemlélhető oroszorosz sokaságát, melynek látásával aztán lehangoltsága annyira fokoztatott, hogy a szétszórt, megzavarodott magyar-csapatokat, többet Szász-Sebesig megállítani, és összetartani nem lehetett.

A szebeni zavar és veszteség után a 11-dik zászlóalj K.-Fehérvár alól a vár körülövedzésére rendelt több erővel együtt — Szász-Sebesnek rendeltetvén, éjféli után mindjárt K.-Fehérváron felül a Maroson átvért, csak átkelésre használt fenyűgerendákból készített hidoláson hajnalban a várból kitört katonaság háborgatásai között iszonyu tolkodással átkelvén, Szász-Sebesig vergődött. Szász-Sebesen kívül az országuton találkozott a Szebenfelől jövő orosz erővel, melyet szinte egy posta állomásig Szerdahelyig visszahátráltatott, — s midőn reggelizés végett megtelepednék, újból jöttek a vidéket előzönlött, nagy sokaságu

orosz csapatok minden ponton a legénységet nyugtalanítandók. A zászlóalj mindaddig tartotta a tüzet, míg egy futár által tudtára adatott, hogy Szász-Sebessel átellenben Péterfalva felől — Petersdorf — nem csak a zászlóalj, hanem az egész vert tábor kozákoktól körülfogva levén, alakítson tömögét, s az egész tábor^ofedezve — Kenyérviz, Benczencz és Szász-Városnak huzódjon. Itt a zászlóalj orosz lovasság, kozákok és gyalogság által többször megtámadtatván, ha elszánt bátorsággal nem harczol az egész megrongált kised magyar tábor szétverve és elfogva van. Az üldözés a kenyérvizi postáig tartott, honnan az ellenséges orosz csapatok ismét Szász-Sebesre visszavonultak, azon okból, mert az egész két magyar hazában tervelt, egybekötött, folytatott és általok végrehajtott hadmozgalmak mikinti állásának — az egymást minden felől értesíteni szokott előnyomuló, vagy hátráló seregek vezérei tudósításainak — hiányával levén, gondoskodniok kellett, nehogy összevágó hadiműködésök elsietett legyen, miért várakozni jönak látván, egy kevés ideig, egy, két napig lépéseket tenni, még nem akartak.

A visszahuzódott orosz ellenerőnek Szász-Sebeseni megállapodása és rövid ideig történt pihenése alatt, a K.-Fehérvár őrizetére rendelt véderő parancsnok a hajlott koru és reszketős fejü Augustzt, a vár őrzésére keze alá adott, jelen volt katonaság egy részével, mert más részének a vár védelmére vissza kellett maradni — az oroszokat Szász-Sebesen üdvözölni kötelességből kifolyó tisztességes dolognak, illőnek és czélszerűnek látván, más nap reggel nagy örömek és hízlegések között tisztelejét megtette, mely alkalommal a várban véghezvitt hőies maga ellentállása — és védelméért, az oroszok — és osztrákok által nagy dicsérettel halmaztatott el.

Mig Szász-Sebesen az oroszok, osztrákok és várbeliek közti kölcsönös szerencse kívánatok és üdvözetek folytak, az alatt a vert magyar hadsereg Piskinél megállván, midőn épen arról tanácskoznának, hogy az ellent bevárva, kisirtsenek ismét szerencsét még egy a piskii hidnál leendő februári harcchoz hasonló második ütközet kiállítására, reménytelenül a dévai vár vigyázatlanság, ármány — vagy elfizetés következtében légbé repül, melynek tompa, hullámzatos lassu moraja, föld alatti rémületes mély hörgése és az egymást üző, iszonyu vastagon gomolygó füst oszlopoknak rettentő hatása, a várost remegésbe ejti, Piskinét a tanácskozást megbontja, — gyanu, boszonzkodás, félelem és kétségbeeséssel töltvén el a kedélyeket, a táborat azután teendőikben megakasztja. Az oly hirtelen jött, reménység felett esett szétrobbanásból a tisztek okulni nem tudván, minden további számítás gondolat — és czélnélkül magukat a sorsra bízva, a táborral együtt Dévának huzódtak. Déváról, Laposnyak, Lesnyek és Dobrának tartottak, hol állomást vevén, azon reményben állapotok meg, hogy ha Bem tábornok Magyarországról magával erőt hozand, még egyszer az oroszokkal ütközetet kisirtendők, térjenek vissza Dévára. Annyi hánytvetett gondolat és tusakodás után, az előbb biztatott és megcsalt sejtelem, csak hamar eloszolván, a később gyanított de még nem

egészen bizonyos hír, Görgey fegyver letétele, valóságnak mutatkozott.

Ugyan is: Bem tábornok minden erőnélkül Temesvár alól azon hírrel érkezett meg, hogy a magyarországi haderők tábornokai — Görgey vezértábornok árulást követvén el — a fegyvert lerakták. Ezen mindenkit lesújtott és elkomorított hír, rémülésbe hozta az egész tábornokot. Egyik az orosz, másik az osztrákot, harmadik Görgeyt, negyedik magát a sorsát átkozta, a bekövetkezett csapásokért. Ha ezen szabadság harczat részletezni akarnók, egy mással oly ellenkező elemeket, különbnél különbféle gazságokat, árulásokat, csalásokat, rablásokat, ezen szabadság harczhoz nem érdemlett csapásokat és a nemzet kárára legnagyobb véngromlást előidézett eseteket kellene regisztrálnunk, hogy azoknak napfényre jötte által a jobbák és becsületesebb hazafiak lelkiülete, nem csak akkor, hanem most huszónhárom év eltelte után is, nem hívén többé becsületben, erkölcsiségben, igazságban és isteni gondviselésben, kétségbe kellene hogy essen. De nem lévén célom az elmúlt és elhalt gaztetteket, mert az ördög soha sem szokott alunni álmaikból visszaidézni, hanem szeretném inkább azokat örökre a feledékenység homályába süllyeszteni — és békét hagyni, hogy fetrengjenek soha fel nem támadható gaz helyeiknek mélységökben. Hogy alügyük azon kínzó, nyughatatlan örök álmat, mely nekik a gondviselés Istene által büntetésül szabott ki. Nincsen célom az ottan szerepelt egyéniségek neveit felemlíteni, elkövetelt gaz tetteiket nyilvánosságra hozni, annál kevésbé kérdőre vonni; mert tudom ugy is, hogy lelkiismeretök furdalása fogja őket egész élükben át nagyszerűen kínozni, s a nemzet hatalmas átka folytonosan követni. Nincs célom a hazaárulóknak bűneikért megérdemlett büntetéssel felelni, hisz az ők bűneik nagyságához képest, az ők részökre, a világ minden összes bünfenyítő codexeiben, az emberi ész magasztos elméletének felfogása, nem fedezhetett fel kigondolható törvényt, nem találhatott fel elegendőleg kemény szabályt büntetésökre, mert azoknak megfenyítését, érdemlett jutalmok elvevésését, az isteni erős gondviselés magának tartotta fenn. . .

Dobráról a tábor Dévának visszahuzódván, Bem tábornok összehívatta a tábornoki tiszteket, még egyszer és utoljára kérdést intézett hozzájuk: „ha akarnának-e harczolni, az orosz erőnek ellent állani?” A feleletet nagyon könnyen előre tudni lehetett: „Mikint demoralizált, és eléhezett legénységgel különösön akkor, midőn a táborbeli elszökések napi rendben vannak, ha mindjárt a tisztek között az akarat meg is volna, de oly nagy őszpontosított orosz és osztrák-erő ellen — harczolni nem lehet. . .

A tisztek által adott felelet, mind egy szóig nagyon igaz volt, mert a tábor egész ereje Szász-Sebestől fogva — több mint hét napi időköz alatt — rendes élelmet kitől sem kapván, az éhségtől üzelve pityókával, sült törökbuzával, s hol, mit kaphatott: mindenütt harácsolásból, requirálásból tengődött. Pénz fizetésről legkissebb emlékezet

sem hallatszott, de szükség sem volt rá; mert a tábor előtti tér, hova tovább mind összebb keskenyedvén és szűköbbre szorulván, már pénzzel is valami élelmi czikket megakasztani, vagy beszerezni sok fáradság, utánjárás, előrelátás, nagy ügyesség és baj után sem lehetett, mert semmiből valamit előteremteni, lehetetlenséget véghezvinni, kinek sem állott hatalmában. Mindezekről hamarább, mikor még az út elzárva nem volt, maga idejében kellett volna gondoskodni: nem, midőn már a gyertya vészthozó, homályosan pislagó világának utolsó sugára is félenkén lüktetett elő. Tisztán és világosan lehetett látni, mikint ezen irányban a cél elérésének előmozdítására, legkisebb ügyekezettel sem fordított. Az élelmező biztosak magok menekülésével, összeharácsolt és gyűjtett vagyonuk elhelyezésével tusakodtak, nem pedig élelmi szerek bevásárlásával foglalatoskodtak. A sok éhezés erőtlenné és bizalmatlanná tette a tábort, még is bármily irányban, előre egy mint hátra, szakadatlanul nagy meneteket, gyors huzódásokat kellett megtenni. A sok töpröngés, kinlodás, egymással zavargás, lelket megfárasztó, szívet marcangoló, testet, egész alapjában megrendítő külömbféle rémes gondolatok, egymást folytonosan üzvé, a kedélyeket lehangoltak, s minden felől borzalommal, nyugtalansággal és félelemmel hálózátkörül. A zavar ily nagy és legmagasabb szédelő tetőpontján, az értelem tompulni, a lélek gyengülni, a szív lankodni kezdett. Semmi biztost, semmi enyhítőt, de még csak gyaníthatót sem lehetett kiaknázni. Egy felől töredezett árnyalakban a csak hirtől hallott, de soha sem látott orosz kancsuka, más felől főbelövés, bitófa, vagy legkedvezőbb esetben — az osztrák börtön legsötétebb mohos falai, minden lépten — nyomon mutatkozván, rémesen tünnek elő. A mondottak, vagy elősoroltak, egymás után — és apadhatlanul következők, mind oly megtörtént dolgoknak látszottak, melyek a honvédet minden oldalról lehangolták. Jól látták, hogy mindenütt bár merre tekintsenek, ellenség által vannak körülvéve. Tudták hogy elől orosz, hátul osztrák, s még e felett a románság zöme által legvadabb és dühösebb vidéken Hunyadmegyében, legnagyobb veszedelemnek és üldöztetésnek vannak kitéve. Tudták, hogy igen messze, távol vannak elszigetelve a hazaföldje magyar ajku népeitől, kiktől, ha segítséget nem is várhattak, de félrehuzódások — nem ellenség között — könnyebben eszközölhető lett volna. Tudták, hogy a hadjáratnak vége felé járnak, ugyanazért igen számosan nem csatáról, hanem menekülésről gondolkodtak, melyben sokan céljokat el is érték: habár nem kevesen közülök — a tábortól, a rendes fegyveres erőttől menekülni, megszökni akarván — a románok által agyonverettek. A magyar hadseregtől menekülni, megszökni nem akart megmaradottak, ismét tudták, hogy többé a választás hatalmokban nincsen, hanem vagy fegyver lerakás, vagy dicsőséges halálnak néznek elébe, más egyéb közvetítésnek helye, még csak képzelhető sem lehetett. És így kényszerülve érezték magokat akarataik ellen is valamelyikben megnyugodni a két rossz közül a kisebbet választani, a romlásnak nem akarva is elébe menni.

Most már az egészen még meg nem romlott, menekülni nem akart, megmaradott vert hadsereg, mintegy önbizalmát veszítve, legnagyobb fájdalomtól leveretve, iszonyu habozás között csak nem kétségben esett gyötrelmében és a teendőkre magát elhatározni egykint sem tudta. A minden felől ingerült sereg, csak rosszat, szerencsétlenséget, a honvédnév megbecstelenítését hitte, látta és tapasztalta maga körül, pedig még eleven emlékében volt annyi csaták meggyezésére, annyi győzelem dicsősége, csak az előtt nem rég mult férfias bátorsága. És most oly sok küzdelem, erőmegfeszítés, egész odáig kitartás, és nagy áldozatokkal nyert diadal, mind hiában vala, ... Azokat maga előtt mind megsemmisülve, mind elveszítve látván, duló lelke erős fájdalmát, legforróbb szive vérzéséből eredett kínos és sajnó érzelmét leküzdeni, egykint sem tudta. Az előtte mindent összeontó, mindent megsemmisítő, és szétromboló kétségben esés harcza, a megtörténteket nagyítva adván elő, önmagával annyira küzdött, hogy a lelkében keletkezhető reménynek még csak legkissebb homályos, éltető szikra sugára is széttörtetett. A kedélyek annyira föl voltak korbácsolva, mikint az eszmélet szinte azon színvonalán állott, mely után még csak egy rosszul számított lépés, egy homályos gondolat, s az emberi elemén az örjöngés diadala szokott hatalmaskodni. . . . Lehetett-e aztán csodálni? ha a baka fegyverét, a huszár kardját rontotta el, s készakarva törte szét, a tűzér ágyuját sirva szegeszte be, s tette árthatatlanná, azon öntudattal: hogy ha ők ezen tiszteletet parancsoló fényes eszközöket, melyekkel annyi dicsőséget arattak és vitytak ki magoknak többé nem használhatják, azokat használni mások se tudják.

Az előbb tett kérdésre és a tisztekről fennebb nyert feleletre, Bem tábornok Zadvarniczki alezredesnek azon parancsot adja: hogy fél óra alatt az olasz és lengyel csapatokat összeszedvén, legyenek készen az indulásra, — a tisztek közül is azokat, kiknek vele menni akarattjuk van, szívesen fogadja. Beke ezredes, a tábor más részével úgy, a mint jobbnak látja, a fegyvert az ellenség kezébe lerakván, kapituláljon.

Bem olasz és lengyel csapatoktól kisírtetve, Dobra felé visszaindult, Laposnyak és Lesnyek között balra az erdőbe betért, hol egy román egyén az előre kialakodott és drágán megfizetett díjért — szekérral és két tehennel reá várakozván, szekérbe ültötte, mindenütt erdős helyeken keresztül a vele volt kisirettel, együtt — szinte Fehértemplomig vitte. Fehértemplomnál a két magyarházból menekülni szándékozott oda tolult erővel, s annak fejeivel találkozáván, a határt elválasztó Dunán túl Töröfköldre lépett, s azzal nagyszerű feladatát, ha nem is tökéletesen úgy, a mint akarta bevégezvén, a magyarföldtől, a hazának még itthon maradt, vele harczolt egyéneitől, már azelőtt még Déván bucsut vévén, örökre elszakadott. A távozás perczei — idő nem lévén — sietve történtek, de azért emlékezetesek maradtak soha el nem feledhetők és meghatottak voltak. A borus kebel érzelméből jött némelyikkeli kétség, arra tett egy, két szóvallás, az

arczél szünteleni változatai, mint a szív és belső fájdalomnak legjobb és legkinyomatosb lüköre, nagyon sokat és erős belső küzdelmet árukt el. . . Beke ezredes, a tiszték személybátorsága és vagyonzbiztonsága ígéréte feltétele mellett, Déva előtt Lüders orosz tábornoknak az erő más részével kapitulálván, a feyvert augusztus 18-dikán 1849-ben lerakta.

De Lüders tábornok által tett és adott feltételek, a feyvert átadásban még mind teljesületlen voltak, melyben előbb vagy később minden elleuetés nélkül át kellett esni. És most csak nem ájultan, fél halva kezdődött, vagyis a tábor egész erejének minden tagja által egyenkint, elkerülhellenül következett a kedélyeket fellázító, legborzadalmasabb cselekvények egyikének legnehezbike: a feyverátadás, vagy lerakás véghezvitele, — melynek körvonalozás, leírása vagy ecsetlése hatalmasan kívül állván, azt megkísirteni nem bátorkodom, arra magamban elegendő tehetséget nem látok. Azt előadni nem, csak gondolni és érzeni lehet. Azt, ki jelen volt, sem tudta megfogni, bár ha maga körül mindeneket véghezvitteknek és megtörténteknek lenni tapasztalt. Mindenki szerette volna hinni, hogy a látottak és tapasztaltak nem igazak, csak állomhoz hasonlók. Itt annak előadásában minden lépten — nyomon kivihetellelenséggel találkozunk. Itt vége a kényszerítésnek. . . Itt nem lehet erőködni. . . Itt minden számítás megakad. . . A hang remegve elnémul, nem bir többé semmi érthető szavakkal. . . A toll kiszárad, ellenszegül és nem rajzol. . . Az ész alárendeltje a gondolat, megtagadja köteleltségét. . . Az értelem elfogul és megáll. . . A szív erős megható bánatában érzételessenél válik, ellankad és nem sír. . . A lélek mindezeknek büszke koronája és hatalmas királya, nem tud akarata és birodalma fölött rendelkezni: uralkodásának egész rendszere összeomlik, s a fejtelenségság szédelgő uralma alatt — a feyverek Déva előtt a város végén, féligmeddig tisztelgés, vagy elmenettetés alkalmával. iszonyu erős belső küzdelem, könyzáport özőnlő sírás, jajgatás, szitkok és dühöngő átkok között, a kényszerűség előtt még mindig meghajolni nem akaró tábor ereje által, halomra hanyottak . . . melynek végeztével, a mélyen sebbzett erős duló fájdalomtól környezett legénység minden csapatai, oroszok és osztrákok szuronyaitól körülvéve, ki nem mondható, lelket rázó érzelmek és gondolatok, sok gunyolodás, vexálás, kínzás és üllögök kíséretében, minden nyugvás és megállás nélkül Szász-Város, Károly-Fehérvár, Szász-Sebes, Szerdahely és Nagy-Szebennek hurczoltottak.

Ezen cselekedetre szavakat nem találó iszonyu durva kegyetlen bánásmod után, minden személybátorság és vagyonzbiztonság ígéréte feltétele biztosításának ellenére, a legénységtől különválasztott táborbeli tiszték, orosz és osztrák fedezet alatt Szebenbe vitettek, hol a szász szomszédok által nagyon gorombául fogadtottak, lepökdöstettek, Kossuth kutyákanak nevezetettek, szóval a legembertelenebbül, sok méltatlansággal illettek.*) A legénység az altisztekkel együtt K.-Fehér-

*) Ezen leirással, mint előre bocsátottam, csak a megtörtént igazságnak tartoztam, de koránt sem honom egyik testvér nemzete, a szásznemzet iránti gyü-

várta vitelvé, mindaddig K.-Fehérvárnál szabad ég alatt maradt. míg a tisztek Szebenben, a legénység és altisztek K.-Fehérvárt, kik alkalmasok voltak, az osztrák hadseregbe besoroztattak, hol, míg a miveltebb osztrák tisztek alatt emberies bánásmódban részesültek: addig a más résztől, kik a magyar ellen viseltető ellenszenvet még legyőzni nem tudták, egész megszabadulásokig üldöztettek. A nem alkalmasok félévi fogság és kínzás után haza bocsáttottak.

VII.

Lovasságról. Gyalogságról. Ágyukról és az erdélyi magyar-hadsereg fővezéréről, Bem tábornokról.

Bevégezván a 11-dik zászlóalj — és azzal kapcsolatos erdélyi hadjárat történetét, hátra van még az egész hadjáraton jelen volt külömbféle osztályu és rendü lovas, és gyalog katonaságnak a cél elérésére külömbféle eszközökkel működött hadműveleteit, magyar szempontból még egyszer recapitulálnom, újból eszméletbe hoznom: s legelőbbször is a zászlóaljtól megválhatlan — csak nem az egész hadjáratban a zászlóaljat mindig szorossan követő — Kolozsvárt alakult Kossuth huszárokról, mint a zászlóalj melletti rendes lovasságról, valamint szöllanom:

A zászlóaljat környező ezen lovasság, a több ujonczlovassággal együtt, a hadjárat közepe felé már annyira fejlődött, s rövid idő alatt eszközlött szorgalma által oly hirtelen véghezvitt merész fordulatokat tett: mikint bármelyik harczedett és régibb időktől fogva gyakorolt lovaságnak sem vált volna szégyenére. Az ellenségnek több éveken keresztül kitanult lovasságával minden időben bátron szembeszállván, mint nyertes akarhányszor a csatáterről diadallal tért vissza. A lovak eleinte rosszak s tartásuk oly elhanyagolt állapotban voltak, hogy azoknak használható szolgálat — képességekről mindenki kétségeskedett. Nem volt azokhoz semmi remény, hogy valaha ellenség előtt még csak megállani is tudjanak. Nem semmi bizalom, hogy velek tekintélyes csalát vivni lehessen: már pedig, ha Erdélyt visszafoglalni elhatározott volt az akarat, mindenek felett előhaladás volt a legfőbb föladat, melyet elérni sok áldozat és csak tartos győzelem után lehetett. Kevés idő múlva a csucsai állomás elhagyásával, a lovak hova tovább mindinkább épülni és annyira jóvulni kezdettek, mikint a bőséges étellemmel ellátott császári lovakkal a versenyt nem csak kiállani, hanem azokon már tultenni, s rajtok győzedelmeskedni kezdettek.

A lovasság miveltebb része, rendületlen határozottsággal állott egy kiüzött elv kiküzdése mellett, és annak mindegyik általi elfogadásában bizonyos volt, melyet minden elébe gürdült akadályokan magát tultéve, keresztül akart vinni: restelvén a gyalogságtól bármi tekintetben is hátra maradni. Ezen elv, vagy akarat hamar nem sike-

---

löt, rossz akarat, vagy ingerlésből tettem: midőn most, ha egyetértést és tökéletes kibékülést akarunk, a recriminációk teréről vissza kell lépünk. . .

rülhetése esetében, magát mindaddig folytonosan gyakorolni elhatározta: míg előbb vagy később czélja tökéletesen elérve leend. Kitartása és alhatatossága, az ellen lovás ereje rendszabályainak tanulmányozásában győzött. Érzette honfi azon kötelezettségét, hogy neki az ellen lovasságával — minden áron ép úgy, mint honvédgyalog bajtársainak az ellenség gyalogságával — szembe szállani és megmérkezni kell. Jól tudta, hogy lókitartásban és gyakorlatban a tulsuly az ellenségé, de érzette azt is, hogy a bátorság, élénkség és ügyesség az erkölcsi erőben sokkal alantabb állott ellen lovasság felett, az övé. Ezen három általa erőssen hitt feltevésre alapította minden reményét, bizalmát és hitét. Mely bizalom eleitől fogva végig, kissebb vagy nagyobb mértékben, de mindig győzelemre vezette őket. Ezen győzelem, a lovasságat fényes pályáján nagyon csodáson és hihetetlenül követte, s mindvégig, az oroszok bejöttéig szakadatlanul szerencsésen is kisírte, mely nyert előnyek miatt aztán nagyon büszke önérzettel, és virgoncz módra eviczkelődött lován. Egyik állomásról a másikra, honvédgyalog bajtársai előtt sokszor hamarabb érkezvén meg, azonnal a kitűzött, elért és elfoglalt helyen kezdte, folytatta a gyalogsággal szemben szerény élczeskedéseit, vagy is inkább a már természetévé vált kedélyességét mindig tovább űzte: hangsúlyozván különösen és éreztetven az általak közönséges névvel nevezett bakákkal, mikint ők nem gyalog, hanem lóvan járnak, s hogy ők az államnak legdrágább és legbecsesebb katonái lévén, jobban becsülendők és inkább megkímélendők, mint mások. Ezen mások alatt többnyire a 11-dik zászlóalj baka-sága, élczeségből azért érintetett, mert azokhoz legbátrobbaak voltak, mint hogy Kolozsvárt velek egy tanfolyamat jártak, s ha a kiszabott órákon jelen voltak, hallgattak és tanultak. Velek együtt soroztattak vagy önkéntesen lettek az előbb csak játéknak, fénynek és disznek használatára előállítatni hitt — fegyelmetlen, gyáva, de később az europai continens által bámult honvédgyalog — és lovas katonákká; melyből azonban koránt sem akarom következtetni, hogy a magyar már kicsiny számánál fogva is, egyedül egy magára, minden körülmények között megállani tudjon, mert jelenleg oly idöket élünk, melyben a magyarnál ötszörte nagyobb számból álló fényes és müvelt nemzetek sem tudják önjerejökön akaratjukat kiküzdeni, de mint hogy ezzel a csak most, nem rég mult történeli igazságnak tartoztam, emlitenem kellett. . .

Ilyen és ezekhez hasonló ingerkedések gyakran fordultak elő, hosszasan tartottak a nélkül, hogy abból a külömben mindig jó barátságban éit, kétféle — lovas és gyalog osztályu — katonaság között — harag fejlődött és következett volna. Söt ellenkezöleg, az egyetértést megtartották, mert a háboru folytatásában — az ágyuk bömbölései és fegyverek ropogásai között, a győzelem megejzhetésére védelemben úgy, mint bátorságban, barátságban úgy, mint hűségben, egymásra voltak szorulva. Föltünt azonban mégis a lovasságban egy kis hiuság, és a csak kevésbe őket figyelmesebben vizsgáló, észrevehette: mikint a 11-dik zászlóaljat környező honvédlovasság sokat ad arra, hogy ő a világ legelső katonája közé számíthatja magát. Észrevehette, hogy

ezen most leleplezett és körülírt magok felőli hiedelmek szokások, magok alkalmazásuk és egy kis férfias büszkességgel vegyített gög, nem csak a 11-dik zászlóaljot követő Kolozsvárt alakult lovasságnál, hanem általánosan minden lovas századoknál, az általak ismért gyalogsággal szemben, nem kevés mértékben mutatkozott. De ezt nem kell csodálni, mert valamint minden europai hadseregnek, úgy a magyaré-
nak is diszét, és fényét öltözetben úgy mint fegyvernemben, a lovas-
ság tette: s határozottságban úgy mint győzelemben, a gyalogságot
nagyan sokat segítette, melyet a lovasság igen erőssen érezvén,
büszke is volt rá, el annyira: hogy azért őt hibáztatni is lehetne, ha
ezen irányban, annak felsőbbtségét mindenkinek, még a roszakaratuaknak
is, elismerni nem kellene.

Ennyit — az akkori időben Erdélyben működött magyar lovas-
ságról megjegyezni, nem csak köteleességemnek, hanem szükségesnek
is tartottam, mert a 48-ban kezdett. 49-ben folytatott és végzett
csaták vagy ütközetek eldöntésében, hogy a lovasság nem dicstelen
szerepet játszott, az akkori ütközetekből nagyon kitetszett, igen nagy
része jutván a harcok alatt vívott. és nyert dicsőség diadalában.

Az erdélyi hadjáratban másodszer az ágyuk szerepléséről kellene
még valamit mondanom, hogy nézetem szerint egész erdélyi hadjárat,
kicsiny mértékben constátálva, megállapítva legyen, és az ágyuknak
használatát, a jelenben igen nevezetessé vált ágyucsaták működésénél
felmutassam, de igen kevés ágyuja levén az erdélyi magyar-hadsere-
nek, ágyucsatákról még csak emlékezet sem lehet. Bem legnevezet-
esebb két ütközete Piskinél és Megyesnél volt. Nyolcz ágyuval igen
nagy ágyucsatát, legkevesebb csak nem mindig negyven ellenséges
ágyu irányában huzamosan folytatni, nem igen lehetett; mert hol több
ágyu van felállítva, azok által a kevesebb, hamarabb használhatatlaná
tételhetik, és ugyanazért hamarabb is lefoglaltathatik, ép úgy: mint a
vizaknai ágyucsatában Február 4-én Bem tábornok 12 ágyuja — a
felesebb számbani ágyucsoport által — előbb elhallgattatván, lefoglal-
tatott, mely ágyuk később Szeben bevétele után, benn a városban,
mind megtalálottak. Ezen alkalmal több ágyuk és nagy mennyi-
ségü harcban használható apróbb fegyverek, löpor és golyó készle-
tek, legjobb időben estek a magyar-hadsereg kezébe, mely ágyukkal
Bem tábornok magát — a harmad nap mulva Szebenbe visszatérő és
Szebent ismét visszafoglalni akaró báró Puchner Antal erdélyi ve-
zénylő tábornok ellen — márczius 13-án 1849-ben hatalmasan védel-
mezte.

Igaz, hogy az ágyukat az előre kitüzott czéleléséhez jó rend-
ben tartani, azokkal sebessen bánni tudni, azokat kellő időben ren-
dezni és felhasználni, kevés vezérnek adatott több tehetség, mint épen
Bem tábornoknak, — s hogy sokszor az ágyuk az erdélyi csaták
folyamában, Bem tábornok kezei között nagy előnyöket mutottak fel,
elvitázhatlan tény; de tagadhatatlan az is, hogy az erdélyi csak nem
minden legnagyobb és legkisebb ütközetekben, a győzelmek és minden
győzelemre felhasznált előnyök, mindig szuronytszegezve roham által

érték czélt, eszközöltek diadalt és az ellenség embereiben okoztak megfizethetlen károkat.

Mi haszna lehet azonban egy nagy eldöntő ütközetben, az ágyuk és szuronyok működésének? azt a csak most mult porosz-francia hadjáratokból mindenki világosan láthatván, igen könnyen felfejteni lehetne: hanem azoknak szorossabb és magasabb szempontból veendő bírálatát ahoz értő és abban jártos, azzal bánni képes szakértő egyéniségekre bízom, minthogy én csak az 1848- és 49-ben szemmel látott, tapasztalt, véghezvitt, és megtörtént ágyuk — és szuronyokkal vivott csaták és ütközetek eredményéről akartam szólni és azokat részletezni, hogy ez által a magyarnemzet Királyhágon innen eső részének hadjáratait — annyiban a mennyiben azok a 11-dik zászlóalj hadműveleteivel kapcsolatban voltak és ezen hadjáratokból eredett erkölcsi és anyagi vívmányokat mutattak fel — meghamisítatlanul és a mult idők mohából, a messzítávból kiemelve, mint tisztán visszafénylő sugárt adhassam át az utokornak, mert ezt ígértem munkám kezdetén. Ez hazafi kötelességből kifolyó fírodazásomnak feladata, s ettől távozni bármily irányban érdek vagy ígérlet reménye kecségtetésért sem akartam.

Leírván az erdélyi 1848- és 49-ki lovasság hadműveleti történetének — és az Erdélyben volt ütközetekhez tartozott ágyuk működésének vázlatát, most már, hogy hálátlansággal ne vádoltassam: a hazájától kiszenvedéseiben idegen földön, igen távol Aleppóban 1850-ben a török bíródalomban — hol a magyarnak is annyi gyász emlékü nagy emberei örök álmukat alusszák — jobb létre szenderült nagy halatról, Bem tábornokról, az erdélyi magyar hadsereg tüzelkü fővezéréről, az annyi viszonyokan átment lengyel-nemzet ostrolenkai hősről, a magának szép és nagy multat szerzett igazságos emberről, a tiszta nemes keblű és magas lelkületű hazafiról, kell megemlékeznem:

Bem tábornok, mint hazájaért kimondhatatlanul rajongó egyéniség, Dembinski Henrikkel az 1830- és 31-ki lengyel küzdelem nagy hirre emelkedett fővezérével, azon reményben lépte át a magyar bírodalom határát, mikint a magyar szabadságharcz bevégeztével, szerencsétlen hazája Lengyelország sorsa is elötlért képezvén, a legközelebb adandó alkalommal nem fog kimaradni azon számításból, mely a győztes magyar hadak közreműködése által — annak felszabadítását fogja eszközölni. A kortársait tulszárnyolt magas röptű hazafíró Bem tábornokról el lehet mondani, hogy az 1848- és 49-ki időszaknak az igen kevesek között — legtisztább érzelmű és egyenes jellemű hadvezére levén, sem a kormányt, sem a népet, sem körülötte működött harcossait, mint mások — megcsalni nem akarta, mert jobb sugállata rávenni nem tudta, s tiszta lelkiismerete aljosságot elkövetni nem engedte. Bem az igazságos embernek, a nagyralőrő férfinak és hazafinak, ritka és sok tapasztalatoan át megtisztult őszinte becsületességnek gazdag ismeretekkel telt példányképét fényesen és tisztelre méltóképen, mindenkinek bámulatára nagyon kielégítőleg mutatta

fel. Kinek egész élete sajkája — a nyugtalanság, hányottatás, remény és küzdelem tengerén ide s tova löketvén, hol leszüledett, hol fel-emelkedett, de csodás működéssel mindig az egyenes utat követvén, megtörhetlenül és magasan lebegett azon irányú felé, mely a nép boldogító eszmét foglalja magában, — de a mely nemes lelkének — hogy célját elérni nem tudta — csak fájdalmat okozott: örömet és megnyugvást, egy helyütt sem adott. Kinek feledhetlen szeretett emléke, a magyar nemzetnél őszinte tisztelettel és lélekemelő felmagasztaltsággal kell minden időben, hogy megemlitve legyen. Kinek tisztán világitó fényes szelleme, nem csak maga körül működvén, hanem több időkre, mindent megelevenítvén, századok hosszú során kell, hogy álltorjen, hirdetvén hazájának, minden nemzeteknek, az összes emberiségnek, azon felséges, magasztos és boldogító elveket, melyek a világ műveltebb népei által elfogadott alkotmányos szabadság és igazság alapján, a társodalmokat előbbre viszik, és jobb létre emelik. Kinek rövid földi pályáját, a bölcső és koporsó közötti keskeny és rövid úrt, véghetlen ember szeretete, tényekben gazdag világot átkarolt feledhetlen nemes lelkülete és vérző szívének fájdalma miatt — csak átmenetnek lehet tekinteni, mert szelleme még ma is a szabad népek között van. Ki nagyszerű tetteiben az őt ismert szabadságra törekedő nemzetek előtt, és a történelemben — halhatatlanul fog minden időken átélni és tündökölni. Ki a lengyel nemzetnek fényes, a magyarnak igaz tiszteletre méltó halattja fog örökre lenni, mert egy sokat hányottot, szenvedett, küzdött és jobb sorsa érdemes szerény elhagyatott nemzetnek — erkölcsi és anyagi erje tevékeny és célszerű fölhasználásával megmentette becsületét, megmutatván az ellene működött zsarnokságnak és Europa hatalmasabb nemzeteinek, hogy 1848-ban és 49-ben az általa vezetett küzdő-félnek, nem épen dicsötelen pályakoszorut tűzött halántékára. Századok jönnek, telnek és mulnak, de a lengyel hősnek Bem tábornoknak neve, a magyar nemzet háládatos kebeléből kiirtodni nem fog soha. Századok jönnek, telnek és mulnak melyekben nagyszerű történelmi emlékek fog maradni mindig azon ragaszkodás és szeretet, mely a magyar nemzetet, a harczok és csatákat félni nemtudott, mindent koczkára tett, merész és hatalmas akaratu emberhez, a felemelkedett lelkületű Bemhez, örökre kötötte. . . A történelem megmutotta, és bebizonyította, hogy minden korban — a különböző időben fejlődött és előállott viszonyok közötti hüzdelemben — kevés embert lehetett találni olyat, kit az önérdéktől vezetett haszonvágy meg ne tántorított, tévutra ne vezetett volna. Azonban ellenben ismét, kevés embert mutatott minden időken keresztül a hosszú századokban vizsgálódó és tanulmányozó történelem olyat, mint épen Bem tábornok, ki a jót és igazat csak magában minden jutalmazás és remény nélkül — azért szerette és cselekedte, hogy annak elfogadása és követése által nem csak hazája polgárainak boldogságát eszközölje, hanem minden elnyomatott államok nemzeteiben élessze, kifejtse azon vágyat és akaratot, melylyel a rájuk erőszakolt zsarnokság jármát lerázván, igazságosabb jövőt létrehozni töreködjenek

és jobb sorsat előállítani ügyekezzenek. Sok idők fognak még addig jönni és mulni, míg Bem tábornok nem csak az erdélyi magyarságtól, hanem Erdély más két nemzetétől is elfeledve leend. Sok idők fognak még addig jönni és mulni: míg a történelem a világ szinpadjára — oly részre hajlatlan, érdek nélküli és kortársait csak nem tulszárnyolt magas röptü embert, elnyomatott igazságért küzdő hazafit és világpolgárt fog adni, mint épen Bem tábornok, kinek Törökönban nyugvó porait, ha nemzete a viszonyok miatt szeretett hazája földjébe — melyért egész életét és mindenét, mi neki az életen át kedves volt, áldozta — nem tehetné: azon esetre annak magyar földre leendő elhelyezése. Erdély összes nemzeteinek szent kötelessége. . .

A magyar szabadságért, önállóságért, vagy is nemzeti lételeért rövid ideig, 13 havakig tartott véres és nagyszerű drámának küzdelme véget érve, a nemzet az egy becsületen kívül mindent: alkotmányt, szabadságot, személybátorságot és vagyónbiztonságot veszített el: de egyet még mint ez ideig a nemzetek történetébe beirt életre valóságát és vitézségét megtartotta, megmutatván — Szilágyi Fereucz Cliójában írt mondat szerint Europa népeinek: miként nem oly könnyü hármily nagy erőnek is, elszánt hazafi érczkeblek felett győzelmet vivni ki; mert azokan „százezer szuronyok törnek meg, és százszor annyi golyok pattannak vissza.“ Meg azt, hogy a nemzettel született szivos kiertartó erkölcsi és anyagi erő, ha átszellemült hazafi szeretettel és magát önfenntartó nemes büszkeséggel van párosulva, csodát teremthet elő. . . Meg azt: hogy az egyetértés nem csak a nemzeteket, hanem egyes családokat is győzelemre, a visszalkodás ellenben — szétmállásra szokta vezetni. . .

És most, ha a mult idők visszaidézésével, képes voltam megfelelni a tőlem óhajtott cél szerény elérésének, a közönség nagyobb része érzelmei megnyerésének, az általam írt egyszerű munkávoli megelégedésének, azon csak örvendeni: ellen esetben azonban határtalan bánatom egész kifejezésének nyilvánításával — megelégedni kénytetvén, fájdalommal kell, visszahuzodnom: hogy szeretett hazám nemzetei kívánatának eleget tenni nem tudtam.

A hibák helyreigazításai.

Lap.	Sor.			
6	32	ezen szó „lévén“	kimarad.	
7	28	fővezérétől Puchnertől	helyett fővezérét Puchnert	terhelte, és annak elintézése tőle függött.
8	19	egyik	helyett	mindegyik.
9	14	mutatván	„	mutassa.
9	22	Fédeon	„	Gédeon.
10	13	üldözőben lévén	„	üldöztetven.
11	29	küldött	„	küldötte.
11	40	Gyalúnak	„	Gyalunak.
16	3	azelőtt	„	az előtti.
16	19	Vásárhelyig	„	M.-Vásárhelyig.
22	20	Fenebb	„	Fennebb.
24	36	észleletünk	„	észleletünk.
25	37	s	„	melyre.
27	35	összetömötült	„	összetömörült.
29	28	elővetvén	„	elővetvén.
32	3	hadtanítóműködés	„	hadtaníműködés.
33	20	megyen	„	menyen.
41	25	hajtattott	„	hajtattott volna.
43	43	lehetni	„	lehetne.
45	47	gazok	„	rágalmazók.
46	37	zavarnak	„	zavarnak, vagy hazugságnak.
46	46	gyanánk	„	gyanánt.
48	36	nit	„	rút.
55	10	még	„	meg.
60	21	tisztjei	„	tisztje.
63	12	hadimozgalmak	„	hadimozgalmok.
65	19	hangoltak	„	hangolták.
67	6	fegyvert.	„	fegyver.
67	43	kutyákának	„	kutyáknak.
71	29	hazafiról	„	hazafiról.
71	45	tapasztalatoan	„	tapasztalatan.
72	9	toltsággal	„	taltsággal.

